

รายงานการวิจัยเรื่อง

การศึกษาสำรวจสถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
ชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร

สิริวรรณ สิริวนิชย์

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

งานวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนวิจัยและสร้างสรรค์
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีงบประมาณ 2561

ชื่อโครงการวิจัย	การศึกษาสำรวจสถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร
ชื่อผู้วิจัย	สิริวรรณ สิริวนิชย์
สังกัด	สาขาวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อรวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทต่างๆ และสำรวจสถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่ศึกษา เพื่อเข้าใจถึงภาพสะท้อนจากหลักฐานทางด้านการเมือง สังคม เศรษฐกิจของพื้นที่ ผลการค้นคว้าพบว่าชุมชนบ้านท่าจีนสมุทรสาคร เป็นชุมชนที่เก่าแก่ปรากฏชื่อในเอกสารโบราณตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 เป็นอย่างน้อย มีความสำคัญในฐานะเมืองท่าปากอ่าวไทย อยู่ไม่ไกลจากราชธานีทั้งกรุงศรีอยุธยาและกรุงเทพมหานคร ส่งผลให้เกิดการอพยพตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนหลายระลอก ดังเห็นได้จากหลักฐานที่ปรากฏในท้องถิ่น เช่น คำบอกเล่า บันทึกความทรงจำ ภาพถ่าย งานศิลปกรรม ซึ่งช่วยเติมเต็มภาพของประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นในแง่มุมที่หลากหลายมากขึ้น

ผลจากการทบทวนสถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสมุทรสาครที่ผ่านมา พบว่ากรอบคิดหลักทางการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นยังดำเนินอยู่ในภายใต้กรอบประวัติศาสตร์ชาติ กล่าวคือการนำเสนอเรื่องราวของท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับเนื้อหาในประวัติศาสตร์ชาติที่ให้ความสำคัญกับเรื่องราว เหตุการณ์ บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชาติหรือกระแสหลัก แต่ในช่วงทศวรรษ 2550 เป็นต้นมา สถานภาพความรู้ท้องถิ่นสมุทรสาครได้ขยายองค์ความรู้ในมิติด้านต่างๆ และจากการวิจัยในครั้งนี้ส่งผลให้เกิดความเข้าใจสถานภาพความรู้และการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของจังหวัดสมุทรสาคร ตลอดจนสามารถนำความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไปประยุกต์ใช้เพื่อเป็นฐานข้อมูลเบื้องต้นหรือสร้างคุณค่าด้านเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นกับพื้นที่จังหวัดสมุทรสาครได้ในอนาคต

Research Title A Study Survey of Local History: A case study of Bann Tha Chin,
 Samut Sakhon

Author Siriwan Siravanich
 Faculty of Archeology, Silpakorn University

Abstract

This research aims to gather various types of historical evidence and to explore the status of local history in the studies area, which is based on understanding the politics, society, and economy of the area. And The results shows that Bann Tha Chin, Samut Sakhon is an ancient community which appears in ancient documents since the 19th - 20th century Buddhist period and the important port of the Gulf of Thailand, which is not far from the capital of Ayutthaya province and Bangkok or Rattanakosin Period caused migration and the expansion of the community many times. As it can be seen from the local evidence such as oral history, the photographs memories, fine art which helps complete the local history.

The result of the historical knowledge of Samut Sakhon is found under the national history framework and present local stories related to national history content. But that was during the decade 2007 on wards, the local knowledge status in Samut Sakhon started expanding it's knowledge in various dimensions. And from this research, resulted to understanding, status, knowledge, and the study of local history of Samut Sakhon Province. As well as being able to apply knowledge of local history to be a basic database or create economic value for Samut Sakhon province in the future.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้เกิดจากความตั้งใจของผู้ศึกษาที่ต้องการรวบรวมข้อมูลหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา ได้แก่ เอกสารชั้นต้น เอกสารทางราชการ บันทึกรายงานตรวจราชการ เอกสารรายงานของหน่วยงานราชการภายในท้องถิ่น ซึ่งคาดหวังให้เป็นแนวทางการศึกษาสำหรับผู้สนใจในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดสมุทรสาคร

ผู้ศึกษาขอขอบพระคุณ อาจารย์สมพงษ์ เชาว์แหลม ผู้เป็นทั้งครูในโรงเรียนเมื่อคราวศึกษาในระดับมัธยมศึกษาและในพื้นที่ภาคสนามที่คอยช่วยเหลือ ชี้แนะแนวทาง ให้ความอนุเคราะห์ เอกสารหนังสือจำนวนมาก เปรียบเสมือนครูผู้บุกเบิกการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องภูมินาม เรื่องราวของบุคคลและสถานที่สำคัญในจังหวัดสมุทรสาคร

ขอขอบคุณผู้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลคำสัมภาษณ์ทุกท่าน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยเติมเต็มองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสมุทรสาครให้มีความเป็นพลวัตและมีสีสันจากคำบอกเล่ามากยิ่งขึ้น ขอขอบคุณหน่วยงานราชการในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสมุทรสาคร เทศบาลนครสมุทรสาคร เทศบาลตำบลท่าจีน วิทยาลัยชุมชนสมุทรสาคร บริษัทสมุทรสาครพัฒนาเมือง (วิสาหกิจเพื่อสังคม) ที่อนุเคราะห์ข้อมูลต่างๆ ที่เป็นประโยชน์สำหรับงานวิจัย

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และเจ้าหน้าที่ประจำห้องบริการตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ ที่ให้บริการข้อมูล ตอบคำถาม แนะนำการสืบค้นและการใช้เอกสารชั้นต้นแก่ผู้ศึกษา รวมถึงน้องส้ม ผู้ช่วยในการสืบค้นรายชื่อเอกสารราชการที่เกี่ยวข้องและจัดพิมพ์รายชื่ออย่างละเอียด

ขอขอบคุณพี่นุช และพี่คณาจารย์ทุกคนในสาขาวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คณะโบราณคดีที่เป็นแรงผลักดันสำคัญให้เกิดงานวิจัยชิ้นนี้ ตลอดจนรองศาสตราจารย์สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ ผู้เป็นครูที่บุกเบิกการทำงานวิจัยด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในกลุ่มแม่น้ำท่าจีนและกรุณาให้ข้อคิดเห็นข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์อย่างมาก

สุดท้ายนี้ก็ต้องขอบคุณครอบครัวที่สนับสนุนการศึกษาและการทำงานมาโดยตลอด โดยเฉพาะเจ้เก่ง สุภาพร นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ จังหวัดสมุทรสาคร ที่เป็นผู้ช่วยลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามและคอยช่วยติดต่อประสานงานในทุกเรื่อง

สิริวรรณ สิริวนิชย์

พฤษภาคม 2563

สารบัญเรื่อง

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญเรื่อง	ง
สารบัญภาพ	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง	3
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	9
1.4 กรอบคิดหลักของการวิจัย	9
1.5 ขอบเขตของการวิจัย	10
1.6 ระเบียบวิธีวิจัย	10
1.7 ผลสำเร็จของการวิจัยที่คาดว่าจะได้รับ	11
1.8 นิยามศัพท์	11
บทที่ 2 สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา	
2.1 ภูมิศาสตร์ที่ตั้ง	12
2.2 ลักษณะภูมิประเทศ	12
2.3 ขอบเขตการปกครอง	13
2.4 เส้นทางคมนาคม	16
2.5 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่	17
บทที่ 3 การรวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร	
3.1 ความหมายและความสำคัญของหลักฐานประวัติศาสตร์	28
3.1.1 หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร	29
3.1.2 หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร	34

3.2 การสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ชุมชน	36
บ้านท่าจีน สมุทรสาคร	
3.2.1 การสำรวจและรวบรวมหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร	37
3.2.2 การสำรวจและหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร	75
บทที่ 4 ภาพสะท้อนจากสถานภาพความรู้ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	
สมุทรสาคร	
4.1 ภาพสะท้อนทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม	95
ของพื้นที่บ้านท่าจีน สมุทรสาคร	
4.1.1 ความสำคัญของพื้นที่: ด้านยุทธศาสตร์ที่ตั้ง	97
การตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชน ก่อนสมัยกรุงเทพฯ	
4.1.2 การขยายตัวของชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาครใน	100
สมัยกรุงเทพฯ	
4.2 ความทรงจำของสังคมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	107
สมุทรสาคร	
4.2.1 กรณีศึกษา “พันท้ายนรสิงห์” จากพื้นที่ประวัติศาสตร์ชาติ	107
สู่ความทรงจำที่ถูกเลือก	
บทที่ 5 บทสรุป	
5.1 ความสำคัญของพื้นที่จากบ้านท่าจีนสู่มหาชัยในฐานะ	122
เมืองท่าการค้าปากแม่น้ำ	
5.2 สถานภาพความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสมุทรสาคร	125
5.3 ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมจากการวิจัย	127
รายการอ้างอิง	129
ประวัติผู้วิจัย	136

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 แผนที่แสดงเขตการปกครอง จังหวัดสมุทรสาคร	14
ภาพที่ 2 แผนที่แสดงปากแม่น้ำอ่าวไทย	21
ภาพที่ 3 วัดใหญ่จอมปราสาท หรือ วัดใหญ่สาครบุรี	22
ภาพที่ 4 วัดใหญ่จอมปราสาท หรือ วัดใหญ่สาครบุรี	22
ภาพที่ 5 แผนที่แสดงขอบเขตชายฝั่งทะเลโบราณ	37
ภาพที่ 6 แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยาจากปากน้ำถึงกรุงศรีอยุธยา เขียนโดย Simon de la Loubere	46
ภาพที่ 7 แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา เขียนโดย Jacques Nicolas Bellin	47
ภาพที่ 8 แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำใกล้เคียง เขียนโดย John Arrow Smith	48
ภาพที่ 9 แผนที่จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-กรุงธนบุรี	52
ภาพที่ 10 แผนที่ปัจจุบันเปรียบเทียบกับสถานที่ตั้งเมืองในปัจจุบัน กับแผนที่โบราณ	53
ภาพที่ 11 หนังสืออนุสรณ์งานสถาปนากิจศพ ขุนสมุทรมณีรัตน์	65
ภาพที่ 12 รูปถ่ายนางห่ม มณีรัตน์	66
ภาพที่ 13 ศาลเจ้าพ่อดอนยาว และโรงเรียนขุนสมุทรมณีรัตน์ในอดีต	66
ภาพที่ 14 รูปถ่ายขุนสมุทรมณีรัตน์ หรือนายเม่งฮะ มณีรัตน์	80
ภาพที่ 15 นาเกลือบริษัทขุนสมุทรมณีรัตน์	80
ภาพที่ 16 อุโบสถหลังเก่าและพระปรารักษ์ วัดใหญ่จอมปราสาท	81
ภาพที่ 17 ซุ้มประตู ริมแม่น้ำท่าจีน	81
ภาพที่ 18 บ้านหน้าต่างไม้แกะสลัก วัดใหญ่จอมปราสาท	81
ภาพที่ 19 ซัยเจตีย์ วัดน้อยนางหงส์	82
ภาพที่ 20 โบสถ์วัดนักบุญอันนา ท่าจีน	84
ภาพที่ 21 รูปปั้นนักบุญอันนา	84
ภาพที่ 22 พระอุโบสถ วัดแหลมสุวรรณาราม	85
ภาพที่ 23 กรอบหน้าต่างปูนปั้น	85
ภาพที่ 24 วิหารหลวงปู่แก้ว วัดช่องลม	87

ภาพที่ 25	หลวงพ่อบุ๊หินแดง	87
ภาพที่ 26	ป้อมวิเชียรโชฎก ในปัจจุบัน	88
ภาพที่ 27	อุทยานโพธิ์สัตว์กวนอิม	88
ภาพที่ 28	ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาคร	90
ภาพที่ 29	เจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาคร	90
ภาพที่ 30	ภาพด้านหน้าและป้ายชื่อศาลเจ้าปูนไถ่่าง	91
ภาพที่ 31	เจ็ดไม้สลักรูปเทวดา	91
ภาพที่ 32	แผ่นป้ายวิญญาณบรรพบุรุษของคนในชุมชน	92
ภาพที่ 33	เรือมังกรจำลอง	92
ภาพที่ 34	ศาลเจ้าแม่ทับทิม ตำบลท่าฉลอม	93
ภาพที่ 35	รูปเคารพเจ้าแม่ทับทิม	93

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พื้นที่จังหวัดสมุทรสาคร เป็นพื้นที่อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน ตอนล่างมีชายฝั่งติดกับอ่าวไทยเป็นที่ราบลุ่มต่ำ บริเวณแผ่นดินรอบอ่าวไทยในอดีตพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการและความสำคัญของชุมชนที่ก่อตัวขึ้นในพื้นที่ เนื่องจากชุมชนที่ตั้งในเขตลุ่มน้ำท่าจีนซึ่งอยู่ระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำแม่กลองขนานทั้งสองด้าน สภาพพื้นที่โดยทั่วไป เป็นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเล สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง มีแม่น้ำท่าจีนไหลผ่านซึ่งเป็นแม่น้ำที่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่บ้านปากคลองมะขามเฒ่า อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ไหลผ่านจังหวัดสุพรรณบุรี นครปฐม เข้าสู่อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาครและไหลลงอ่าวไทยที่อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร กระแสน้ำได้เซาะและพัดพาเอาโคลนตมจากบริเวณพื้นที่ที่สูงกว่ามาทับถมกันทำให้สภาพพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก จึงส่งผลต่อการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนในบริเวณนี้ อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ปากอ่าว จึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นเมืองท่าริมทะเลที่มีความสำคัญต่อพัฒนาการของประวัติศาสตร์ไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สืบเนื่องตลอดมาจนปัจจุบัน

การตั้งบ้านเรือนในพื้นที่จังหวัดสมุทรสาครปรากฏเด่นชัดในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 19 และค่อยพัฒนาเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่สัมพันธ์กับการค้าในสมัยกรุงศรีอยุธยา จากหลักฐานเอกสารได้ระบุถึงชื่อเมืองท่าจีน ครั้งแรกในกฎหมายตราสามดวง เรื่องพระอัยการตำแหน่งนายทหารหัวเมือง ระบุว่าชื่อเมืองต่างๆ 30 เมือง เป็นเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี เมืองจัตวา และได้กล่าวถึง เจ้าเมืองท่าจีน มีบรรดาศักดิ์เป็นพระสมุทสาคร เป็นเมืองจัตวาขึ้นกับกลาโหมซึ่งบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้ ต่อมาในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ.2099) ได้ยกฐานะบ้านท่าจีน ขึ้นเป็น เมืองสาครบุรี เพื่อเป็นหัวเมืองปกครอง คอยรวบรวมเรียกกระตมผู้คน ป้องกันข้าศึกศัตรูที่จะเข้ามารุกรานทางปากใต้ของกรุงศรีอยุธยา เห็นได้ว่าบ้านท่าจีนมีบทบาทสำคัญอย่างมากในฐานะเส้นทางออกสู่ทะเลที่มีความสำคัญต่อการค้าทางเศรษฐกิจและการเมืองการปกครอง

พัฒนาการของชุมชนมีความสำคัญอย่างเห็นได้ชัดในสมัยรัตนโกสินทร์ สืบเนื่องจากการค้าทั้งภายในและภายนอกขยายตัว โดยเฉพาะภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในพ.ศ.2398 ซึ่งมีผลต่อการขยายตัวทางการค้าโดยเฉพาะการขยายตัวทางการค้า ได้แก่ ข้าว น้ำตาล อันมีผลต่อการขยายเส้นทางการเชื่อมต่อเพื่อการคมนาคมและขนส่งทางน้ำเข้ามาขายในกรุงเทพฯ และเพื่อความสะดวกเชื่อมต่อจึงได้มีการขุดคลองเชื่อมเส้นทางระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำท่าจีน และระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลอง โดยการขุดคลองนั้นมีมากระหว่างช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อเนื่องมาจนในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังเช่น คลองดำเนินสะดวก (พ.ศ.2409) เชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำ

แม่กลอง คลองภาษีเจริญ (พ.ศ.2410) เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีน เห็นได้ว่าการตั้งถิ่นฐานในลุ่มน้ำแถบนี้มีมากขึ้นเรื่อยๆ โดยในระยะแรกเป็นการตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางแม่น้ำบริเวณแม่น้ำสายหลัก คลองธรรมชาติและคลองขุด เพื่อใช้ในการคมนาคมและการเพาะปลูก ซึ่งมีโครงข่ายคลองเชื่อมโยงกับคลองต่างๆ หลายสายเชื่อมโยงแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำเจ้าพระยา คลองเหล่านี้นอกจากจะช่วยระบายน้ำแล้วยังใช้ในการชลประทานและการคมนาคมอีกด้วย

ประชากรหลายกลุ่มอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ได้แก่ ชาวจีน ชาวมอญ ญวน ลาวและเขมร โดยในช่วงหลังการทำสนธิสัญญาเบาริง มีผลให้ไทยยกเลิกระบบการผูกขาดการค้า เปิดการค้าเสรี ส่งผลต่อการขยายตัวทางการค้า โดยเฉพาะอุตสาหกรรมน้ำตาลและการผลิตข้าวจึงค่อยๆ กลายเป็นสินค้าที่ส่งออกสำคัญในพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน และเป็นแหล่งรายได้การจัดเก็บภาษีที่สำคัญของกรุงเทพฯ เช่น ส่วย ค่าผูกขี้ แรงงาน อากรค่านา อากรค่าน้ำ อากรสมพัตร อากรจันอับ อากรฝิ่น อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย ภาษีโรงเรือน ภาษีร้านค้าและอื่นๆ¹

ปัจจุบันมีงานศึกษาที่กล่าวถึงพื้นที่สมุทรสาครในมิติที่แตกต่างกันไป ได้แก่ งานศึกษาสำรวจข้อมูลพื้นฐานทางด้านข้อมูลเบื้องต้น ลักษณะทางกายภาพและทรัพยากร งานศึกษาสำรวจหลักฐานทางด้านโบราณคดี ศิลปกรรม วัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นย่อย เช่น แรงงานต่างด้าว การสำรวจกลุ่มชาติพันธุ์ รวมทั้งรายงานการศึกษาและสำรวจเก็บข้อมูลของหน่วยงานราชการของจังหวัดสมุทรสาคร

ในส่วนที่เป็นงานศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์นั้นส่วนใหญ่จะเป็นการมองพื้นที่สมุทรสาครในบริบทของภูมิภาคกลางของประเทศหรือตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของกรุงเทพฯ และมีงานศึกษาที่ช่วยขยายองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของสังคมชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน ได้แก่ โครงการวิจัยประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน ของสุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์² พื้นที่ศึกษาบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน อันได้แก่ พื้นที่จังหวัดชัยนาทตอนใต้ สุพรรณบุรี นครปฐมและสมุทรสาคร อีกทั้งชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจในมิติของท้องถิ่น ที่ไม่ได้มีสาเหตุจากปัจจัยภายนอกเพียงอย่างเดียว หากแต่ยังเห็นถึงพลวัตความเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายในท้องถิ่นเอง โดยงานชิ้นนี้นำเสนอข้อมูลจากหลักฐานที่มีความหลากหลายทั้งเอกสารทางราชการ เอกสารท้องถิ่น หลักฐานทางโบราณคดี การเดินสำรวจพื้นที่ รูปภาพ การสัมภาษณ์ ซึ่งช่วยให้เกิดความเข้าใจเรื่องราวที่เคลื่อนไหว ในหลายแง่มุมโดยเฉพาะพัฒนาการสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มคนบริเวณลุ่มน้ำท่าจีนในช่วงต้นรัตนโกสินทร์กระทั่งช่วงหลังทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา

¹ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์, ประวัติสังคมของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2554), 25.

² เรื่องเดียวกัน.

การศึกษาสำรวจสถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร จะช่วยให้เข้าใจถึงความสำคัญของพื้นที่ศึกษา โดยผู้วิจัยมีสมมติฐานว่าเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นส่วนย่อยนั้นจะทำให้เราเข้าใจประวัติศาสตร์ส่วนกลางหรือในภาพรวมยิ่งขึ้น ตลอดจน การศึกษา สำรวจสถานภาพความรู้ที่ยังหมายรวมถึงการรวบรวมข้อมูลหลักฐานประเภทต่างๆ ได้แก่ เอกสารชั้นต้น งานศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โบราณคดี ศิลปกรรม และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับ พื้นที่ศึกษา และการลงพื้นที่ศึกษา สำรวจข้อมูลเบื้องต้นของพื้นที่ และงานเอกสารในท้องถิ่นที่ บันทึกเรื่องราวของผู้คน ซึ่งนอกจากจะเป็นการเพิ่มพูนความรู้ สร้างประสบการณ์และความสามารถ ด้านการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแก่ผู้วิจัยแล้วนั้น ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาสถานภาพองค์ความรู้ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนี้ ยังเป็นประโยชน์ต่อการนำไปประกอบการพิจารณาการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ของชุมชนท้องถิ่นท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงได้ในโอกาสต่อไป

1.2 การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง (Reviewed Literature) ทฤษฎี สมมติฐานหรือ กรอบแนวคิด(Conceptual Framework)

1.2.1 แนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: ประวัติศาสตร์ของชุมชน

สังคมไม่ว่าจะเป็นระดับหมู่บ้าน ระดับท้องถิ่น หรือระดับประเทศ ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ไม่ใช่ เพิ่งเกิดขึ้น หรือมีอิสระในการเป็นปัจจุบันโดยตัวเอง แต่ล้วนผ่านประวัติศาสตร์ของตนเองมาแล้ว ทั้งสิ้น อาจสั้นยาวหรือมากน้อยแตกต่างกันไปได้ ประวัติศาสตร์ดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการส่งทอด ความเป็นปัจจุบันของสังคมต่างๆ ดังจะเห็นว่าสังคมต่างๆ นั้นมีวัฒนธรรมที่แตกต่างหลากหลายกันไป ความแตกต่างหลากหลายดังกล่าวมีเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งคือพวกเขาต่างมีประวัติศาสตร์ ของตนเองที่ต่างกัน เช่น หากเรามองกว้างๆ ถึงวัฒนธรรมของคนภาคกลาง ภาคอีสาน ภาคเหนือ และภาคใต้ ก็จะทำให้เห็นว่ามีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันมาก และเมื่อเรามองละเอียดลงไปในแต่ละภาคเราก็จะเห็น ถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่างๆ อีกมากเช่นกันการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยเท่าที่ ผ่านมาส่วนใหญ่เป็นการมองประวัติศาสตร์แบบเน้นศูนย์กลาง แต่ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ได้มีความพยายาม ในการมองประวัติศาสตร์ในมุมมองที่แตกต่างออกเพื่อที่จะทำความเข้าใจกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเฉพาะ หรือ เชื่อมโยงกันระหว่างกลุ่มต่างๆ การทบทวนความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความ เข้าใจในแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมากขึ้น รวมถึงการพยายามวิเคราะห์ข้อมูลชุมชน ท้องถิ่นให้มีความชัดเจนมากขึ้น ดังนี้

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: การศึกษาประวัติศาสตร์ระดับจุลภาค ของสุเทพ สุนทรเกษม³ ได้ให้ความหมายของ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ว่าเป็นเรื่องที่ศึกษาเกี่ยวกับหมู่บ้านเพียงหมู่บ้านเดียวหรือกลุ่มเดียว เมืองขนาดเล็กหรือขนาดกลาง ส่วนบริเวณที่มีขนาดใหญ่หรือตัวเมืองหลวงอยู่นอกข่ายของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งส่วนที่นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้ความสนใจศึกษา คือ ชุมชนท้องถิ่น โดยจะต้องพยายามทำความเข้าใจและถ่ายทอดให้ผู้อ่านนั้นมองเห็นถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ดังนั้นเนื้อหาสาระของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือ การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนท้องถิ่น โดยผู้เขียนต้องการเน้นให้ชัดเจนว่าเรื่องราวของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และประวัติศาสตร์แห่งชาตินั้นไม่เหมือนกันทางด้านเวลาและสถานที่ กล่าวคือ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้นจะต้องมีแผนภูมิทางเวลา และการลำดับเหตุการณ์ของตนเอง ให้ค้ำประกันว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไม่ใช่ส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์แห่งชาติแต่เป็นการศึกษาตัวตนของสังคมที่มีกำเนิดและพัฒนาการของตัวเองและยังได้กล่าวถึงการถึงปัญหาของนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือ การกำหนดขอบเขตที่จะใช้ศึกษา ทั้งขอบเขตของหน่วย (พื้นที่) และขอบเขตด้านเวลา ด้วยการกำหนดขอบเขตหน่วยของชุมชนที่ชัดเจน จะทำให้สามารถวิเคราะห์ความสัมพันธ์ด้านต่างๆ ของชุมชนนั้นๆ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนต่างๆ ตามตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในระยะเวลาของประวัติศาสตร์ ดังนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงใช้วิธีการของประวัติศาสตร์จุลภาคที่หมายความถึงการศึกษาค้นคว้าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นและมีขอบเขตจำกัด นอกจากนี้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ยังมีปัญหาในเรื่องของการขาดหลักฐาน กล่าวคือ มีหลักฐานข้อมูลชนิดใดบ้างที่สามารถนำมาใช้ได้ ผู้เขียนอธิบายว่า หลักฐานที่ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต้องมีความยืดหยุ่นกว่าหลักฐานที่ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์แห่งชาติ เช่น การศึกษาจากชื่อสถานที่ หลักฐานทางภูมิศาสตร์ ตำนาน เอกสารโบราณ ความทรงจำของคนในชุมชน รวมทั้งหลักฐานทางโบราณคดีในชุมชนนั้นๆ เป็นต้น

ในหนังสือเรื่อง **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น** ของธิดา สาระยา เป็นการเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการศึกษา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่าหมายความถึงวิธีการศึกษาสังคมท้องถิ่น ที่มีขอบเขตขยายออกไปครอบคลุมสังคมทั้งหมดและการใช้ข้อมูลหลักฐานที่หลากหลายนั้นจะช่วยให้สามารถหาคำตอบ ตลอดจนตั้งข้อสงสัยสาขาศาสตร์สาขาวิชาต่างๆ หรือที่เรียกว่า สหวิทยาการในกระบวนการศึกษา การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับ “คน” หรือ “มวลชน” ในท้องถิ่นซึ่งเป็นส่วนล่างของสังคม รวมทั้งการขยายขอบเขตการศึกษาประวัติศาสตร์ด้วยความมุ่งหวังจะให้ครอบคลุมสังคมของคนทั้งหมดและเพื่อที่จะเข้าใจถึงความเป็นจริงของท้องถิ่นนั้นๆ⁴

³ สุเทพ สุนทรเกษม, **มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548), 68-77.

⁴ ธิดา สาระยา, “จากการเมืองทางปัญญาสู่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ใน **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2529), 9-28.

ฉลอง สุนทรวานิชย์ เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับ วิกฤติของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ใน “สถานะของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น”⁵ โดยตั้งคำถามต่อความหมายของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ในประเด็นที่น่าสนใจดังนี้ แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในวงวิชาการไทยในระยะเวลาที่ผ่านมา หลังจากเกิดกระแสการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างแพร่หลายในวงวิชาการไทย โดยส่วนใหญ่งานศึกษาจะเป็นงานจากการสัมมนาของวิทยาลัยครูและมหาวิทยาลัย ซึ่งถือว่าเป็นกระแสครอบงำการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของไทยในช่วงเวลานั้น กล่าวคือ งานศึกษาส่วนใหญ่เน้นความยิ่งใหญ่และรุ่งเรืองในอดีตที่ผ่านมา เน้นความดีงามของสังคมในแต่ละท้องถิ่น ดังนั้นงานประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่จะเป็นไปในรูปแบบของการเชิดชูบุคคลในประวัติศาสตร์หรือคุณงามความดีของคนในอดีต จากแนวทางการศึกษาที่มีลักษณะคับแคบในแง่ของมุมมองการศึกษา ได้ส่งผลต่อการขาดความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นอย่างมาก และส่งผลต่อการขยายขอบเขตความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ ดังเช่น กรณีการตั้งคำถามเกี่ยวกับความจริงของ บุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ปัญหาของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอาจนำไปสู่เงื่อนไขความขัดแย้ง และนำมาใช้เป็นเครื่องมือควบคุมของรัฐได้ ดังเช่น สร้างความเป็นเอกภาพภายใต้อำนาจของรัฐบาลส่วนกลาง เป็นการเพิ่มจิตสำนึกและกระบวนการสร้างประวัติศาสตร์ชาติ (ประวัติศาสตร์แบบชาตินิยม) ฉลองชี้ให้เห็นว่า เวลาพูดถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จำเป็นต้องคำนึงถึงคนสร้างและเงื่อนไขบริบทของการศึกษา และคุณค่าของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ก็เพื่อขยายการรับรู้ประวัติศาสตร์ให้กว้างขวาง อันจะนำไปสู่การสร้างประวัติศาสตร์รวม (Total history) ที่สามารถจัดการกับข้อมูลในทุกด้านของประวัติศาสตร์ที่เป็นหนึ่งเดียว มีเอกภาพ

ในงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติทางวัฒนธรรม อานันท์ กาญจนพันธุ์ ได้สำรวจสภาพของแนวคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพื่อหาแนวทางในการสังเคราะห์ทฤษฎี และวิธีการศึกษาที่มีผลต่อการอธิบายท้องถิ่น ให้เป็นอิสระจากการครอบงำของกระแสความคิดหลัก งานชิ้นนี้ได้กล่าวว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระยะแรกนั้น มักจะหมายถึงประวัติศาสตร์เมืองอื่นที่ไม่ใช่เมืองหลวง ประวัติบุคคลสำคัญในท้องถิ่น และความเป็นมาของสถานที่สำคัญ ความสนใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงมีอยู่เฉพาะท้องถิ่นนั้นๆ ที่จะเข้าใจอดีตของตนเอง ต่อมาการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้ขยายสู่แวดวงวิชาการด้วยส่วนหนึ่งมาจากการศึกษาประวัติศาสตร์โบราณที่จำเป็นต้องเข้าใจเอกสารท้องถิ่น และวิธีการศึกษาของแต่ละสาขาที่มีข้อจำกัด จึงมีการเปลี่ยนแนวคิด

⁵ ฉลอง สุนทรวานิชย์, “สถานะของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” *เศรษฐศาสตร์การเมือง*, ปีที่ 5 (ฉบับที่ 3-4, 2529), 138-154.

และทิศทางในการศึกษาประวัติศาสตร์ให้มีลักษณะเป็นการข้ามสาขา โดยการหยิบยืมความรู้ต่างสาขามาใช้ เช่น การศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองของศูนย์กลางมาเป็นมุมมองด้านอื่นๆ เช่น เน้นด้านประวัติศาสตร์สังคม เน้นประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรม เหล่านี้มีส่วนช่วยให้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นที่ยอมรับมากขึ้นในวงวิชาการ⁶ นอกจากนี้การจะเข้าใจมุมมองของชาวบ้านและท้องถิ่นจำเป็นต้องศึกษาการมองในมิติทางวัฒนธรรมมากขึ้น ซึ่งหมายความถึงการเคลื่อนไหวของความคิดที่มนุษย์พยายามสร้างความหมายเกี่ยวกับการดำรงชีวิตทางสังคมบนพื้นฐานของอุดมการณ์และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อย่างไรก็ตามยังคงเน้นให้เห็นว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้นไม่อาจสมบูรณ์ในตัวเองหรือสามารถแยกศึกษาออกมาต่างหากจากบริบทของสังคมได้

ตลอดจนงานทบทวนความรู้สถานภาพทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย เรื่อง **ครึ่งศตวรรษแห่งการค้นหาและเส้นทางสู่นาคตประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย** ของยงยุทธ ชูแ้วน ผู้เขียนได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ภาค คือ ภาคที่หนึ่งเป็นการสำรวจเกี่ยวกับสถานภาพ ความเป็นมา พัฒนาการ และปัญหาของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2500-2540 ส่วนภาคที่สองเป็นการประมวลความหมาย แนวคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น รวมทั้งบทบาทของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบัน⁷ การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้ขยายตัวและเติบโตอย่างเต็มที่ในช่วง ทศวรรษ 2540 ด้วยกระบวนการที่จะนำความเข้มแข็งมาสู่ชุมชนจากภาครัฐทำให้นักวิชาการและชุมชนเริ่มมีความตระหนักถึงความสำคัญของวิถีชีวิต วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น แม้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง แต่ยังคงมีปัญหาในการศึกษาในด้านต่างๆ เช่น ปัญหาเชิงวิชาการทางประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะ เป็นปัญหาด้านเนื้อหา วิธีการศึกษา การใช้หลักฐาน และการวิเคราะห์ข้อมูล หรือปัญหาอื่นๆ เช่น เรื่องชาตินิยม ท้องถิ่นนิยม แนวทางการศึกษาในรูปแบบที่เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จะทำให้เราเข้าใจวัฒนธรรมและสามารถอธิบายเบื้องหลังได้ ยิ่งรู้ประวัติศาสตร์ลึกก็ยิ่งรู้ถึงศักดิ์ศรี เข้าใจที่ยืนและบทบาทของการมีความรู้ ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นมีความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม ชาติพันธุ์ ศาสนา ความเชื่อความคิดที่แตกต่างกันออกไป

ในกระแสของการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมผ่านสื่อต่างๆ ในยุคโลกาภิวัตน์ หากขาดการศึกษาและสืบทอดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแล้วประวัติศาสตร์ เรื่องราวและวิถีวัฒนธรรมอันมีคุณค่าก็จะถูกลืมเลือนและหายไปตามกระแสความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ดังนั้นการสนับสนุนให้เยาวชน

⁶ อานันท์ กาญจนพันธุ์, **ความคิดทางประวัติศาสตร์และศาสตร์ของวิถีคิด: รวมบทความทางประวัติศาสตร์** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2543).

⁷ ยงยุทธ ชูแ้วน, **ครึ่งศตวรรษแห่งการค้นหาและเส้นทางสู่นาคตประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย** (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2551).

ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมรับแรงปะทะทางวัฒนธรรมได้อย่างมั่นคง

1.2.2 งานเอกสารที่เกี่ยวข้องกับบริบทพื้นที่

กลุ่มงานศึกษาข้อมูลเบื้องต้น เพื่อเป็นฐานองค์ความรู้ของจังหวัดสมุทรสาคร งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดสมุทรสาคร ที่ผ่านมาเป็นลักษณะการศึกษารวมรวมข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ของหน่วยงานราชการส่วนกลางและท้องถิ่น ได้แก่ งานศึกษาของคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ เรื่อง **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสมุทรสาคร**⁸ (2543) และงานศึกษาเรื่อง **สมุทรสาคร เมืองแห่งทะเลและสายน้ำ**⁹ (2556) ของคณะกรรมการสำนักงานจังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งงานสองชิ้นมีลักษณะร่วมกันในเรื่องของการให้ข้อมูลภาพรวมของพื้นที่ สภาพภูมิศาสตร์สิ่งแวดล้อมและสังคม พัฒนาการของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มรดกทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาชาวบ้าน เอกลักษณ์ของจังหวัดสมุทรสาคร ทั้งนี้เนื่องจากเป้าหมายของงานศึกษาประเภทนี้ต้องการเผยแพร่ข้อมูลที่หลากหลายของจังหวัด แต่ขาดการอธิบายให้เห็นถึงสาเหตุ หรือกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์

สำหรับงานศึกษาที่ปรากฏให้เห็นถึงการศึกษานวนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่นี้ที่เด่นชัดคืองานของ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ ที่ได้รับทุนสนับสนุนจากศูนย์วิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งตระหนักถึงความสำคัญของภูมิภาคตะวันตก โดยเฉพาะในบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน ได้แก่ จังหวัดชัยนาทตอนใต้ สุพรรณบุรี นครปฐมและสมุทรสาคร ถือได้ว่าเป็นงานศึกษาเชิงมิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชิ้นแรกที่ได้เริ่มต้นการสำรวจศึกษาในพื้นที่จังหวัดสมุทรสาคร ในหัวข้อเรื่อง **การศึกษาประวัติศาสตร์สมัยใหม่-ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มน้ำท่าจีน**¹⁰ (2527) เป็นการเก็บข้อมูลจากการสำรวจข้อมูลเอกสารและการลงพื้นที่ภาคสนาม จากพื้นที่ต้นแม่น้ำท่าจีนจนถึงปากอ่าวที่แม่น้ำท่าจีน

ไหลออกทะเล ซึ่งช่วยให้เห็นภาพการตั้งถิ่นฐานและความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนต่างๆ ทั้งไทย ลาว จีน ญวนและมอญ จากนั้นได้มีการขยายความสนใจของการศึกษาของท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีน ในหัวข้อ เรื่อง **ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนในลุ่มน้ำท่าจีน**¹¹ (2532) ซึ่งถือได้ว่าเป็น

⁸ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสมุทรสาคร** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2543).

⁹ จังหวัดสมุทรสาคร, สำนักงาน, **สมุทรสาครเมืองแห่งทะเลและสายน้ำ** (ม.ป.ท., 2556).

¹⁰ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง **การศึกษาประวัติศาสตร์สมัยใหม่-ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มน้ำท่าจีน** (กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527).

¹¹ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์, **ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน** (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2554).

งานวิจัยระยะที่สองสืบเนื่องจากงานวิจัยชิ้นแรกที่บุกเบิกในพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีน โดยใช้ข้อมูลหลักฐานท้องถิ่นเพื่อการอธิบายให้เกิดความเข้าใจประวัติศาสตร์จากภายในมากขึ้นกว่างานศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมที่ผ่านมา งานวิจัยชิ้นนี้ช่วยอธิบายการเข้ามาตั้งถิ่นฐานและการขยายชุมชนในลุ่มแม่น้ำท่าจีนในช่วงก่อนสมัยกรุงเทพฯ กระทั่งถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยมีเงื่อนไขและสาเหตุการอพยพของกลุ่มคนต่างๆ ที่เข้ามาแตกต่างกันออกไปแต่ละช่วงเวลา โดยในช่วงแรกก่อนพ.ศ. 2398 เป็นผลจากสงคราม จึงมีการกวาดต้อนผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามหัวเมืองต่างๆ รอบกรุงเทพฯ รวมทั้งพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีนด้วย หรือการอพยพเข้ามาของกลุ่มคนเนื่องจากการค้ากับต่างประเทศที่ขยายตัว และเป็นพื้นที่แหล่งปลูกอ้อยและผลิตอุตสาหกรรมน้ำตาลบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน ส่วนในพื้นที่สมุทรสาคร พบว่ามีการเข้ามาของกลุ่มชาวมอญที่เข้ามาเพื่อหาที่ดินทำกินที่อุดมสมบูรณ์และมีความปลอดภัย รวมทั้งชาวจีนโพ้นทะเลที่เข้ามาในฐานะแรงงานหรือกุลิจำนวนมาก เริ่มมีความสำคัญเด่นชัดในสมัยหลังเนื่องจากการค้าต่างประเทศขยายตัว ตั้งหลักแหล่งทำการค้าขาย อุตสาหกรรมและการประมง

งานศึกษา เรื่อง **หลักฐานศิลปกรรมอยุธยาที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล วิเคราะห์ในฐานะชุมชน “ปากใต้” สมัยกรุงศรีอยุธยา** ของ ประภัสสร ชูวิเชียร ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี ¹² (2557) ได้รวบรวมข้อมูลเพื่อทราบถึงอายุสมัย รูปแบบ แนวคิดและลักษณะเด่นของช่างศิลปอยุธยาในอาณาจักรล้านนาในกลุ่มหัวเมืองปากใต้หรือบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา-ท่าจีนในสมัยอยุธยา งานศึกษานี้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการจัดตั้งชุมชนขึ้นเพื่อควบคุมเส้นทางติดต่อระหว่างชุมชนต่างๆ กับปากอ่าวชายทะเลของกรุงศรีอยุธยา ผ่านการวิเคราะห์หลักฐานศิลปกรรมที่อยู่ในศาสนสถาน ช่วยให้เข้าใจถึงสถานะของชุมชนหัวเมืองปากใต้ซึ่งเป็นย่านสำคัญที่กรุงศรีอยุธยาให้ความสำคัญในฐานะเส้นทางออกสู่การค้าทางทะเลและเป็นแหล่งผลิตสินค้าและกล่าวถึงความสำคัญของบ้านท่าจีน ซึ่งเป็นชุมชนทางฝั่งตะวันตกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา มีลักษณะเป็นชุมชนปากอ่าว ที่พักสินค้าทางเรือ สันนิษฐานจากชื่อเรียกนั้นน่าจะชุมชนชาวจีนมาก่อน ภายหลังจึงจัดตั้งเป็นเมืองสาครบุรี ต่อมาคือสมุทรสาคร ซึ่งจากการวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดีและศิลปกรรมของวัดใหญ่จอมปราสาทหรือวัดใหญ่สาครบุรี ที่เป็นศูนย์กลางเดิม และต่อมาเมื่อมีการขุดคลองมหาชัยขึ้นในกลางพุทธศตวรรษที่ 23 ประกอบกับแม่น้ำท่าจีนคงเคลื่อนตัวไปไกลจากบ้านท่าจีน จึงได้ค่อยๆ ย้ายชุมชนลงมาตั้งที่ปากคลองมหาชัย และมีชื่อเรียกตามชื่อคลองว่า เมืองมหาชัยในปัจจุบัน¹³

¹² ประภัสสร ชูวิเชียร, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง **หลักฐานศิลปกรรมอยุธยาที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล วิเคราะห์ในฐานะชุมชน “ปากใต้” สมัยกรุงศรีอยุธยา**, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี, 2557.

¹³ เรื่องเดียวกัน, 70-71.

งานศึกษาเรื่อง **สาครบุรี จากวิถีชาวบ้าน: การเปลี่ยนแปลงผ่านวิถีชีวิตท้องถิ่นในกลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร**¹⁴ (2561) เป็นงานศึกษาจากชุดโครงการวิจัยสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชนชายฝั่งทะเลอ่าวไทยบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาถึงลุ่มแม่น้ำท่าจีน กรณีศึกษาพื้นที่สมุทรสาคร โดยกลุ่มงานวิจัยและพัฒนา ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) มีเป้าหมายเพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่นใน 3 ประเด็นคือ ประวัติศาสตร์ภูมินามและภูมิสังคม เครือข่ายสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ และพิธีกรรมความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยใช้หลักฐานที่หลากหลายทั้งจากหน่วยงานราชการ ภาพถ่าย แผนที่ รวมทั้งคำสัมภาษณ์ของบุคคล ซึ่งช่วยให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐานของผู้คนในมิติความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในท้องถิ่น ตลอดจนจลลักษณะพหุลักษณะทางสังคมและการผสมผสานระหว่างความเชื่อสมัยใหม่และจารีตประเพณีในพื้นที่จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งเป็นงานศึกษาที่มีประโยชน์อย่างมากและช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถต่อยอดการรวบรวมศึกษาสถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่ศึกษาได้ชัดเจนมากขึ้น

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษา รวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ งานวิชาการสาขาสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร และเป็นการสำรวจสถานภาพความรู้และแหล่งสนเทศด้านท้องถิ่นในพื้นที่ศึกษา เพื่อสะดวกในการศึกษาค้นคว้าและอ้างอิงในเชิงวิชาการต่อไป
2. เพื่อศึกษา วิเคราะห์ภาพสะท้อนที่ปรากฏจากหลักฐานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นประเภทต่างๆ เพื่อประโยชน์สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของจังหวัดสมุทรสาคร
3. เพื่อความเข้าใจสถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของจังหวัดสมุทรสาคร

1.4 กรอบคิดหลักของการวิจัย

การศึกษารวบรวมความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร และวิเคราะห์สถานภาพงานทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น รวบรวมงานเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง การลงพื้นที่ศึกษา รวบรวมและบันทึกเรื่องราวของผู้คนและพื้นที่ของชุมชน กรอบคิดดังกล่าวจะช่วยสร้างฐานความรู้ความเข้าใจทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งมีพลวัตความเปลี่ยนแปลงจากภายในและมีพัฒนาการสืบเนื่องและช่วยให้งานประวัติศาสตร์ไทยในภาพรวมมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

¹⁴ นฤพนธ์ ตัวงวิเศษ (บรรณาธิการ), **สาครบุรี จากวิถีชาวบ้าน: การเปลี่ยนแปลงผ่านวิถีชีวิตท้องถิ่นในกลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร** (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2561).

1.5 ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านพื้นที่: ชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร และพื้นที่เกี่ยวเนื่อง

บ้านท่าจีน เป็นชื่อเรียกชุมชนชายฝั่งทะเลอ่าวไทยก่อนจัดตั้งเป็นเมืองสาครบุรี จากนั้นได้เปลี่ยนชื่อเป็นจังหวัดสมุทรสาครในปัจจุบัน โดยหมายถึงพื้นที่ชุมชนสองฝั่งแม่น้ำท่าจีน บริเวณที่ติดกับปากอ่าวไทยซึ่งมีความสำคัญทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งในฐานะเมืองท่าที่เชื่อมต่อกับภายนอก เป็นแหล่งผลิตและลำเลียงสินค้าที่สำคัญ เช่น ข้าว เกลือ อาหารทะเล เป็นต้น ปัจจุบันอยู่ในเขตการปกครองเทศบาลนครสมุทรสาคร พื้นที่ในเขตตำบลท่าจีนและตำบลบางหญ้าแพรก อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร และพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง

ขอบเขตด้านระยะเวลา: เน้นศึกษาในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน เพราะเป็นช่วงเวลาที่มียุทธศาสตร์เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองการปกครองเกิดขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

1.6 ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาสำรวจสถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร เป็นการศึกษาโดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Methods) ในการสืบค้น รวบรวมข้อมูล หลักฐานลายลักษณ์อักษรและไม่ใช่ลายลักษณ์อักษร การสำรวจพื้นที่ศึกษา ศึกษาภาคสนาม การตรวจสอบ วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลแล้วนำเสนอรายงานด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ตั้งประเด็นคำถามเกี่ยวกับสถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และสำรวจพรมแดนความรู้ของเรื่องที่จะทำการศึกษาเพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นของพื้นที่ศึกษา
2. การสำรวจและศึกษาข้อมูลเอกสาร ได้แก่ หนังสือ วิทยานิพนธ์ บทความ และเอกสารราชการ ซึ่งค้นคว้าได้จากหอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร หน่วยงานราชการในท้องถิ่นสมุทรสาคร รวมทั้งเอกสารจากพื้นที่ภาคสนาม
3. การสำรวจพื้นที่ศึกษา เป็นการสำรวจข้อมูลสถานภาพความรู้จากพื้นที่ที่จะช่วยให้เห็นสภาพภูมิศาสตร์ สภาพทางสังคมวัฒนธรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน เพื่อช่วยทำความเข้าใจต่อพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และสามารถเป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ในการประมวล วิเคราะห์สถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
4. การจัดระเบียบข้อมูล หลักฐานที่ได้จากวิจัยเพื่อวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลแล้วนำเสนอรายงานด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์และจัดพิมพ์ออกมาเป็นรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

1.7 ผลสำเร็จของการวิจัยที่คาดว่าจะได้รับ และหน่วยงานที่นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. เป็นการรวบรวมข้อมูล หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา ได้แก่ เอกสารชั้นต้น เอกสารทางราชการ บันทึกรายงานตรวจราชการ แผนที่ ภาพถ่าย บันทึกส่วนบุคคล เอกสารรายงานของหน่วยงานราชการในท้องถิ่นและอื่นๆ ซึ่งจะช่วยให้เป็นแนวทางศึกษาสำหรับผู้สนใจ ตลอดจนสามารถนำความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ไปประยุกต์ใช้เพื่อเป็นฐานข้อมูลเบื้องต้น หรือสร้างคุณค่าด้านเศรษฐกิจให้เกิดกับพื้นที่จังหวัดสมุทรสาครได้ในอนาคต

2. เป็นงานวิจัยที่ขยายองค์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำท่าจีน และเป็นแนวทางการศึกษางานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่ศึกษาในประเด็นอื่นต่อไป เพื่อช่วยเพิ่มเติมงานทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

3. เป็นการบริการความรู้แก่ประชาชนในการเผยแพร่งานวิจัยให้แก่หน่วยงาน สถานศึกษา และชุมชนในท้องถิ่นของจังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งอาจนำไปประยุกต์หรือใช้เป็นแหล่งเรียนรู้เพื่อสร้างคุณค่าด้านความรู้ให้แก่พื้นที่

1.8 นิยามศัพท์

1. สถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ในที่นี้ หมายถึง องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาค้นคว้าและถ่ายทอดความรู้ออกมาในรูปแบบลายลักษณ์อักษร เช่น งานวิทยานิพนธ์ งานวิจัย บันทึกความทรงจำ เอกสารเผยแพร่จากทางราชการ บทความวิชาการ รวมทั้งความรู้ที่ปรากฏจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง เช่น เอกสารชั้นต้น จากหอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หลักฐานทางโบราณคดี สถานที่สำคัญ และหลักฐานจากคำบอกเล่า ในพื้นที่ศึกษา

2. ชุมชนบ้านท่าจีน ในที่นี้ เป็นชื่อเรียกชุมชนชายฝั่งทะเลอ่าวไทยก่อนจัดตั้งเป็นเมืองสาครบุรี จากนั้นในปีพ.ศ. 2459 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นจังหวัดสมุทรสาครในปัจจุบัน โดยหมายถึงพื้นที่ชุมชนสองฝั่งแม่น้ำท่าจีน บริเวณที่ติดกับปากอ่าวไทยซึ่งมีความสำคัญทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งในฐานะเมืองท่าที่เชื่อมต่อกับภายนอก และเป็นแหล่งผลิต และลำเลียงสินค้าที่สำคัญ ปัจจุบันอยู่ในเขตพื้นที่การปกครองของเทศบาลนครสมุทรสาคร พื้นที่ในเขตตำบลท่าจีนและตำบลบางหญ้าแพรก อำเภอเมืองจังหวัดสมุทรสาคร

บทที่ 2 สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

สมุทรสาคร เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ตอนล่างของภาคกลางบริเวณปากแม่น้ำท่าจีน ตั้งอยู่ห่างจากอ่าวไทยเพียง 2 กิโลเมตร พื้นที่ตอนบนของจังหวัดถัดจากชายฝั่งทะเลขึ้นไป มีคลองธรรมชาติและคลองที่ขุดขึ้นเพื่อนำน้ำจืดมาใช้ในการเพาะปลูก ซึ่งมีโครงข่ายของคลองต่างๆ หลายสายเชื่อมโยงแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำเจ้าพระยา คลองเหล่านี้นอกจากจะช่วยในเรื่องการระบายน้ำแล้วยังใช้ในการชลประทานและการคมนาคมอีกด้วย คลองสำคัญในเขตจังหวัดสมุทรสาครที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่ คลองมหาชัย คลองภาษีเจริญ และ คลองพิทยาลงกรณ์ ส่วนคลองที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลอง ได้แก่ คลองสุนัขหอน และคลองดำเนินสะดวก

2.1 ภูมิศาสตร์ที่ตั้ง

จังหวัดสมุทรสาครเป็นจังหวัดชายทะเล ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ภาคกลางตอนล่าง ระหว่างเส้นรุ้ง (Latitude) ที่ 130 องศา 25 ลิปดา เหนือ และระหว่างแวง (Longitude) ที่ 100 องศา 05 ลิปดา ถึง 100 องศา 26 ลิปดา ตะวันออก ห่างจากกรุงเทพมหานคร ตามระยะทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 35 (ถนนพระราม 2) ประมาณ 30 กิโลเมตร มีพื้นที่ 872,347 ตารางกิโลเมตร หรือ 545,216.87 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง¹ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อ อำเภอสสามพราน และ อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม
ทิศใต้	ติดต่อ อ่าวไทยตอนใน
ทิศตะวันออก	ติดต่อ เขตบางขุนเทียน เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร
ทิศตะวันตก	ติดต่อ อำเภอเมืองสมุทรสงคราม อำเภอบางแพ และอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี

2.2 ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพพื้นที่โดยทั่วไป เป็นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 1.00-2.00 เมตร มีแม่น้ำท่าจีนไหลผ่านกลางตามแนวเหนือลงใต้สู่อ่าวไทย ต้นน้ำแม่น้ำท่าจีนแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่บ้านปากคลองมะขามเฒ่า อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดชัยนาท ไหลคดเคี้ยวไปตามแนวเหนือใต้ขนานกับแม่น้ำเจ้าพระยา ไหลผ่านจังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดนครปฐม เข้าสู่อำเภอกะทู้มแบน

¹ จังหวัดสมุทรสาคร, สำนักงาน, **สมุทรสาครเมืองแห่งทะเลและสาหร่ายน้ำ** (ม.ป.ท., 2556), 13.

จังหวัดสมุทรสาคร ไหลลงสู่อ่าวไทย ที่ตำบลบางหญ้าแพรก อำเภอเมืองสมุทรสาคร จากสภาพภูมิประเทศที่มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเล กระแสน้ำได้กัดเซาะและพัดพาเอาโคลนตะกอนจากบริเวณพื้นที่ที่สูงกว่ามาทับถมทำให้สภาพพื้นที่เป็นลักษณะดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ รวมทั้งพื้นที่ตอนบนของจังหวัดชายฝั่งทะเลขึ้นไป มีคลองธรรมชาติและคลองขุดขึ้นเพื่อนำน้ำจืดมาใช้ในการเพาะปลูก และเป็นโครงข่ายเชื่อมโยงแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง และแม่น้ำเจ้าพระยา คลองสำคัญในเขตจังหวัดสมุทรสาคร ได้แก่ คลองมหาชัย คลองภาษีเจริญ และคลองพิทยาลงกรณ์ ที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนคลองที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลอง ได้แก่ คลองสุนัขหอนและคลองดำเนินสะดวก

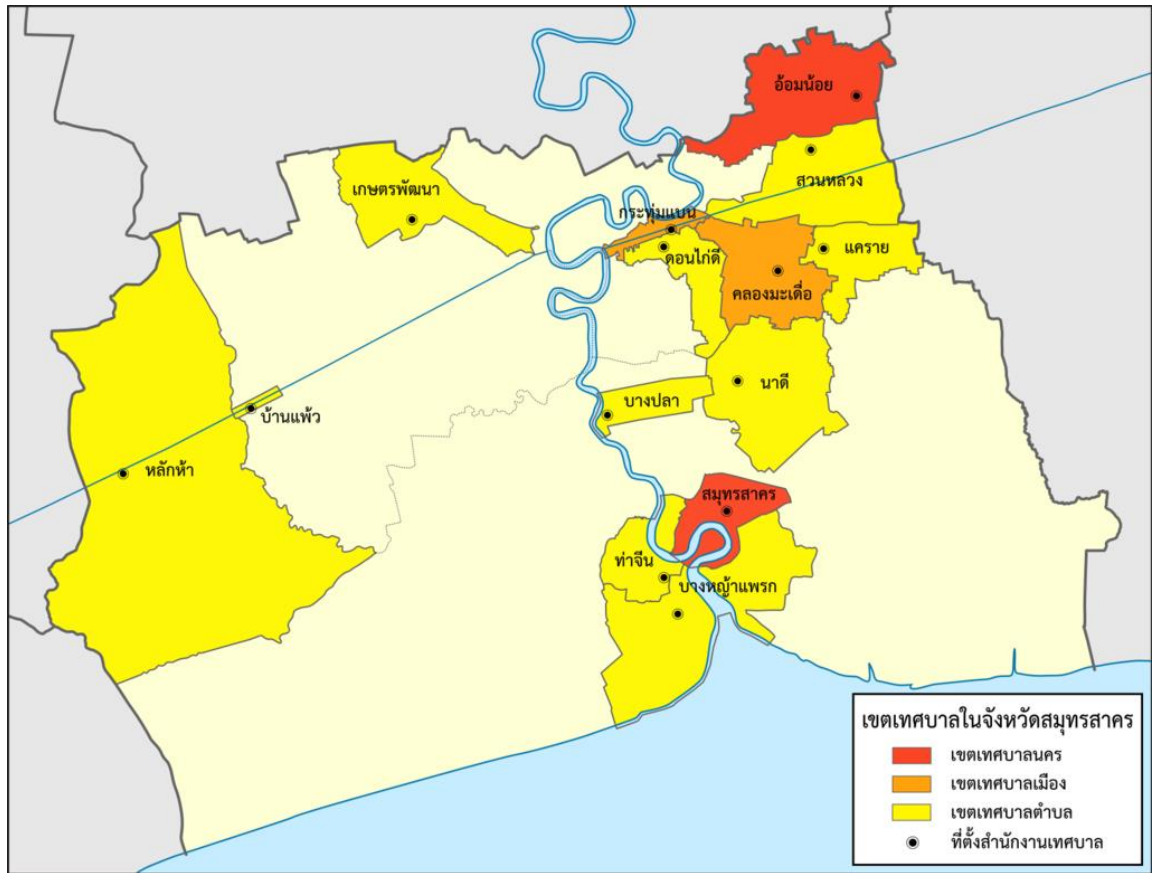
พื้นที่ตอนบนของจังหวัดถัดจากชายฝั่งทะเลขึ้นไป เหมาะสมในการทำเกษตรกรรม โดยมีพื้นที่ลุ่มน้ำสาขาที่เชื่อมต่อกัน ส่วนพื้นที่ตอนล่างของจังหวัด เป็นพื้นที่ลุ่มติดกับอ่าวไทย มีชายฝั่งทะเล ยาวประมาณ 41.8 กิโลเมตร ซึ่งมีพื้นที่ป่าชายเลนกั้นระหว่างทะเลกับแผ่นดินใหญ่ สภาพพื้นที่ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก เนื่องจากดินเค็ม และน้ำทะเลท่วมถึง จึงเหมาะแก่การทำนาเกลือและเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง²

สภาพภูมิอากาศ จังหวัดสมุทรสาคร ตั้งอยู่ริมฝั่งทะเลอ่าวไทย มีลักษณะภูมิอากาศ แบบฝนเมืองร้อน เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากลมบกลมทะเลและมีลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดผ่านในฤดูร้อน จึงทำให้มีความชื้นในอากาศสูง อากาศโดยทั่วไปจะเย็นสบาย อุณหภูมิโดยเฉลี่ยตลอดทั้งปีประมาณ 28-30 องศาเซลเซียส ฝนตกมากประมาณช่วงเดือนสิงหาคมถึงตุลาคม

2.3 ขอบเขตการปกครอง

ปัจจุบันจังหวัดสมุทรสาคร แบ่งเขตการปกครองตามการบริหารราชการส่วนภูมิภาค ออกเป็น 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองสมุทรสาคร อำเภอกระทุ่มแบน อำเภอบ้านแพ้ว ส่วนการปกครองส่วนท้องถิ่นแบ่งตามประเภทและอำนาจการบริหารจัดการภายในท้องที่ได้เป็น องค์การบริหารส่วนจังหวัด 1 แห่ง เทศบาลนคร 2 แห่ง เทศบาลเมือง 1 แห่ง เทศบาลตำบล 9 แห่ง และ องค์การบริหารส่วนตำบล 25 แห่ง

² เรื่องเดียวกัน, 15.

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงเขตการปกครอง จังหวัดสมุทรสาคร (แหล่งที่มา: สืบค้นออนไลน์

<http://www.folktravel.com/wp-content/uploads/2009/05/samutsakhon-city-map.>)

ตามประวัติเมืองอำเภอเมืองสมุทรสาคร เดิมเรียก สาครบุรี หรือ บ้านท่าจีน จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-2411) โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเมืองสาครบุรีเป็นเมืองสมุทรสาครและในพ.ศ. 2438 สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงจัดระเบียบการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล และได้จัดตั้งมณฑลนครไชยศรี โดยมีเมืองในการปกครอง 3 เมือง คือ นครปฐม สุพรรณบุรี และสมุทรสาคร โดยตราพระราชบัญญัติการปกครองส่วนท้องถิ่น จัดระเบียบการปกครองส่วนท้องถิ่นที่เป็นมณฑล เมือง อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ต่อมา มีพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องถิ่น พ.ศ. 2440 มีการตั้งอำเภอขึ้นมา 3 อำเภอ คือ อำเภอเมืองสมุทรสาคร อำเภอกระทุ่มแบน และ อำเภอบางโทรัด ต่อมาเมื่อวันที่ 28 กันยายน 2446 ได้มี

พระราชโองการให้ทางราชการ เปลี่ยนชื่ออำเภอบางไทรด์ เป็น อำเภอบ้านบ่อ เพื่อให้ตรงกับชื่อตำบลที่ตั้งอำเภอ เพราะอำเภอบางไทรด์ ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลบ้านบ่อ³

ในพ.ศ. 2459 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการให้ทางราชการ เปลี่ยนคำว่า “เมือง” เป็น “จังหวัด” ทั่วทุกแห่งในพระราชอาณาจักร เมืองสมุทรสาคร จึงเปลี่ยนชื่อเป็น จังหวัดสมุทรสาคร มาจนทุกวันนี้

ต่อมาในปีพ.ศ. 2468 ชุมชนได้ขยายไปทางคลองดำเนินสะดวก ตำบลบ้านแพ้ว จึงทำให้กลายเป็นตำบลที่สำคัญประกอบกับราษฎรทางตำบลบ้านบ่อและตำบลใกล้เคียงเดินทางมาติดต่อกับทางอำเภอเมืองได้สะดวกมากขึ้น เนื่องจากมีรถไฟสายแม่กลอง จึงเห็นสมควรให้รวม 7 ตำบลต่างๆ อันได้แก่ ตำบลดอนไผ่ ตำบลบ้านแพ้ว ตำบลเจ็ดริ้ว ตำบลคลองตัน จากอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ตำบลอำแพง จากอำเภอเมืองสมุทรสาคร ตำบลโรงเข้ ตำบลหลักสาม จากอำเภอบ้านบ่อ รวมเป็นหนึ่งอำเภอ ตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลบ้านแพ้ว เรียกว่าอำเภอบ้านแพ้ว ขึ้นกับทางจังหวัดสมุทรสาคร⁴ ส่วนอำเภอบ้านบ่อซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านบ่อ ให้รวมกับตำบลบางกระเจ้า ตำบลบางไทรด์ ตำบลกาหลง ตำบลนาโคก รวมเป็น 5 ตำบล ตั้งขึ้นเป็นกิ่งอำเภอ เรียกว่า “กิ่งอำเภอบ้านบ่อ” ขึ้นกับอำเภอเมืองสมุทรสาคร ตั้งแต่วันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2468 เป็นต้นไป และต่อมาในปี พ.ศ. 2470 ให้ยุบกิ่งอำเภอบ้านบ่อเนื่องจากว่าการไปมาระหว่างอำเภอเมืองกับกิ่งอำเภอบ้านบ่อสะดวกขึ้น ทางราชการเห็นว่าไม่จำเป็นต้องมีกิ่งอำเภอบ้านบ่อ และตั้งแต่วันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2470 เป็นต้นไป จังหวัดสมุทรสาครมีอำเภอขึ้นอยู่ในการปกครอง 3 อำเภอ คือ อำเภอเมืองสมุทรสาคร อำเภอกระทุ่มแบน และ อำเภอบ้านแพ้ว ส่วนกิ่งอำเภอบ้านบ่อยุบไปขึ้นกับอำเภอเมืองสมุทรสาคร

ครั้นเมื่อช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2486 ทางราชการได้ยุบจังหวัดสมุทรสาครไปรวมกับจังหวัดธนบุรี อำเภอทั้งสามจึงขึ้นอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดธนบุรี และอำเภอเมืองสมุทรสาครต้องเปลี่ยนชื่อเป็น “อำเภอสมุทรสาคร” ต่อมาเมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2489 ทางราชการได้ยกเลิกการปกครองท้องที่ของจังหวัดสมุทรสาคร ออกจากจังหวัดธนบุรี และยกฐานะเป็นจังหวัดขึ้นใหม่เรียกว่า จังหวัดสมุทรสาครตามเดิม⁵

³ จังหวัดสมุทรสาคร, **ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดสมุทรสาคร** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2526), 23.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

⁵ “พระราชบัญญัติจัดตั้งจังหวัดสมุทรปราการ นนทบุรี สมุทรสาคร และนครนายก พุทธศักราช 2489,” **ราชกิจจานุเบกษา**, เล่ม 63, ตอนที่ 29: 315-316.

2.4 เส้นทางคมนาคม

จังหวัดสมุทรสาครมีเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ การคมนาคมทางบกประกอบด้วยรถยนต์และทางรถไฟ ทางรถยนต์มีถนนสายหลักที่สำคัญ⁶ คือ

1. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 35 (ถนนพระรามที่ 2) หรือ ถนนสายธนบุรี-ปากท่อ ที่เริ่มโครงการก่อสร้างในปีพ.ศ. 2513 และเปิดใช้สัญจรในปีพ.ศ.2516 เส้นทางเริ่มจากแยกถนนสุขสวัสดิ์ กรุงเทพมหานคร มาบรรจบทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 4 (ถนนเพชรเกษม) ที่ตำบลปากท่อ จังหวัดราชบุรี โดยแยกเข้าจังหวัดสมุทรสาครที่กิโลเมตรที่ 24 ส่งผลให้การคมนาคมมีความสะดวกรวดเร็วขึ้น และเชื่อมต่อเส้นทางระหว่างกรุงเทพฯ สมุทรสาคร สมุทรสงคราม ราชบุรีรวมทั้งการติดต่อคมนาคมกับเมืองเพชรบุรี ซึ่งเป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างภาคกลางและใต้

2. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 4 (ถนนเพชรเกษม) สร้างในปีพ.ศ. 2493 เส้นทางถนนผ่านตำบลอ้อมน้อย อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร และสามารถใช้เส้นทางรองเข้าสู่จังหวัดสมุทรสาครได้ดังนี้

2.1 ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3091 (ถนนเศรษฐกิจ 1) เริ่มต้นจากตัวเมืองสมุทรสาคร ผ่านอำเภอกระทุ่มแบน ไปบรรจบถนนเพชรเกษมที่ตำบลอ้อมน้อย ระยะทางยาว 21 กิโลเมตร

2.2 ทางหลวงชนบทหมายเลข สค. 4018 (ถนนพุทธสาคร) เริ่มต้นจากถนนเพชรเกษม ที่แยกพุทธเกษม (ถนนพุทธมณฑลสาย 4) ไปบรรจบถนนเศรษฐกิจ 1 ในพื้นที่อำเภอกระทุ่มแบน ระยะทางประมาณ 7 กิโลเมตร

2.3 ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3097 (ถนนบ้านแพ้ว) ผ่านอำเภอสสามพรานไปจรดทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 4 (ถนนเพชรเกษม) ที่แยกพระประโทนเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ระยะทางยาว 45 กิโลเมตร

3. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3242 (ถนนเอกชัย) สร้างในปีพ.ศ. 2528 เส้นทางเริ่มต้นจากตำบลมหาชัย อำเภอเมืองสมุทรสาคร ไปบรรจบถนนเทิดไฉย เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ระยะทางยาว 29 กิโลเมตร

⁶ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสมุทรสาคร** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2543), 13-15 และ จังหวัดสมุทรสาคร, สำนักงาน, **สมุทรสาครเมืองแห่งทะเลและสายน้ำ** (ม.ป.ท., 2556), 26-29.

ทางรถไฟ มีเส้นทางรถไฟสายธนบุรี-แม่กลอง เริ่มจากสถานีวงเวียนใหญ่ กรุงเทพมหานคร ถึง สถานีแม่กลอง อำเภอเมืองสมุทรสงคราม โดยแบ่งการเดินทางไฟเป็น 2 ช่วง คือ

1. เส้นทางจากสถานีรถไฟวงเวียนใหญ่ – สถานีมหาชัย ระยะทางประมาณ 31 กิโลเมตร
2. เส้นทางจากสถานีบ้านแหลม-สถานีแม่กลอง ระยะทางประมาณ 33 กิโลเมตร

ส่วนการคมนาคมทางน้ำ ใช้แม่น้ำท่าจีนเป็นสายหลักในการคมนาคมขนส่งลำเลียงสินค้า รวมทั้งยังมีการเดินทางในพื้นที่คลองสาขา ได้แก่ เรือข้ามฟากมหาชัย-ท่าฉลอม มหาชัย-วัดตึก ท่าฉลอม-วัดโคกรกราก โดยการใช้เรือยนต์โดยสารข้ามฟากและยังมีคลองสำคัญในพื้นที่สมุทรสาครที่สามารถเชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำแม่กลองและอื่นๆ ได้แก่

1. คลองดำเนินสะดวก เริ่มต้นจากประตูน้ำบางยางแม่น้ำท่าจีน ไหลผ่านอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี และอำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม ออกแม่น้ำแม่กลอง
2. คลองภาษีเจริญ เริ่มต้นจากแม่น้ำท่าจีนที่บริเวณโค้งวัดอ่างทอง อำเภอกะทู้แบน ออกสู่อำเภอเมืองสมุทรสาคร กรุงเทพมหานคร
3. คลองสุนัขหอน เริ่มต้นจากแม่น้ำท่าจีนที่อำเภอเมืองสมุทรสาคร ออกสู่อำเภอเมืองสมุทรสาคร จังหวัดสมุทรสาคร
4. คลองมหาชัย เริ่มต้นจากแม่น้ำท่าจีนที่อำเภอเมืองสมุทรสาคร ออกสู่อำเภอเมืองสมุทรสาคร และคลองบางกอกใหญ่ที่เขตธนบุรี เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยา
5. คลองพิทยาลงกรณ์ เริ่มต้นจากแม่น้ำท่าจีนที่อำเภอเมืองสมุทรสาคร ออกสู่อำเภอเมืองสมุทรสาคร จังหวัดสมุทรสาคร

2.5 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่

พื้นที่จังหวัดสมุทรสาคร เป็นพื้นที่อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน ตอนล่างมีชายฝั่งติดกับอ่าวไทยเป็นที่ราบลุ่มต่ำ บริเวณแผ่นดินรอบอ่าวไทย เนื่องจากภูมิประเทศที่เป็นเอกลักษณ์ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามธรณีสัณฐานร่วมกันของพื้นที่ราบภาคกลางตอนล่างอย่างคล้ายคลึงกัน รวมถึงเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ในพื้นที่โดยรอบยังส่งผลให้พื้นที่แห่งนี้มีความสำคัญมาตลอดทุกยุคสมัย พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการและความสำคัญของชุมชนที่เป็นเส้นทางติดต่อระหว่างชุมชนต่างๆ และเชื่อมต่อกับภายนอกในฐานะเมืองท่าปากอ่าวไทย ซึ่งเป็นเส้นทางออกสู่การค้าทางทะเลที่สำคัญ ดังปรากฏในหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ประเภทต่างๆ เช่น พระราชพงศาวดาร งานวรรณกรรม รวมทั้งหลักฐานอื่นที่ไม่ใช่ลายลักษณ์อักษร

หลักฐานเริ่มแรกของกิจกรรมมนุษย์ในพื้นที่จังหวัดสมุทรสาคร พบว่ามีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ราบบริเวณหนองสองห้อง อำเภอบ้านแพ้ว ในลักษณะชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายที่มีการใช้เครื่องมือเครื่องประดับทำจากหิน-หินกึ่งมีค่า เครื่องประดับทำจากโลหะ และมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล อีกทั้งสัมพันธ์กับชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ในพื้นที่ทุ่งโพหัก ตำบลบางแพ จังหวัดราชบุรี ซึ่งอายุสมัยอยู่ในช่วง 3,000-2,000 ปีมาแล้ว ได้แก่ โคกพลับ โคกวัว โคกโพธิ์ โคกมะเขือ และโคกมะขามเฒ่า⁷ ต่อมาในยุคสมัยประวัติศาสตร์เริ่มแรกเรียกว่าสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-16) ในพื้นที่จังหวัดสมุทรสาคร พบหลักฐานร่วมสมัยที่แหล่งเรือจม 2 แหล่ง ได้แก่ แหล่งเรือจมบ้านขอม ตำบลโคกขาม อำเภอเมือง สมุทรสาคร และแหล่งเรือจมพนมสุรินทร์ (วัดสุทธิวราราม) ตำบลพันท้ายนรสิงห์ อำเภอเมือง สมุทรสาคร

เรือที่พบมีความโดดเด่นในแง่ของเทคนิควิธีการต่อเรือ กล่าวคือ มีลักษณะการเสริมกราบสองชั้นด้วยการใช้เชือกผูกโยงยึด เป็นเทคนิคการต่อเรือที่เหมือนกับเรืออาหรับโบราณ รวมถึงโบราณวัตถุที่พบจากแหล่งโบราณคดีทั้งสอง ประกอบด้วย ภาชนะดินเผาขนาดใหญ่ มีทั้งเครื่องเคลือบที่ผลิตจากแหล่งเตาเผาในประเทศจีนและภายในประเทศ โดยเฉพาะเรือพนมสุรินทร์ ซึ่งเป็นเรือขนาดใหญ่ที่พบเครื่องถ้วยหลากหลายชนิด บางประเภทไม่เคยพบในแหล่งโบราณคดีในประเทศไทยมาก่อน⁸ ทั้งยังพบตัวอักษรจีนบนภาชนะด้วย แสดงให้เห็นว่าเรือลำนี้มีความสำคัญในการเรื่องประวัติการเดินทางเรือในภูมิภาคนี้ ซึ่งจากการศึกษาทางโบราณคดีสันนิษฐานว่าเรือโบราณลำนี้น่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 แม้ว่าในระยะเวลาดังกล่าวแถบนี้ยังคงเป็นพื้นที่ทะเลอ่าวทวารวดีแต่ก็เป็นส่วนหนึ่งในฐานะหลักฐานการค้าขายและเศรษฐกิจทางทะเลของพื้นที่ตอนในของแผ่นดิน ซึ่งเป็นชุมชนโบราณขนาดใหญ่ในกลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง อาทิเช่น เมืองโบราณอู่ทอง (สุพรรณบุรี) เมืองนครปฐมโบราณ (นครปฐม) เมืองโบราณคูบัว (ราชบุรี) เป็นต้น⁹

การตั้งบ้านเมืองในพื้นที่สมุทรสาครเริ่มแรกพบหลักฐานเด่นชัดปรากฏในสมัยอยุธยา (หลังพุทธศตวรรษที่ 19) เนื่องจากเป็นบริเวณพื้นที่ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากศูนย์กลางการปกครองและทะเล ทำให้พื้นที่ในบริเวณนี้เหมาะสำหรับเรือสินค้าจำนวนมากที่มาจากจีนและมลายู ในการเข้ามาจอดพัก สะสมเสบียงและขนถ่ายสินค้าบริเวณปากแม่น้ำซึ่งมีร่องน้ำในการจอดเทียบท่าสำเภขนาดใหญ่

⁷ สุรียา สุตสวาทและ เดชา สุตสวาท, ทะเบียนโบราณสถานจังหวัดสมุทรสาคร (ราชบุรี: กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 1, 2553), 147-150.

⁸ ศิลปากร, กรม, การศึกษาเรือโบราณพนมสุรินทร์ อำเภอเมืองสมุทรสาคร, เข้าถึงเมื่อ 22 มิถุนายน 2562, เข้าถึงได้จาก <http://www.finearts.go.th/promotion/parameters/km/item>

⁹ ตรงใจ หุตางกูร และคณะ, รายงานวิจัยเรื่อง ภูมิสังคมแลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสมุทรสาคร กรณีศึกษาภูมินามในอำเภอเมืองสมุทรสาคร (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2559), 69.

ในช่วงสมัยอยุธยาตอนต้น พื้นที่บริเวณสมุทรสาครเป็นที่ตั้งของชุมชนขนาดใหญ่ที่เกิดจากการค้าที่เจริญรุ่งเรืองของกรุงศรีอยุธยา ในหนังสือกฎหมายตราสามดวง เรื่องพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ปรากฏหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่กล่าวถึงชื่อตำแหน่งเจ้าเมือง “พระสมุทสาคร เมืองท่าจีน” เจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์เป็น พระสมุทสาคร เป็นเมืองจัตวาขึ้นกับกลาโหม บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้¹⁰

นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กล่าวถึง เรื่องการตั้งบ้านท่าจีน เป็นเมืองสาครบุรี ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ หลังเหตุการณ์พระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระศรีสุริโยทัยที่สิ้นพระชนม์คราวสงครามกับพระเจ้าหงสาวดีตะเบ็งชเวตี้ ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาเมื่อพ.ศ. 2092 ระบุว่า “...แล้วสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสว่า ไพร่บ้านพลเมืองตรีจัตวาปากใต้เข้าพระนครนี้น้อย หนือออกอยู่ดงห้วยเขาต้อนไม่ได้เป็นอันมาก ให้บ้านท่าจีนตั้งเป็นเมืองสาครบุรี ให้เอาบ้านตลาดขวัญตั้งเป็นเมืองนนทบุรี ให้แบ่งเอาแขวงเมืองราชบุรี แขวงเมืองสุพรรณบุรี เป็นเมืองนครชัยศรี...”¹¹ จากเนื้อความในพระราชพงศาวดาร สันนิษฐานได้ว่าบ้านท่าจีนคงมีบ้านเมืองชุมชนอยู่แล้วแต่คงมีไพร่พลน้อย รัฐบาลกลางจึงได้รวบรวมบ้านจัดตั้งขึ้นเป็นเมืองสาครบุรี เพื่อปกครองรวบรวมกำลังผู้คนไว้ในยามศึกสงคราม

ในงานศึกษาของ ประภัสสร ชูวิเชียร กล่าวถึงแม่น้ำลำคลองกับชุมชนที่ “ปากใต้” พื้นที่กรุงเทพฯ และปริมณฑลในสมัยอยุธยา โดยอธิบายความหมายของคำว่า “ปากใต้” ว่าเป็นคำโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่ไม่ปรากฏการใช้งานแล้วในปัจจุบัน เนื่องจากก่อนการสถาปนากรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาซึ่งตั้งอยู่ทางตอนเหนือพื้นที่บริเวณนี้ขึ้นไป

จากเอกสารหลักฐานที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ที่มีการกล่าวถึงบ้านเมืองที่เรียกกันว่า ปากใต้ โดยตรงนั้น เช่น ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ฉบับบริติชมิวเซียมและฉบับพระราชหัตถเลขา อีกทั้งยังมีจดหมายเหตุที่คนสมัยอยุธยาบันทึกเรื่องจากความทรงจำหลังเสียกรุงศรีอยุธยา เช่น คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ที่บรรยายถึงเมืองปากใต้ในฐานะชุมชนผู้ผลิตและส่งสินค้าอาหารทะเลให้กับกรุงศรีอยุธยา ตอนหนึ่งได้บรรยายถึงตลาดค้าขายว่า “สรรพเครื่องสินค้าปากใต้ บรรทุกเรือปากกว้างลืบศอกสามวา มาทอดสมอขายอยู่ที่ปากคลองคูจาม” และมีอีกตอนหนึ่งกล่าวว่า

¹⁰ ศิลปากร, กรม. *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1* (กรุงเทพฯ: องค์การคำครุสภา, 2526), 325-327.

¹¹ พันจันทนุมาศ (เจิม), *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา* (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2506), 60.

“...อนึ่ง เรือปากใต้ปากกว้าง ๖ คอก ๗ คอก ชาวบ้านยี่สารบ้านแหลม เมืองเพชรบุรีและบ้านบางตะบูนแลบ้านบางทะเลบันทุกกะปีน้ำปลาปุเคมปลากุเราปลากะพงปลาทุปลากะเบนย่างมาจอดเรือชายแถววัดเจ้าพระนางเชิง...”¹²

จากข้อมูลในเอกสารข้างต้น นำไปสู่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับเมืองปากใต้ ที่ไม่ใช่คำว่า ปากใต้ ในปัจจุบัน รวมทั้งพระราชพงศาวดาร ฉบับพระพนรัตน์ คราวที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเบ็ดที่ปากแม่น้ำท่าจีน เมื่อไปถึงคลองมหาชัยเห็นคลองนั้นขุดยังไม่แล้วค้างอยู่ ครั้นทรงเบ็ดแล้วกลับคืนมาถึงพระนคร จึงทรงพระกรุณาตรัสสั่งให้กะเกณฑ์คนหัวเมืองปากใต้แปดหัวเมือง มาขุดคลองมหาชัยให้เสร็จ ดังความว่า

“...จึงทรงพระกรุณาตรัสสั่งให้พระราชสงครามเป็นนายกอง ให้กะเกณฑ์คนหัวเมืองปากใต้แปดหัวเมือง ให้ได้คนสามหมื่นเศษแล้วถวายบังคมลาไป ครั้นถึงคลองมหาชัยจึงให้ฝรั่งส่องกล้องแก้วดูให้ตรงปากคลองปักกรุยลงเป็นสำคัญ ทางไกลสามร้อยสี่สิบเส้น ขุดที่ก่อนนั้น ได้ที่แล้วหกเส้นเศษยังไม่แล้วนั้นมากถึงสามร้อยสี่สิบเส้น ให้ขุดลึกหกคอก กว้างแปดวาเท่าเท่า เกณฑ์กันเป็นหน้าที่ คนสามหมื่นเศษ ขุดสองเดือนเศษจึงแล้ว พระราชสงครามกลับมาเฝ้ากราบทูลพระกรุณาให้ทรงทราบทุกประการ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงทราบ ทรงพระปิติปราโมทย์ จึงตั้งพระราชสงครามให้เป็นพระยาราชสงคราม แล้วพระราชทานเจียดทองเสื้อผ้าเงินตราเป็นอันมาก คลองนั้นชื่อคลองมหาชัยมาตราบเท่าทุกวันนี้”¹³ และในพระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ได้กล่าวความตอนหนึ่งไว้อย่างชัดเจนเกี่ยวกับเมืองปากใต้ว่า “เกณฑ์ไพร่พลเมืองให้ขุด จากเมืองนนทบุรี เมืองสมุทรปราการ เมืองสาครบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองนครชัยศรี ๘ เมือง..” จึงทำให้เข้าใจว่าเมืองปากใต้ที่ปรากฏในเอกสารนั้น หมายถึงหัวเมืองที่อยู่ทางใต้ของกรุงศรีอยุธยารอบปากอ่าวไทย¹⁴

เมื่อพิจารณาจากความสำคัญของเมืองสาครบุรี ซึ่งเป็นหนึ่งในแปดเมืองปากใต้ที่อยู่ทางทิศตะวันตกของราชอาณาจักรอยุธยาและใช้เป็นเส้นทางเดินทางคมนาคมติดต่อ หรือลำเลียงสินค้าเข้ามายังอยุธยา โดยใช้เส้นทางภายในอาณาจักร คือแม่น้ำสายหลักและคลองสาขาต่างๆ ที่สำคัญคือ แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำทั้งสามสายนี้เชื่อมประสานเข้าด้วยกันโดยระบบคลองภายใน ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมมาตั้งแต่อดีต คือ “คลองด่าน” ที่เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า ตั้งแต่แยกคลองบางกอกใหญ่จนถึงแยกคลองบางขุนเทียน และช่วงกลาง ตั้งแต่

¹² คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักราชเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2534), 6.

¹³ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล (กรุงเทพฯ: โฆษิต, 2549), 393.

¹⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), 49.

ความสำคัญของพื้นที่ สากรบุรี ในฐานะเมืองท่าปากอ่าวไทย เห็นได้จากการขุดคลองลัดตามแนวทางคลองเก่าที่เชื่อมโยงระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาออกแม่น้ำท่าจีน และการขุดคลองลัดโคกขาม-มหาชัย ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 23 เพื่อใช้เป็นเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างกรุงศรีอยุธยากับบ้านเมืองทางทิศตะวันตกและทางใต้ให้มีความสะดวกมากยิ่งขึ้น รวมทั้งการเกิดชุมชนใหม่บริเวณปากคลองมหาชัยหรือสากรบุรี หรือสมุทรสาครที่น่าจะเคลื่อนย้ายจากบ้านท่าจีน เนื่องจากพบหลักฐานศิลปกรรมสมัยอยุธยาของเมืองสากรบุรี กระจายตัวอยู่ในเขตบ้านท่าจีน ซึ่งตั้งอยู่เหนือปากคลองสุนัขหอน โดยมีวัดใหญ่สากรบุรีหรือวัดใหญ่จอมปราสาท เป็นศูนย์กลางเดิม มากกว่าที่ตั้งเมืองสากรบุรี หรือที่รู้จักในนามมหาชัยมากกว่า แสดงให้เห็นว่าเมืองสากรบุรี เป็นลักษณะชุมทางที่จะเดินเรือจากกรุงศรีอยุธยา โดยผ่านเส้นคลองด่าน ลัดเลาะไปยังลำคลองสาขาที่เชื่อมแม่น้ำท่าจีนออกสู่ปากอ่าวไทยหรือเชื่อมต่อไปยังแม่กลองและพื้นที่ฝั่งตะวันตกโดยใช้เส้นทางคลองสุนัขหอน¹⁶

ภาพที่ 3 และ 4: วัดใหญ่จอมปราสาท หรือ วัดใหญ่สากรบุรี
ศูนย์กลางชุมชนบ้านท่าจีน ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 23

ในช่วงเหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 คลองมหาชัยและคลองสุนัขหอน เป็นหนึ่งในเส้นทางยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการเคลื่อนพลในพื้นที่เมืองสากรบุรี ดังเช่นเมื่อครั้งรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ (พ.ศ.2301-2310) โปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์ทัพกลุ่มหัวเมืองปากใต้ ได้แก่ เมืองนนทบุรี ธนบุรี นครชัยศรี สมุทรสงคราม สากรบุรี เพชรบุรี ราชบุรี และสมุทรปราการ ตั้งรับทัพพม่าในบริเวณเมืองราชบุรีและเมืองสมุทรสงคราม ก่อนที่จะถูกตีแตกและถูกทัพพม่าใช้เส้นทางนี้ใน

¹⁶ ประภัสสร ชูวิเชียร, รายงานการวิจัยเรื่อง หลักฐานศิลปกรรมอยุธยาที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล วิเคราะห์ในฐานะชุมชน “ปากใต้” สมัยกรุงศรีอยุธยา, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557, 70-71.

การโจมตีกรุงศรีอยุธยาทางแม่น้ำเจ้าพระยา¹⁷ จึงทำให้บ้านเมืองในช่วงเวลานี้เป็นเมืองร้างมีโจรผู้ร้าย ส่วนชาวบ้านหนีภัยสงครามกันหมด ดังปรากฏสภาพเมืองช่วงใกล้เสียกรุงศรีอยุธยาในหนังสือ อภินิหารบรรพบุรุษ ที่กล่าวถึงนายบุญมา (สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท) ข้าหลวงเก่า ตำแหน่งสุจินตามหาดเล็กในกรุงศรีอยุธยา กับพระสหาย 3 คน ใช้คลองดังกล่าวเป็นเส้นทาง หลบเลี่ยงทัพเพื่อไปหาพระเชษฐาธิราช คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเมื่อครั้ง เป็นหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี ซึ่งประทับที่บ้านอัมพวา สมุทรสงคราม และในช่วงฟื้นฟูบ้านเมือง หลังเสียกรุง เส้นทางนี้ยังถูกใช้เป็นเส้นทางสำคัญ เช่น เหตุการณ์ค่ายบางกุ้งในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อปีพ.ศ. 2310 รวมทั้งเส้นทางการเคลื่อนทัพศึกนางแก้ว ในพ.ศ. 2317 โดยได้หยุดประทับ ณ พระตำหนักค่ายท่าจีน ก่อนที่จะเคลื่อนพลต่อไปยังค่ายบางกุ้งและราชบุรี เส้นทางลำเลียงพลใน ศึกสงครามเก้าทัพในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พ.ศ. 2328 ดังปรากฏ ชื่อภูมิสถานที ในพระราชนิพนธ์เรื่องนิราศรบพม่าทำดินแดน รวมทั้งเส้นทางลำเลียงทัพศึกพม่า ตีหัวเมืองทางใต้ ในรัชสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พ.ศ. 2352 ซึ่งใช้คลองเดียวกันเป็นเส้นทางใน การเดินทัพเรือไปขึ้นบกที่เพชรบุรี ดังปรากฏในนิราศนรินทร์ ซึ่งงานวรรณกรรมทั้งสองนั้นได้กล่าวถึง ชื่อสถานที่ในบริเวณเส้นทางคลองมหาชัย คลองสุนัขหอน ได้แก่ โคกขาม มหาชัย ท่าจีน สาครบุรี บ้านบ่อ นาขวาง สามสิบสามคด (สามสิบสองคดคั้ง) ย่านชื้อ และคลองสุนัขใน¹⁸

ต่อมาเมื่อเข้าสู่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ความเป็นเมืองท่าการค้าของท่าจีนก็ได้กลับมาเฟื่องฟูอีกครั้ง และยังคงให้ความสำคัญในฐานะเป็นเมืองปากน้ำที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ทางทะเล โดยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมขึ้นตามปากน้ำ สำคัญๆ เป็นลำดับ ตั้งแต่ปากแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำบางปะกง และ แม่น้ำจันทบุรี¹⁹ โดยป้อมที่ปากแม่น้ำท่าจีน โปรดให้ชื่อว่า ป้อมวิเชียรโชฎก ตามนามของพระยาโชฎึก ราชเศรษฐี (ทองจีน) ผู้คุมงานการก่อสร้างบริเวณปากคลองมหาชัยและแม่น้ำท่าจีนมาบรรจบกัน เพื่อรับมือภัยคุกคามจากทางเรือของกองทัพญวนในพ.ศ. 2371 ดังปรากฏเนื้อความในพระราชพงศาวดาร ฉบับเจ้าพระยาทิพยวงค์ อธิบายความว่า²⁰

¹⁷ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2542), 448-449.

¹⁸ ตรงใจ หุดางกูร และคณะ, รายงานวิจัยเรื่อง ภูมิสังคมแลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสมุทรสาคร กรณีศึกษาภูมินามในอำเภอเมืองสมุทรสาคร, 71.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 72.

²⁰ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพยวงค์มหาโกษาธิบดี (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2538).

“ที่เมืองสาครบุรี ก็โปรดให้พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (ทองจีน) ไปทำป้อมที่ทางร่วมริมคลองมหาชัยป้อม 1 ครั้นแล้ว โปรดให้ซื้อป้อมวิเชียรโชฎีก ค่าแรงเงินถือปูนเงิน 47 ช่าง 15 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง 1 เฟื้อง โปรดให้ยกเอาครัวมอญในเจ้าพระยามหาโยธา ซึ่งไปตั้งทำมาหากินอยู่ที่เมืองสาครบุรี เจ้ากรมป้อมซื้อหลวงพหลมทิมาขุนเดชชำนาญ ปลัดกองแล้วโปรดให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่กองไปขุดคลองสุนัขหอน เจ้าพระยาพระคลัง พิจารณาเห็นว่า น้ำชนกันตรงนั้นคงตื่นเขินกันทุกแห่ง ถ้าขุดคลองแยกเข้าไปที่น้ำชนนั้น ก็จะไม่ตื่นเขิน จึงจ้างจีนขุดที่น้ำชนแยกเข้าไปทุ่งริมบ้านโพธิ์หักสายหนึ่ง แล้วขอแรงกระป้อราษฎรชาวบ้านลงลุยในคลองนั้น น้ำขึ้นลงเชียวก็ลือกอยู่ได้ไม่ตื่นมาจนทุกวันนี้ ลิ่นเงินค่าแรงจีนขุดเป็นเงิน 120 ชั่ง 4 ตำลึง 1 เฟื้อง”

เห็นได้ว่าการเกิดขึ้นใหม่ของเมืองท่าจีน หรือสาครบุรี หลังการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ส่งผลให้การค้าขายมีความเจริญรุ่งเรืองอีกครั้ง ดังเช่นตัวอย่างจากบันทึกของสังฆราชปาลเลกัวซ์ สังฆนายกคณะมิชชัน เจ้าคณะเขตประจำสยามที่เข้ามาพำนักที่กรุงเทพฯ ในช่วงพ.ศ.2381-2405 ได้กล่าวถึงป้อมและสภาพบ้านเมืองสมุทรสาคร ครั้งเมื่อคราวเดินทางมาเยี่ยมเยียนคริสตังชาวจีนทางภาคตะวันตก เมื่อปี 2386 กล่าวว่าเป็นเมืองที่มีป้อมตรงปากแม่น้ำ พลเมืองส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขายและประมง ที่ตั้งอยู่ไม่ห่างไกลจากทะเล มีความเหมาะสมแก่การประมงและการพาณิชย์²¹

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งตรงกับสมัยราชวงศ์ชิง (แมนจู) พ.ศ. 2187-2455 ชาวจีนจากมณฑลยูนนานเริ่มอพยพเข้ามาสู่สยามมากขึ้น ประกอบกับชาวตะวันตกกำลังแผ่ขยายทางอำนาจทางการค้าเข้าสู่สยาม ชาวจีนที่เข้ามาในช่วงแรกทำอาชีพเป็นแรงงานกุลิรับจ้าง แต่ก็มีบางกลุ่มที่หันไปเป็นพ่อค้าขายฝิ่น โดยรวมมือกับขุนนางในราชสำนักสยาม ทำให้เกิดการตั้งกลุ่มดูแลผลประโยชน์ที่เรียกว่า อั้งยี่ เพื่อเรียกเก็บผลประโยชน์และให้ความคุ้มครองชาวจีนด้วย ในสมุทรสาครบริเวณที่เป็นโรงฝิ่นจะอยู่ในย่านวัดเจษฎาราม (ฝั่งมหาชัย) และเขตท่าฉลอม บริเวณนี้มีกลุ่มอั้งยี่หลายกลุ่มที่มีอิทธิพลในท้องถิ่นและมักมีเรื่องทะเลาะวิวาทและแทงกันตาย เช่น กลุ่มมหาชัย กลุ่มโกรกกราก กลุ่มหัวโพง กลุ่มท่าฉลอม²²

²¹ ปาลเลกัวซ์, สังฆราช, *เล่าเรื่องกรุงสยาม*, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2520), 126-131.

²² นฤพนธ์ ต้วงวิเศษ (บรรณาธิการ), *สาครบุรี จากวิถีชาวบ้าน: การเปลี่ยนแปลงผ่านวิถีชีวิตท้องถิ่น ในลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2559), 38-39.

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) เมืองสาครบุรี เปลี่ยนชื่อเป็น เมืองสมุทรสาคร พร้อมกับแต่งตั้งนามเจ้าเมือง และตั้งตำแหน่ง ปลัดจีน ใหม่อีกหนึ่งตำแหน่ง ดังมีรายละเอียดดังนี้²³

“เมืองขึ้นกรมท่า เมืองนนทบุรีศรีมหาอุททยานผู้ว่าราชการเมือง แปลงว่าพระนนทบุรีศรีเกษตราราม... เมืองสมุทรสาคร พระวิชิตรภักดีศรีสงคราม แปลงว่าพระสมุทรสาครานุรักษ์ หลวงสาครบุรีปลัด แปลงว่าหลวงเรืองศักดิ์สาครเขตรปลัด ขุนสาครบุรียกบัตร แปลงว่าขุนเรืองเดชสาครชั้นยกบัตร ตั้งปลัดจีนขึ้นอีกนาย ชื่อหลวงพิทักษ์สาครจีนปลัด....”

บริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีนมีความสำคัญทางเศรษฐกิจ เป็นแหล่งรายได้ของกรุงเทพฯ ที่สำคัญ ได้แก่ อากรคานา อากรค่าน้ำ อากรสมพัตสร อากรบ่อนเบี้ย ภาษีโรงเรือน ภาษีการค้าและอื่นๆ ครั้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411-2453) โดยใช้ระบบเทศาภิบาล ในพ.ศ. 2437 อีกปีถัดมาในปี 2438 ได้รวมพื้นที่สุพรรณบุรี นครชัยศรีและสมุทรสาคร เป็นมณฑลนครชัยศรี มีข้าหลวงเทศาภิบาลประจำอยู่ที่เมืองนครชัยศรี

เมืองสมุทรสาคร อยู่ในเขตการปกครองของมณฑลนครชัยศรี ตั้งแต่พ.ศ.2438 เป็นต้นมา โดยมีอำเภอขึ้นตรง 3 อำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอกระทุ่มแบน และอำเภอบางโทรศ (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบ้านบ่อ ในปี 2446) ในช่วงดังกล่าวในพื้นที่มีการพัฒนาด้านการคมนาคม ได้แก่ การสร้างเส้นทางรถไฟสายธนบุรี-มหาชัย-แม่กลอง ในพ.ศ.2444 ซึ่งเริ่มจากสถานีปากคลองสานถึงสถานีมหาชัย และช่วงสถานีวัดแหลมถึงสถานีแม่กลอง รวมระยะทาง 66.9 กิโลเมตร เส้นทางรถไฟสายนี้ช่วยอำนวยความสะดวกและค้าขายในพื้นที่บริเวณนี้คล่องตัวยิ่งขึ้น ส่งผลต่อการขยายตัวของชุมชนบริเวณชุมทางรถไฟที่อยู่ระหว่างเส้นทาง โดยเฉพาะการเติบโตของพื้นที่ฝั่งมหาชัย ซึ่งเป็นชุมทางปลายทางที่สำคัญ และได้พัฒนาเป็นตลาดศูนย์กลางการรับซื้อแลกเปลี่ยนสินค้าเกษตรกรรมที่มาจากสวนตอนในของพื้นที่ เกือบทะเลที่มีแหล่งผลิตรอบบริเวณอ่าวไทย รวมทั้งสินค้าประมงทั้งในรูปแบบอาหารทะเลสดและแปรรูป

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาสมุทรสาครหลายครั้ง ดังเช่นในปีพ.ศ. 2447 และครั้งที่สองผ่านกลับปีพ.ศ. 2448 อีกครั้งหนึ่ง คราวเสด็จประพาสเมืองสมุทรสาคร และคราวเสด็จผ่านกลับจากประพาสต้นเมืองเพชรบุรี และคราวเสด็จเปิดถนนถวายเป็นวันที่ 18 มีนาคม 2448 และในโอกาสนี้ได้ประกาศพระบรมราชโองการ ให้จัดตั้งสุขาภิบาลท่าฉลอม

²³ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพทรงยศ (ข้า บุนนาค) (กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี, 2547), 378.

และมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) นับได้ว่าสุขาภิบาลท่าฉลอมเป็นสุขาภิบาลหัวเมืองแห่งแรกของประเทศไทย

ส่วนการบริหารสุขาภิบาลท่าฉลอมนั้นได้แต่งตั้งคณะกรรมการชุดแรกขึ้น ประกอบด้วยกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกที่แต่งตั้งรวม 8 คน คือ หลวงพัฒนาการภักดี กำนันตำบลท่าฉลอม ขุนพิจารณ์นรกิจ (แดง มณีรัตน์) ผู้ใหญ่บ้านหัวบ้าน ขุนพินิจนรการ (ยี่ มีอำพล) ผู้ใหญ่บ้านท้ายบ้าน จินม็ก จินศุข จินเนา จินอุ๊ต และ จินโบ้ ผู้ใหญ่บ้าน²⁴ ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2459 โปรดเกล้าฯ ให้ทางราชการเปลี่ยนคำว่า “เมือง” เป็น “จังหวัด” ทั่วทุกแห่งในพระราชอาณาจักร เมืองสมุทรสาคร จึงเปลี่ยนเป็นจังหวัดสมุทรสาคร และราวปีพ.ศ. 2476 มีประกาศยกเลิกการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลส่งผลให้ท้องถิ่นมีรูปแบบการปกครองของแต่ละจังหวัดดังเช่นปัจจุบัน

เมื่อการคมนาคมทางน้ำสะดวกเพราะมีการขุดคลองหลายสายเชื่อมกันดังกล่าว ประกอบกับการคมนาคมทางบกที่ขยายตัวด้วยการสร้างเส้นทางรถไฟ ในปลายสมัยรัชกาลที่ 4 ส่งผลให้การเดินทางติดต่อ แลกเปลี่ยนสินค้า โดยเฉพาะสินค้าเกษตรกรรม อาหารทะเล และสินค้าแปรรูปจากภายในชุมชนท้องถิ่น ขยายไปยังพื้นที่ในเขตลุ่มน้ำท่าจีน เช่น สุพรรณบุรี นครปฐม และสินค้าที่ลำเลียงเข้ามาจากทางใต้และฝั่งตะวันตก ส่งผลให้เกิดขยายตัวของชุมชนหลายแห่งบริเวณปากคลองริมแม่น้ำบางจุดที่มีการคมนาคมสะดวกหรือเป็นชุมทาง เกิดการพัฒนาเป็นตลาด ดังเช่นตลาดมหาชัยที่มีความสำคัญต่อเนื่องเมื่อเกิดสถานีรถไฟและถนน ซึ่งเป็นการเชื่อมต่อกับชุมชนภายนอกที่สำคัญ อาทิ ถนนเศรษฐกิจ 1 (เพชรเกษม-สมุทรสาคร) ในปีพ.ศ.2477 ถนนเพชรเกษม (กรุงเทพฯ-นครปฐม) ในปีพ.ศ. 2493 ถนนพระราม 2 (ธนบุรี-ปากท่อ) ในปีพ.ศ. 2516 และถนนพระประโทน-บ้านแพ้ว-บ้านบ่อ ในปีพ.ศ. 2519 ยิ่งสนับสนุนให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจ การติดต่อระหว่างสมุทรสาคร กรุงเทพมหานครและจังหวัดใกล้เคียงทำได้สะดวกและรวดเร็วขึ้น รวมถึงการขยายตัวของชุมชนในช่วงเวลาต่อมา

²⁴ “สุขาภิบาลตำบลท่าฉลอม เมืองสมุทรสาคร”, 16 ส.ค. 124 - 27 พ.ค.127, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย, แผนกสาธารณสุข (อนามัย) สุขาภิบาล-เทศบาล, ร.5 ม.12.2/1 , หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

รายละเอียดแสดงลำดับเวลาการเกิด คลอง รถไฟ ถนน : การเชื่อมต่อกับภายนอก*

พ.ศ. 2264 (พระเจ้าท้ายสระ)	การขุดคลองมหาชัย
พ.ศ. 2377 (รัชกาลที่ 3)	ขุดลัดคลองสุนัขหอน (ช่วงสามสิบสองคต)
พ.ศ. 2410-2415 (รัชกาลที่ 4)	คลองภาษีเจริญ
พ.ศ. 2447 (รัชกาลที่ 5)	เปิดเดินรถไฟสายท่าจีน (คลองสาน-มหาชัย)
พ.ศ. 2448 (รัชกาลที่ 5)	เปิดเดินรถไฟสายแม่กลอง (วัดแหลม-แม่กลอง)
พ.ศ. 2477 (รัชกาลที่ 7)	ถนนเศรษฐกิจ 1
พ.ศ. 2485 (รัชกาลที่ 8)	คลองพิทยาลงกรณ์
พ.ศ. 2516 (รัชกาลที่ 9)	ถนนพระรามที่ 2
พ.ศ. 2519 (รัชกาลที่ 9)	ถนนพระประโทน – บ้านแพ้ว
พ.ศ. 2528 (รัชกาลที่ 9)	ถนนเอกชัย

* เรียบเรียงข้อมูลจากหนังสือ สาครบุรี จากวิถีชาวบ้าน: การเปลี่ยนผ่านวิถีชีวิตในลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2559)

สรุปจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาครดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าชุมชนบริเวณลุ่มน้ำท่าจีน ปากอ่าวไทยบริเวณนี้มีภูมิประเทศที่มีความเหมาะสมในเชิงยุทธศาสตร์ที่ตั้งทั้งในแง่การค้าและความมั่นคงทางการปกครอง ส่งผลให้เกิดการอพยพเข้ามาของกลุ่มคน โดยเฉพาะคนจีนโพ้นทะเลที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นจำนวนมากในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ อีกทั้งยังมีเหตุการณ์สำคัญต่างๆ ที่มีความเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ชาติไทย ไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์เส้นทางเดินทัพ ความสำคัญของพื้นที่ในฐานะที่เป็นหัวเมืองปากใต้ของกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนหลักฐานประวัติศาสตร์ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่ใช่อักษร เช่น โบราณวัตถุ โบราณสถาน งานศิลปกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาหลายยุคสมัยภายในพื้นที่

บทที่ 3

การรวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร

ความพยายามทำความเข้าใจปรากฏการณ์ เรื่องราวสิ่งที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีต มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องใช้วิธีการศึกษาจากหลักฐานที่มนุษย์ได้ทิ้งร่องรอยไว้ หลักฐานทางประวัติศาสตร์จึงเป็นสื่อกลางระหว่างเหตุการณ์ในอดีตกับการรับรู้ของคนในปัจจุบัน ดังนั้นในส่วนแรกของบทนี้จะกล่าวถึงความหมายและความสำคัญของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และในส่วนที่สองจะเป็นการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นประเภทต่างๆ เพื่อทำความเข้าใจต่อสถานภาพความรู้ของพื้นที่ ที่มีความสัมพันธ์กับประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชน วิถีชีวิตผู้คนและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบริบทพื้นที่ชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร

3.1 ความหมายและความสำคัญของหลักฐานประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาเรื่องราวในอดีต ด้วยการศึกษจากหลักฐานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ประวัติศาสตร์จึงเป็นการเชื่อมโยงระหว่างอดีตกับปัจจุบัน กล่าวคือการใช้ข้อมูลจากหลักฐานในอดีตเพื่อเป็นเครื่องมือย้อนรอยกลับไปสู่สมัยนั้นๆ หลักฐานจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ และยังทำให้ประวัติศาสตร์แตกต่างจากศาสตร์อื่นๆ¹ ดังนั้นการเขียนงานประวัติศาสตร์มีความน่าเชื่อถือหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่ามีหลักฐานอ้างอิงเพียงพอหรือไม่ เห็นได้ว่าหลักฐานมีความสำคัญอย่างมากต่อการศึกษาและทำหน้าที่เปรียบเสมือนสื่อกลางระหว่างเหตุการณ์ในอดีตกับการรับรู้ของคนในปัจจุบัน แต่เดิมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์นำมาใช้นิยมเพียงหลักฐานที่มีลายลักษณ์อักษร แต่ในปัจจุบันหลักฐานที่ให้ข้อมูลยังมีอีกหลายประเภทที่มนุษย์ประดิษฐ์ทิ้งไว้ ไม่ว่าจะเป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ตลอดจนเรื่องราวที่ได้รับการถ่ายทอดบอกเล่าต่อๆ กันมา โดยไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรก็สามารถนำมาใช้เป็นหลักฐานข้อมูลของนักประวัติศาสตร์ได้ โดยสามารถแบ่งหลักฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1) แบ่งประเภทหลักฐานตามยุคสมัย คือสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ 2) แบ่งประเภทหลักฐานตามความน่าเชื่อถือของหลักฐาน คือหลักฐานชั้นต้น (primary source) และหลักฐานชั้นรอง (secondary source) 3) แบ่งประเภทหลักฐานตามลักษณะหรือวิธีการบันทึก

ในที่นี้ผู้ศึกษาให้ความสำคัญของการแบ่งประเภทหลักฐานตามลักษณะวิธีการจดบันทึก จัดแบ่งเป็น 2 ประเภท ดังนี้

¹ วีณา เอี่ยมประไพ, *หลักฐานทางประวัติศาสตร์* (กรุงเทพฯ: โอ เอส พริ้นติ้ง, 2535), 27.

3.1.1 หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร (written source) เป็นหลักฐานที่ใช้อย่างแพร่หลายมากที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรจำนวนมากมายหลายประเภทและอาจศึกษาได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ดังเช่น หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรที่ต้องอาศัยการตีความจากนักโบราณคดี นักธรณีวิทยา ฯลฯ หลักฐานที่ลายลักษณ์อักษรมีหลายประเภทประกอบด้วย จารึก ตำนาน พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ เอกสารราชการหรือเอกสารปกครอง บันทึกส่วนบุคคล จดหมายเหตุ ชิวประวัติ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร วรรณกรรมและงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์

จารึก หมายถึง การเขียนรอยลึกเป็นตัวอักษร ลงบนวัสดุต่างๆ เช่น ศิลา ปูนเหนียว ฐานพระพุทธรูป เกรียง ใบบลาน แผ่นโลหะ เป็นหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย เนื่องจากบันทึกเรื่องราวไว้บนวัสดุที่มีความคงทน เช่น ศิลา แผ่นโลหะ จึงไม่สูญสลายไปตามกาลเวลาเหมือนหลักฐานอื่น² ในประเทศไทยมีจารึกที่ได้พบและรวบรวมไว้แล้วเป็นจำนวนมากเป็นอักษรและภาษาต่าง ๆ บางชิ้นยังไม่สามารถถ่ายถอดและแปลความได้ก็มี นักวิชาการได้แบ่งจารึกต่างๆ เหล่านี้ออกเป็นยุคสมัยต่างๆ เพื่อความสะดวกในการศึกษา โดยมีการแบ่ง เป็น สองแนวทาง คือ หนึ่ง แบ่งตามสมัยต่างๆ เพื่อความสะดวกในการศึกษา กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้แบ่งออกเป็น 7 สมัย คือ จารึกทวารวดี จารึกศรีวิชัย จารึกกัมพูชา จารึกหริภุญไชย จารึกสุโขทัย จารึกล้านนาไทย จารึกกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ อีกวิธีหนึ่งคือ การแบ่งตามสมัยของการใช้ตัวอักษรแต่ละรูปแบบ ได้แก่ อักษรปัลลวะ อักษรมอญโบราณ อักษรไทยสมัยพ่อขุนรามคำแหงและวิวัฒนาการเป็นอักษรไทยปัจจุบัน³ เนื้อความในจารึกมีความหลากหลายตามผู้ประสงค์ให้จารึก เช่น จารึกที่เกี่ยวข้องกับศาสนา มีทั้งภาษิตทางศาสนา การประกาศบุญที่ได้ สร้างศาสนาสถาน การถวายที่ดินสิ่งของมีค่าให้แก่วัด หรือคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นคาถาสั้นๆ เช่น จารึกที่ขึ้นต้นว่า “เอ อัมมา...” ซึ่งพบได้มากในจารึกท้องที่ภาคกลางของไทย *จารึกเกี่ยวกับบุคคล บันทึกเหตุการณ์* อันได้แก่ การสรรเสริญพระเกียรติคุณหรือบันทึกพระราชกรณียกิจของกษัตริย์ *จารึกประกาศจากทางราชการ* เป็นจารึกที่มีลักษณะเป็นประกาศสาธารณะ มีจุดมุ่งหมายที่แจ้งให้ทราบโดยทั่วไปและอาจให้ปฏิบัติตามด้วย *จารึกที่เป็นส่วนหนึ่งของวัตถุ* นั้น จารึกประเภทนี้มักปรากฏอยู่ตามฐานพระพุทธรูปหรือรูปเคารพอื่นๆ ซึ่งมักบอกที่มาของวัตถุชิ้นนั้น เช่น ผู้สร้าง และ วัน เดือน ปีที่สร้าง หรือไม่ก็เป็นคาถาหรือหลักธรรมอันสำคัญ ซึ่งจารึกไว้กับรูปเคารพหรือสัญลักษณ์ทางศาสนา⁴ แม้ว่าเนื้อหาของจารึกจำกัด

² นิธิ เอียวศรีวงศ์และ อาคม พัทธินะ, *หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ: ดวงดีการพิมพ์, 2525), 40.

³ วิธนา เอี่ยมประไพ, *หลักฐานทางประวัติศาสตร์*, 45-46.

⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และ อาคม พัทธินะ, *หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย*, 42-43.

เฉพาะเรื่องราวที่แวดล้อมตัวผู้จารึก ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายบันทึกให้คนรุ่นหลังโดยตรง แต่ก็มีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ กล่าวคือ จารึกเป็นหลักฐานชั้นต้นที่น่าเชื่อถือ เนื่องจากวัสดุที่ใช้มีความคงทน และสามารถคงสภาพของหลักฐานเดิม โดยไม่ถูกดัดแปลงหรือคัดลอกทดแทนผิดพลาดเช่นหลักฐานอื่น

เนื้อความในจารึกให้ข้อเท็จจริงพื้นฐานที่สำคัญบางประการ เช่น พระนามกษัตริย์ ชื่อสถานที่ วันเดือนปี รวมทั้งเนื้อหาในจารึกทำให้ทราบพฤติกรรมที่สำคัญของผู้คนในอดีต เนื่องจากการบันทึกเฉพาะกิจกรรมที่สำคัญ การใช้จารึกเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์มีข้อจำกัดบางประการ ดังเช่นเนื้อหาจารึกจะมีความเกี่ยวข้องแต่เฉพาะเรื่องราวที่ผู้บันทึกเห็นว่ามีค่าสำคัญ ไม่ได้เชื่อมโยงกับสภาพสังคมหรือวิถีชีวิตของประชาชนโดยส่วนรวม ทั้งนี้อาจเนื่องจากผู้จารึกไม่ได้ให้ความสนใจความยากลำบากในการจารึก ตลอดจนเนื้อหาจำกัดของวัสดุที่ใช้ในการจารึก การชำรุดแตกหักของวัสดุที่ใช้จารึก ก็เป็นอีกข้อจำกัดหนึ่งส่งผลให้ข้อความลบเลือน ขาดรายละเอียดหรือเนื้อหาไม่ครบถ้วน รวมทั้งการเคลื่อนย้ายจารึกจากแหล่งเดิม อาจทำให้เกิดการตีความสับสน โดยเฉพาะเรื่องสถานที่และ การกำหนดอายุจารึก

ปัญหาเรื่องภาษาและการตีความ เนื่องจากว่าจารึกมีการสร้างมาเป็นเวลานาน การใช้ภาษาหรือถ้อยคำที่ปรากฏในจารึกจึงแตกต่างจากปัจจุบัน การนำเอาความหมายปัจจุบันไปตีความจารึกย่อมทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนได้ ด้วยข้อจำกัดดังกล่าว ทำให้ผู้ศึกษาที่ต้องใช้หลักฐานประเภทจารึกจึงต้องใช้ความรู้หลายด้านประกอบ ทั้งความเชี่ยวชาญทางภาษาศาสตร์ที่ถ่ายทอดอักษรโบราณให้เป็นอักษรไทยปัจจุบัน หรือการนำหลักฐานด้านอื่นๆ เช่น หลักฐานโบราณคดี และศิลปะมาร่วมวิเคราะห์ ตรวจสอบกับหลักฐาน วิเคราะห์ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ก็จะช่วยให้หลักฐานประเภทจารึกมีความน่าเชื่อถือมากขึ้น⁵

ตำนาน หมายถึง เรื่องราวที่เป็นเรื่องราวสืบต่อกันมา ทั้งโดยการบอกเล่าและรวบรวมเรียบเรียงขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษร เรื่องราวของตำนานมีความเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของเมือง ปุชนิยสถาน บุคคลสำคัญ ปุชนิยวัตถุที่สืบทอดกันมา เปรียบเสมือนเครื่องมือที่ช่วยถ่ายทอดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ สะท้อนให้เห็นถึงชีวิต ความคิด ความเชื่อ รวมถึงประเพณีต่างๆของสังคม ในสมัยหนึ่งก่อนที่คำว่าประวัติศาสตร์จะใช้กันอย่างแพร่หลายในภาษาไทย นักประวัติศาสตร์ใช้คำว่า “พงศาวดาร” แทนงานประวัติศาสตร์ทางการเมือง แต่งานที่ไม่เป็นประวัติศาสตร์การเมืองก็ไม่อาจใช้คำว่าพงศาวดารได้ จึงเลี่ยงไปใช้คำว่าตำนานแทน⁶ ด้วยเหตุผลที่ตำนานทั้งหลาย มักจะเริ่มต้นด้วยการจดจำบอกเล่ากันมาเป็นเวลานาน ก่อนที่จะมีผู้รวบรวมเขียนขึ้นไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ตำนาน

⁵ วิธนา เอี่ยมประไพ, **หลักฐานทางประวัติศาสตร์**, 48.

⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และ อาคม พัทธินะ, **หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**, 63.

จึงผสมปนอยู่กับความเชื่อ คติชาวบ้าน นิทาน นิยายและข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์หลายยุคหลายสมัยเข้าไว้ในเรื่องเดียวกัน ลักษณะเช่นนี้ได้กลายเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของตำนาน

พระราชพงศาวดาร เป็นบันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวกับอาณาจักร พระมหากษัตริย์ พระราชกรณียกิจ พระราชสำนัก อันเป็นเรื่องราวในขอบเขตศูนย์กลางแห่งอำนาจโดยเรียบเรียงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามเวลา วิธีการเขียนดังกล่าวได้รับการพัฒนาจากแนวการเขียนพงศาวดารแบบลังกา ใช้พระพุทธศาสนาเป็นแกนกลางของเรื่องราว เริ่มแรกอาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรุทธกถา ผสมกับตำนาน นิทานพื้นเมือง ต่อมาในสมัยอยุธยา การเขียนพระราชพงศาวดาร ก็ได้รับความนิยมซึ่งแทนที่จะใช้พระพุทธศาสนาเป็นแกนกลางกลับใช้เรื่องราวกษัตริย์ที่ครองราชย์กรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลาง เรียกว่าพระราชพงศาวดาร อันมีความหมายว่า เรื่องขององค์พระเป็นเจ้าของผู้อวดสารสืบวงศ์ลงมา⁷ วิธีการเขียนประวัติศาสตร์ในรูปแบบพระราชพงศาวดารเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและสืบทอดต่อมาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จึงเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในช่วงเวลาดังกล่าว ในแง่ของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พระราชพงศาวดารไม่ใช่บันทึกร่วมสมัย กล่าวคือ เป็นเอกสารชั้นรอง ที่อาศัยข้อมูลจากจดหมายเหตุ ปุ้มโหร ใบบอก ฯลฯ แล้วแต่งเรียบเรียงขึ้นใหม่โดยเรียงลำดับเหตุการณ์ตามกาลเวลา รวมทั้งปัญหาความคลาดเคลื่อนในเนื้อหาของพระราชพงศาวดาร ซึ่งเกิดขึ้นจากการคัดลอกผิดพลาดหรือตกหล่นโดยไม่เจตนา หรือการแก้ไขเพิ่มเติมเพื่อวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งธรรมเนียมการชำระพระราชพงศาวดาร ซึ่งมักมีการเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ แก้ไขสำนวนโวหารตามความประสงค์ของผู้ให้ชำระ

จดหมายเหตุ เป็นหลักฐานร่วมสมัย จดบันทึกเรื่องราวที่ใกล้เคียงกับวันเวลาที่มีเหตุการณ์เกิดขึ้น โดยทั่วไปแล้วจะเป็นการบันทึกเพียงเหตุการณ์เดียว หรือเหตุการณ์ที่มีระยะเวลาอันสั้นเท่านั้น⁸ บันทึกซึ่งถือว่าเป็นจดหมายเหตุทางประวัติศาสตร์มีหลายประเภท ได้แก่ จดหมายเหตุของหลวง จดหมายเหตุโหร (ปุ้มโหร) จดหมายเหตุชาวต่างชาติ จดหมายเหตุของบุคคล คำให้การ

เอกสารราชการหรือเอกสารปกครอง หมายถึง เอกสารการติดต่อในหน่วยราชการต่างๆ ส่วนใหญ่ของเอกสารการปกครองในประวัติศาสตร์ไทย ได้สูญหายไปหมดแล้ว ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเหตุสงครามจากการเสียกรุงศรีอยุธยา กอปรกับไทยไม่มีธรรมเนียมการบันทึกและระบบการเก็บเอกสารมาตั้งแต่สมัยโบราณ จนกระทั่งมีการตั้งกระทรวงทบวงกรมขึ้นตามแบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงได้เริ่มมีการเก็บเอกสารราชการอย่างมีระบบ มักเป็นหนังสือตราตั้ง ใบบอก ประกาศ รายงานการตรวจราชการ และรายงานเสด็จประพาสหัวเมือง ซึ่งถูกบันทึกโดยหน่วยราชการต่างๆ เช่น กรมราชเลขาธิการ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรธิการ เอกสารราชการเหล่านี้ปรากฏอยู่ในห้อง

⁷ เรื่องเดียวกัน, 69.

⁸ วิธนา เอี่ยมประไพ, **หลักฐานทางประวัติศาสตร์**, 55.

วชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติ และกองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารการปกครองประเภทต่างๆ มีเนื้อหาที่แตกต่างกัน ประกอบด้วย⁹

-ใบบอก หมายถึง หนังสือรายงานของข้าราชการส่วนภูมิภาคหรือจากหัวเมืองต่างๆ เป็นลักษณะการรายงานการตรวจราชการส่งกลับไปยังรัฐบาลกลาง เพื่อกำหนดเรื่องการปฏิบัติราชการในหัวเมืองต่อพระมหากษัตริย์หรือเสนาบดีประจำกระทรวง นับตั้งแต่เรื่องปกติในการปกครอง เช่น เรื่องการส่งส่วย การทำนา ปริมาณน้ำฝน การปราบปรามโจรผู้ร้าย คดีความต่างๆ ฯลฯ หรือเรื่องใหญ่ๆ เช่น การรบการทัพ นโยบายความมั่นคงระหว่างประเทศ เหตุการณ์ปฏิกริยาของผู้นำท้องถิ่น หรือราษฎรที่ต่อต้านรัฐบาล เป็นต้น

-สารตราศุภอักษร สารตรา คือหนังสือจากเสนาบดีที่มีไปถึงเจ้าเมือง กรมการเมืองในราชการต่างๆ ศุภอักษร คือ หนังสือของเสนาบดีที่มีไปยังเจ้าประเทศราช หรือ จากเจ้าประเทศราชมีมายังเสนาบดี มีเนื้อหาสั่งการในเรื่องต่างๆ เช่น การพระราชทานสัญญาบัตร แต่งตั้ง เลื่อน ถอด ยศ คักคิดนา เจ้าเมือง ข้าราชการสัญญาบัตรและเจ้าภาษีนายอากรให้จัดเก็บภาษี ส่วยสิ่งของ เงิน หรือ การเกณฑ์แรงงาน เป็นต้น

-หนังสือตอบโต้ราชการ หมายถึง หนังสือราชการภายหลังการปฏิรูปพ.ศ. 2475 ซึ่งเป็นการติดต่อระหว่างเสนาบดีกระทรวงหรือหัวหน้ากรมกองต่างๆ รวมทั้งหนังสือกราบทูลเพื่อขอพระราชวินิจฉัย สั่งการ หรือขอพระบรมราโชบายจากพระมหากษัตริย์

-บัญชีทูลเกล้า เอกสารเหล่านี้มีอยู่ในรูปของสมุดดำ ที่เป็นรายงานของเจ้าหน้าที่รัฐบาลกลาง ทำขึ้นเป็นบัญชีสรุปรายปีเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ เพื่อทูลเกล้าถวายให้พระเจ้าแผ่นดิน บัญชีเหล่านี้มีอยู่หลายชนิด เช่น บัญชีปีนใหญ่ บัญชีเล็กไพร่กรมกองต่างๆ บัญชีภาษี บัญชีการใช้จ่าย บัญชีเกี่ยวกับการค้าขายกับเมืองจีน หรือเมืองอื่นๆ ตลอดจนบัญชีหนังสือในหอหลวง เป็นต้น

-รายงานการประชุม ได้แก่ การประชุมสมัยต่างๆ เช่น รายงานการประชุมเสนาบดีสภาในตอนต้นรัชกาลที่ 5 รวมทั้งรายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร และรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

-เอกสารการทูต คือ รายงานของทูตต่างประเทศประจำประเทศไทย เช่น เอกสารทูตอังกฤษ เอกสารทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทย ซึ่งได้รายงานเหตุการณ์ต่างๆ ในประเทศไทยกลับไปยังรัฐบาลของตน รายงานเหล่านี้มีทั้งรูปแบบสำเนาและไมโครฟิล์ม

คุณค่าของเอกสารการปกครอง เนื้อหาอันหลากหลายของเอกสารการปกครองประเภทต่างๆ มีความสำคัญและให้ข้อสนเทศที่สำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในแง่มุมต่างๆ ทั้งด้านการเมือง

⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และ อาคม พัฒนยะ, **หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**, 72-75.

การปกครอง เศรษฐกิจ สภาพสังคม ทักษะของชนชั้นนำหรือผู้ปกครองของไทยในสมัยนั้น อีกทั้งยังให้รายละเอียดเกี่ยวกับต่างประเทศที่มีความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ ด้วย

บันทึกส่วนบุคคล หลักฐานประเภทนี้มุ่งหมายถึงบันทึกส่วนตัวของบุคคล ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับระบบราชการหรือหน่วยงานที่ผู้บันทึกสังกัด อันได้แก่ บันทึกความทรงจำ บันทึกส่วนตัว ของผู้นำหรือบุคคลที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์ เป็นการบันทึกเรื่องราวในอดีตที่ผู้บันทึกมีส่วนเกี่ยวข้องด้วย

หนังสือพิมพ์ วารสาร นิตยสาร หลักฐานประเภทนี้ถือว่าเป็นเอกสารร่วมสมัยที่สำคัญอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งอาจใช้ศึกษาเรื่องราวต่างๆ ได้อย่างกว้างขวาง ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม การต่างประเทศ วัฒนธรรม กีฬา บันเทิง ฯลฯ

งานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิทยานิพนธ์และงานวิจัย ที่มีการใช้หลักฐานประเภทต่างๆ อย่างกว้างขวาง และใช้ระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์ในการวิเคราะห์วิจารณ์หลักฐาน ส่วนงานวิจัย บทความและงานนิพนธ์ประวัติศาสตร์อื่นๆ เป็นการสร้างสรรค์ผลงานของนักวิชาการและผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ ทั้งที่เป็นนักประวัติศาสตร์และนักวิชาการสาขาอื่นที่มีความสนใจในวิชาประวัติศาสตร์ เช่น นักมานุษยวิทยา นักเศรษฐศาสตร์ นักรัฐศาสตร์ เป็นต้น มีคุณค่ายิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ ทั้งในด้านการให้ความรู้พื้นฐานเบื้องต้น เพื่อกำหนดขอบเขตของหัวข้อเรื่องก่อนที่จะเริ่มค้นคว้ารวบรวมหลักฐาน ดังนั้นการได้อ่านและทำความเข้าใจกับเอกสารประเภทนี้ก็จะช่วยให้สะดวกในการกำหนดโครงเรื่องหรือแหล่งข้อมูลจากบรรณานุกรม ภาคผนวกท้ายเล่มอันจะนำไปสู่การศึกษาหลักฐานอื่นๆ ต่อไป¹⁰

สรุป การศึกษาหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ล้วนมีคุณค่ายิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ แต่ละประเภทต่างก็มีข้อจำกัดในตัวเอกสารทั้งสิ้น ดังนั้นในการศึกษาประวัติศาสตร์ จึงต้องใช้หลักฐานหลายประเภทประกอบและตรวจสอบซึ่งกัน รวมทั้งใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ในการวิเคราะห์ วิจัยถกเถียงกรองเฉพาะข้อเท็จจริงที่เชื่อถือเพื่อเป็นเครื่องมือในการเรียบเรียงงานประวัติศาสตร์

¹⁰ วิณา เอี่ยมประไพ, *หลักฐานทางประวัติศาสตร์*, 70-71.

3.1.2 หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร (unwritten source) หลักฐานที่ใช้ในการศึกษา พฤติกรรมของมนุษย์ไม่อาจจำกัดเฉพาะแต่หลักฐานลายลักษณ์อักษรเท่านั้น แต่ยังรวมถึงสิ่งประดิษฐ์ สิ่งก่อสร้าง วัตถุต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือการแสดงออกในทางปฏิบัติซึ่งบ่งถึงแนวคิด ศรัทธา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี หลักฐานเหล่านี้รวมเรียกว่า หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งเป็นหลักฐานที่ช่วยส่งเสริมให้ภาพในอดีตมีความชัดเจนมากขึ้น ดังนั้นนักประวัติศาสตร์จำเป็นต้องใช้หลักฐานเหล่านี้เพื่อการค้นคว้าอ้างอิง รวมทั้งต้องอาศัยการตีความจากความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านอีกด้วย หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ดังนี้¹¹

หลักฐานทางโบราณคดี หมายถึง สิ่งของที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นไว้ในอดีตและยังคงเหลือร่องรอย มาจนถึงปัจจุบัน ทั้งผลงานทางด้านศิลปะหรือเครื่องใช้สอยต่างๆ โดยมุ่งทำความเข้าใจเรื่องราวของ ชุมชนที่เป็นเจ้าของวัตถุเหล่านั้น ด้วยการแปลความหมายและสร้างเรื่องราวที่เป็นประวัติศาสตร์ เห็นได้ว่าหลักฐานทางโบราณคดีมีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในแง่ต่างๆ ไม่เฉพาะเรื่องราวในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ยังไม่มีลายลักษณ์อักษรเท่านั้น แต่ยังช่วยเสริม การศึกษาหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น การใช้หลักฐานทาง โบราณคดีอธิบายเรื่องการจัดถิ่นฐานของชุมชนที่ได้จากการสำรวจแหล่งชุมชนโบราณด้วยการหา ร่องรอยคันดินคูน้ำหรือจากการตีความ วิเคราะห์สิ่งก่อสร้าง ขึ้นส่วนโบราณวัตถุที่พบในบริเวณศึกษา

หลักฐานศิลปกรรม หลักฐานประเภทนี้ประกอบด้วย สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ฯลฯ งานด้านศิลปะสามารถนำมาใช้ศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ในอดีตได้ เนื่องจากศิลปะมีส่วน เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของมนุษย์ในด้านต่างๆ เช่น รูปแบบการสร้างบ้านเรือนให้เหมาะสมกับ สภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ตลอดจนสิ่งที่ผลิตขึ้น เพื่อประกอบพิธีกรรมต่างๆ ดังนั้นงานด้านศิลปะจึงมีส่วนสะท้อนค่านิยม อุดมการณ์ สิ่งแวดล้อมและ ชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ในอดีต อีกทั้งยังช่วยเปิดเผยให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของสังคมต่างๆ ใน อดีต โดยเฉพาะความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมซึ่งมีต่อกัน เป็นการเติมข้อมูลที่ขาดหายไปหลักฐาน ประเภทอื่น

หลักฐานประเภทโสตทัศน หลักฐานประเภทนี้ได้แก่ ภาพถ่าย แผนที่ แลบบันทึกเสียง โปสเตอร์ แผ่นเสียงและภาพยนตร์ เป็นการนำเอาวิทยาการสมัยใหม่มาศึกษาประวัติศาสตร์ เช่น การใช้ภาพถ่ายทางอากาศ และภาพถ่ายจากดาวเทียม ตลอดจนการบันทึกเสียง หลักฐานประเภทนี้มีความ พิเศษแตกต่างจากหลักฐานอื่นๆ ที่มักมีตัวอักษรกำกับอยู่ เช่น แผนที่ แผ่นผัง ซึ่งช่วยในการ กำหนดอายุ หรือหลักฐานประเภทภาพยนตร์มีความเคลื่อนไหว เป็นสื่อให้เห็นถึงชีวิต

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 55.

เป็นหลักฐานที่จำลองชีวิตจริง เช่น ภาพถ่าย ที่อาจให้ข้อมูลได้อย่างแจ่มชัดกว่าหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรและกระจ่างชัดกว่าการใช้ถ้อยคำบรรยาย

นาฏกรรมและดนตรี ทำทาง การร่ำรำ เนื้อร้องและทำนองดนตรี นับว่าเป็นศิลปะที่ได้รับการถ่ายทอดมาแต่อดีต จึงมีส่วนช่วยให้เข้าใจพฤติกรรมมนุษย์ในอดีตได้ดียิ่งขึ้น รวมทั้งอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ แต่ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้เฉพาะด้านการตีความก่อนแล้วนักประวัติศาสตร์จึงนำมาใช้ประโยชน์

หลักฐานประเภทบอกเล่า ปัจจุบันการใช้หลักฐานประเภทบอกเล่าในการศึกษาประวัติศาสตร์อย่างแพร่หลาย เนื่องจากนักประวัติศาสตร์ให้ความสนใจ เห็นคุณค่าและความจำเป็นของหลักฐานประเภทนี้มากขึ้น คำว่า “บอกเล่า” (oral) มีความหมายในสองลักษณะ คือการไม่ใช้ตัวหนังสือและการใช้ภาษาพูด การบอกเล่ายังหมายถึงการแสดงออกด้วยคำพูด เช่น การร้องเพลง การเล่านิทาน การใช้คำพังเพย หรือสุภาษิต ซึ่งเป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์แตกต่างจากการแสดงออกแบบอื่นที่ต้องใช้ตัวหนังสือ ในทางปฏิบัติความหมายของการบอกเล่าอาจเป็นอะไรก็ได้ เพราะว่าการบอกเล่าใช้อธิบายลักษณะที่เกิดขึ้นและจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลมาอธิบายทั้งจากประสบการณ์ชีวิต ความทรงจำในอดีต ความรู้สึก จิตสำนึกร่วมในสังคม ข้อมูลจากหลักฐานการบอกเล่าประเภทนี้มีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในแง่ต่างๆ เช่น นิทานมักแฝงข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับบุคคลและสถานที่ อันเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าต่อไปในด้านขนบธรรมเนียมประเพณีและพิธีการต่างๆ ก็บ่งบอกถึงสภาพการดำรงชีวิตของประชาชน ค่านิยมและความเชื่อที่ยึดถือกันมาตั้งแต่ในอดีต

ข้อจำกัดของหลักฐานคำบอกเล่าที่สำคัญ คือ ความทรงจำ อันเป็นที่มาของข้อมูลจากการบอกเล่า จึงอาจคลาดเคลื่อนได้ง่ายและหลักฐานประเภทคำบอกเล่าเผยแพร่ได้ในวงจำกัด เฉพาะผู้ที่สามารถเข้าถึงตัวแหล่งข้อมูล รวมทั้งอคติของผู้เล่าหรือผู้ให้สัมภาษณ์ซึ่งอาจทำให้เข้าใจเหตุการณ์คลาดเคลื่อนจากความจริง ปัญหาสำคัญอีกประการคือ การที่ผู้ให้สัมภาษณ์บอกเล่าเหตุการณ์ในอดีตด้วยสภาพที่เป็นจริงย่อมต้องมีการสอดแทรกทัศนคติ ค่านิยม ปัจจุบันของตนเองในสาระของเรื่องที่บอกเล่าอีกด้วย¹²

สำหรับการศึกษาสถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น นับได้ว่ามีส่วนสำคัญต่อการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทใหม่ ๆ เช่น ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า ภาษาและงานวรรณกรรม คติชนพื้นบ้าน หนังสืออนุสรณ์งานศพ บันทึกประจำตัว รวมทั้งการใช้หลักฐานในแง่มุมที่แตกต่างออกไปจากเดิม เห็นได้ว่าหลักฐานประวัติศาสตร์เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการศึกษาประวัติศาสตร์

¹² เรื่องเดียวกัน, 86-87.

ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ทำการสำรวจและรวบรวมหลักฐานท้องถิ่นประเภทต่างๆ ที่พบในขอบเขตพื้นที่การศึกษา

3.2 การสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร

บ้านท่าจีน เป็นพื้นที่ที่มีร่องรอยความเป็นมา แสดงให้เห็นถึงร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของผู้คนอย่างน้อยสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-19 และมีการใช้พื้นที่มาหลายยุคหลายสมัย ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น จากงานสำรวจและศึกษาที่ผ่านมาพบว่า ก่อนยุคทวารวดีหลายพันปีเคยมีชายฝั่งทะเลเว้าลึกถึงสุพรรณบุรีไม่ใช่มียุคทวารวดี แนวชายฝั่งทะเลโบราณมีสภาพนิเวศแบบผืนป่าชายเลนเมื่อราว 8,400 ปีมาแล้ว น้ำทะเลขึ้นไปถึงพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี ถึงจังหวัดอ่างทอง ต่อมาเมื่อเกิดการถดถอยของน้ำทะเลตั้งแต่ราว 7,000 ปีมาแล้ว ทำให้แนวชายฝั่งทะเลเคลื่อนที่ลงมาทางทิศใต้อย่างต่อเนื่องจนอยู่ระดับปัจจุบัน¹³ พื้นที่บริเวณนี้จึงมีระบบนิเวศน้ำเค็มกับน้ำจืดและมีการสะสมของตะกอนโคลนตมทับถมจนดินเป็นแผ่นดินใหม่งอกขึ้นมา แม่น้ำจากแผ่นดินที่ไหลลงทะเลเมื่อมองจากอ่าวไทยเข้าหาฝั่งนับจากซ้ายไปขวามิดังนี้ แม่น้ำแม่กลอง ไหลลงอ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรสงคราม แม่น้ำท่าจีน ไหลลงอ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรสาคร แม่น้ำเจ้าพระยา ไหลลงอ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรปราการ แม่น้ำบางปะกง ไหลลงสู่อ่าวไทยที่จังหวัดฉะเชิงเทรา แผ่นดินที่เคยอยู่ติดทะเลเคยเป็นเมืองท่าในอดีตก็กลายเป็นที่ราบลุ่มดอน เช่น เมืองนครปฐมเดิมที่มีจุลประโทนอยู่ใจกลางเมืองก็หมดความสำคัญของการเป็นเมืองท่าค้าขายทางทะเล เมืองที่เกิดขึ้นใหม่ที่มีพื้นที่ติดทะเลก็มีบทบาทความสำคัญขึ้นมาแทน หนึ่งในหลายๆ เมือง คือ ท่าจีน หรือสมุทรสาคร¹⁴

ในงานศึกษา ชื่อบ้านนามถิ่นสมุทรสาคร ของตรงใจ หุตางกูรและคณะ ได้อธิบายถึงสภาพแวดล้อมแรกตั้งหมู่บ้านในจังหวัดสมุทรสาครว่า ตำแหน่งที่เป็นปากแม่น้ำแม่กลอง ท่าจีน เจ้าพระยาและบางปะกงในช่วงเวลานั้น ยังคงเป็นพื้นที่ทะเลตื้น ยังไม่เกิดเป็นปากน้ำอย่างที่เห็นในปัจจุบัน โดยมีสภาพแวดล้อมแบบหาดเลน (tidal flat) และ ทะเลตม (mud flat) และทะเลตื้น (shallow sea) อันเป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างป่าชายเลนกับมหาสมุทรที่ได้รับอิทธิพลน้ำขึ้นน้ำลงจากนั้นเมื่อเวลาผ่านไปตะกอนจึงทับถมกันจนเป็นแผ่นดินอย่างที่เห็นในปัจจุบัน¹⁵

¹³ สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), ย่านข้าหลวงเดิม บางขุนเทียน เส้นทางคลองประวัติศาสตร์ ฝั่งทะเลทวารวดี กรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: มติชน 2561), 73.

¹⁴ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสมุทรสาคร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2543), 27-28.

¹⁵ นฤพนธ์ ต้วงวิเศษ (บรรณาธิการ), สาครบุรี จากวิถีชาวบ้าน: การเปลี่ยนแปลงผ่านวิถีชีวิตท้องถิ่นในกลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2561)

ภาพที่ 5 แผนที่แสดงขอบเขตชายฝั่งทะเลโบราณจากการค้นคว้าใหม่ทางธรณีวิทยาพบว่าอ่าวไทยสมัยทวารวดี พ.ศ. 1100-1400 นั้น ขึ้นมาถึงเพียงตอนใต้ของพื้นที่กรุงเทพมหานครเท่านั้น ไม่ไกลจากชายฝั่งทะเลปัจจุบันมากนัก (แหล่งที่มาภาพและข้อมูล: ตรังใจ หุตางกูร, 2551.)

3.2.1 การสำรวจและรวบรวมหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร

จากการสำรวจเอกสารลายลักษณ์อักษร ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่บ้านท่าจีน สมุทรสาคร ปรากฏหลักฐานที่มีความสำคัญ ทั้งเอกสารที่เป็นเอกสารตัวเขียน เอกสารท้องถิ่นที่ถูกผลิตขึ้นภายในท้องถิ่น ทั้งจากหน่วยงานราชการของจังหวัดสมุทรสาคร ประชาชนผู้รู้ บันทึกประจำตัว หนังสืออนุสรณ์งานศพ งานวรรณกรรม ตลอดจนงานวิจัย วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ ซึ่งเอกสารเหล่านี้เป็นหลักฐานสำคัญที่ช่วยขยายพรมแดนความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และนำมาวิเคราะห์ประเด็นปัญหาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่ได้ ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็น 5 กลุ่ม ได้แก่

1) กลุ่มเอกสารลายลักษณ์อักษรที่เป็นหลักฐานสมัยจารีต

งานเขียนกลุ่มนี้ให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตของพื้นที่ประเทศไทยและท้องถิ่นสมุทรสาคร ซึ่งเป็นงานที่ถูกเขียนหรือบันทึกไว้ต่างวาระกันออกไป ได้แก่ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เอกสารคำให้การ กฎหมายตราสามดวง

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เป็นหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่ถูกเขียนขึ้นจากหลักฐานที่หลากหลาย เช่น กฎหมาย เอกสารราชการ ปุ้มโหร¹⁶ จดหมายเหตุ¹⁷ โครงเรื่องหลักของพระราช

¹⁶ ปุ้มโหร หมายถึง บันทึกเหตุการณ์ที่พวกโหรจดบันทึกไว้ในเวลาที่เกิดเหตุการณ์หนึ่งๆ โดยทันที

¹⁷ จดหมายเหตุ หมายถึง บันทึกเหตุการณ์ที่ล่วงไปแล้วโดยเหตุการณ์ที่บันทึกไว้นั้นมักเป็นเหตุการณ์เดียว

พงศาวดารนั้นเป็นเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ เช่น การประกอบพระราชพิธี การทำนุบำรุงศาสนา การทำสงคราม การเจริญสัมพันธไมตรี พระราชพงศาวดารส่วนใหญ่ถูกชำระใหม่ในช่วงสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ตัวอย่างเช่น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เชื่อว่าเป็นพระราชพงศาวดารที่คัดลอกมาจากต้นฉบับที่บันทึกไว้ในสมัยอยุธยาเป็นส่วนใหญ่ หากมีการแก้ไขตัดแปลงก็คงทำเฉพาะบางตอนเท่านั้น พระราชพงศาวดารฉบับนี้มีบานแผนก บอกไว้ชัดเจนว่าได้ชำระในปีจ.ศ.1157 หรือ พ.ศ. 2338 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แต่อาจถูกชำระมาแล้วในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระพนรัตน์ หรือ ฉบับกรมพระปรมาธิบดีชินโอรส เป็นพระราชพงศาวดารที่ชำระในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช บางครั้งเรียกฉบับนี้ว่า พระราชพงศาวดารฉบับหลวง เนื่องจากสมเด็จพระพนรัตน์ทรงทำงานนี้เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยใช้พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เป็นต้นฉบับในการปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติม และแทรกเรื่องใหม่เข้าไปโดยรวมพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ซึ่งพระมหาดรรมาธิราชมุนี เขียนไว้เข้าไปด้วย โดยแก้ไขความตอนท้ายแล้วแต่งเนื้อหาลงมาจนถึง พ.ศ. 2335

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล ในบานแผนกของพระราชพงศาวดารฉบับนี้ ระบุว่าเรียบเรียงขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพ.ศ. 2393 มีเนื้อความคล้ายกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และ ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต)¹⁸ นอกจากนี้ยังมีเอกสารที่เขียนขึ้นจากความทรงจำหลังเสียกรุงศรีอยุธยาแล้ว หลักฐานชิ้นที่สำคัญ ได้แก่ คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง หรือบางครั้งใช้ชื่อว่า คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง¹⁹ เป็นเอกสารที่ให้ภาพสมัยอยุธยาตอนปลาย ระยะเวลาเริ่มตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งในหลักฐานเรียกว่า “ครั้งบ้านเมืองดี” จนถึงเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 เนื้อความกล่าวถึงสภาพสังคม ชีวิตความเป็นอยู่ สภาพบ้านเรือน ตลาด ย่านการผลิตค้าขายสินค้าต่างๆ สถานที่สำคัญทั้งภายในกรุงศรีอยุธยาและนอกกรุงศรีอยุธยา โดยรวบรวมจากคำบอกเล่าจากผู้ที่ได้รู้หรือได้ยินได้ฟังมา เรียบเรียงเนื้อความตามลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละรัชกาล รวมทั้งตำนานและเรื่องเล่าที่ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร²⁰

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นพระราชพงศาวดารที่เขียนขึ้นโดยอาศัยข้อมูลและเอกสารส่วนใหญ่สมัยรัตนโกสินทร์ เนื้อหาเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้น และเขียน

¹⁸ วราภรณ์ นิพัทธ์สุขกิจ, *ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2560), 22-24.

¹⁹ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง (นนทบุรี: จดหมายเหตุ, 2534).

²⁰ วราภรณ์ นิพัทธ์สุขกิจ, *ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา*, 27.

เรียบเรียงขึ้นหลังรัชกาลที่ 4 อันเป็นช่วงเวลาที่ทัศนคติและวัฒนธรรมตะวันตกได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยบ้างแล้ว²¹ ได้แก่ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ที่ได้สอบสวนเอกสารเก่า แล้วเรียบเรียงเขียนพระราชพงศาวดารชุดนี้ขึ้นมาเรียกกันว่า พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ชำ บุนนาค)

กฎหมายตราสามดวง เป็นเอกสารสำคัญที่สะท้อนให้เห็นบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมสมัยอยุธยา กฎหมายตราสามดวงที่ปรากฏในปัจจุบัน ชำระในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งตรงกับพ.ศ. 2347 จึงค่อนข้างเกิดปัญหาเรื่องความน่าเชื่อถือ เนื่องจากว่าผ่านการชำระมาหลายครั้ง ซึ่งแต่ละครั้งคงมีการแก้ไขเพิ่มเติมข้อความ แต่อย่างไรก็ดีเนื้อความนั้นได้ประมวลความจากกฎหมายเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นหลักและยังอาศัยหลักฐานจากที่ได้จากการสืบสอบคำบอกเล่าของผู้ที่เคยใช้กฎหมาย²²

ชื่อเมืองท่าจีน สมุทรสาคร ก็ได้ปรากฏครั้งแรกในหนังสือกฎหมายตราสามดวง เรื่องพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ตราขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.1991-2031) ทรงปรับปรุงการปกครองใหม่ในกฏมณฑลเยรบาล แยกฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนออกจากกัน โดยฝ่ายทหารมี “สมุหพระกลาโหม” เป็นหัวหน้า ฝ่ายพลเรือนมี “สมุหนายก” เป็นหัวหน้า และจัดการปกครองส่วนภูมิภาค ปฏิรูปหัวเมืองใหม่ แบ่งเป็นหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอกและเมืองประเทศราช จัดลำดับเป็นเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี เมืองจัตวา “บ้านท่าจีน” ถูกจัดความสำคัญให้เป็นเมืองจัตวา พระมหากษัตริย์แต่งตั้งตำแหน่งนาทหารหัวเมือง คือ “พระสมุทรสาคร เมืองท่าจีน” เป็นเจ้าเมือง ถือศักดินา 3,000 ไร่ ดังข้อความว่า

²¹ นาฏวิภา ชลิตานนนท์, *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย*, 218.

²² ศิลปากร, กรม. *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1* (กรุงเทพฯ: องค์การคำครุสภา, 2526).

พระสมุทรรสาคร เมืองท่าจีน

ฯลฯ

มหาไทย์	เจ้าเมือง	นา ๓๐๐๐		
เมืองจัตวาขึ้น	กะลาโหม	ถือศักดินาดังนี้	ปลัด	นา ๖๐๐
กรมท่า	ยุกระบัต	นา ๕๐๐		

เห็นได้ว่าจากหลักฐานลายลักษณ์อักษร ประเพณีพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เอกสาร คำให้การและกฎหมายตราสามดวง อธิบายสภาพพื้นที่ของบ้านท่าจีน สมุทรรสาคร ว่าเป็นส่วนหนึ่งของ “เมืองปากใต้” ซึ่งหมายถึงหัวเมืองที่อยู่ทางใต้ของกรุงศรีอยุธยา รอบปากอ่าวไทย ก่อนที่จะขึ้นไปยังกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญในเชิงยุทธศาสตร์ที่ตั้ง ปรากฏบทบาทด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจการค้าเด่นชัดตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ อยู่ในเส้นทางติดต่อโดยระบบเครือข่ายทางน้ำตามเส้นแม่น้ำลำคลองสาขาของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำเพชรบุรี ที่เชื่อมต่อกันที่ภาคกลาง ภาคตะวันตกและภาคใต้ของประเทศไทย เข้าไว้ด้วยกัน อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญในการผลิตและส่งอาหารทะเลให้กับกรุงศรีอยุธยา

นอกจากนี้ยังมีเอกสารลายลักษณ์อักษรที่ยังไม่ได้มีการตีพิมพ์เผยแพร่ ผู้ศึกษาได้ทำการสำรวจรายชื่อเอกสารจดหมายเหตุ ห้องเอกสารโบราณ แผนกตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ ซึ่งประกอบด้วยเอกสารประเภทสมุดข่อย (ไทยดำ-ไทยขาว) ใบลาน กระดาษว่าว จารึก ลายจุ่ม ด้วยภาษาต่างๆ ทั้งไทย บาลี มอญ พม่า ทั้งในรูปเอกสารตัวเขียน สำเนาตัวเขียน หรือถ่ายสำเนาจากต้นฉบับดั้งเดิม ไว้ในรูปแบบไมโครฟิล์ม

เอกสารจดหมายเหตุ ที่ถูกจัดเก็บไว้ห้องเอกสารโบราณ แผนกตัวเขียนและจารึก ผู้ศึกษาได้รวบรวมรายชื่อจากหนังสือทะเบียนสืบค้น เรื่อง “จดหมายเหตุจำแนกตามรายชื่อจังหวัดในภาคกลาง” รวบรวมโดย สุรสิทธิ์ ไทยรัตน์ เจ้าหน้าที่ฝ่ายทะเบียนและบริการ ส่วนภาษาโบราณ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร พบรายชื่อเอกสารที่มีความเกี่ยวข้องกับจังหวัดสมุทรรสาคร โดยมีรายละเอียดตามตารางดังนี้

จดหมายเหตุเมืองสมุทรสาคร

อันดับ	จ.ศ.	ชื่อเรื่อง	เนื้อความสำคัญ
รัชกาลที่ 3			
1.	1190	<u>บัญชีจำหน่ายปืนใหญ่</u>	1. บัญชีจำหน่ายปืนใหญ่ กระสุน ถูกปีสตัน ไปไว้หัวเมืองสมุทรปราการ 2. เมืองนครเขื่อนขันธ์ 3. เมืองสมุทรสาคร
2.	1195	สารตราเจ้าพระยาจักรี	ถึงเจ้าเมืองมุกดาหารตอบรับผลเร็ว ชี้ฝั่ง ปานใบ จำนวนเกณฑ์ และสืบราชการ เมืองมหาชัย ชุมพร ผอง พะลาน ราชการสงบอยู่
รัชกาลที่ 4			
3.	1213	ประกาศ	เสด็จพระราชดำเนินพระราชทาน ผ้าพระกฐิน เมืองนครเขื่อนขันธ์ สมุทรปราการ สมุทรสาคร และราชบุรี
4.	1219	บัญชีเบี้ยหวัด	รายชื่อ พระ หลวง ขุน หมื่น เจ้าเมือง กรมการเมืองสมุทรสงครามสมุทรสาคร ซึ่งได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด
5.	1220	สารตรา	ถึงพระยาวิเศษฤาไชย เรื่องทรงตั้ง ขุนภักดีอากรเป็นเจ้าภาษีเรียกภาษีฟืน แก่หลงจู๋ โรงทำน้ำตาล ตามกระทะใหญ่ เล็ก ณ แขวงเมืองนครชัยศรี สาครบุรี นครเขื่อนขันธ์ฉะเชิงเทรา ตามพิภัดใน ภาษีนั้น
6.	1225	ประกาศ	เรื่องโรงน้ำตาลทราย เมืองนครชัยศรี สมุทรสาครและฉะเชิงเทรา
7.	1227	หนังสือ	เรื่องนายรองขันมหาดเล็ก ขอจับจอง ที่ดินที่ป่า ตำบลบางหญ้าแพรก เมือง สมุทรสาคร

อันดับ	จ.ศ.	ชื่อเรื่อง	เนื้อความสำคัญ
รัชกาลที่ 4			
8.	1230	สารตรา	ถึงกรมการเมืองนครชัยศรี และสมุทรสาคร โปรดเกล้าฯ ตั้งให้จันคุ้ม หลวงจู้ เป็นที่หลวงทวีจันบำรุง เป็นกงสุลว่าถ้อยความเงินเมืองนครชัยศรี และสมุทรสาคร
9.	1230	สารตรา	โปรดเกล้าฯ ตั้งจันทู เป็นที่ขุนผดุงเงินประชา ขำระความ ณ เมืองนครชัยศรี และสมุทรสาคร

ในที่นี้ผู้ศึกษาขอยกตัวอย่างรายละเอียดของเอกสารดังกล่าว เพื่อให้เข้าใจบริบท สภาพการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่สมุทรสาครในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ รวมทั้งความสำคัญของพื้นที่และช่วยให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ของรัฐที่มีต่อพื้นที่ท้องถิ่นสมุทรสาคร

- เอกสารจดหมายเหตุ ปีจ.ศ. 1190 (พ.ศ. 2371) ชื่อเรื่อง “บัญชีจำหน่ายปืนใหญ่ กระสุน ฤงษ์ปัดตัน ไปไว้หัวเมืองสมุทรปราการ เมืองนครเขื่อนขันธ์ และ เมืองสมุทรสาคร” เดิมเอกสารนี้เก็บรักษาไว้ที่กรมราชเลขาธิการ และต่อมาเมื่อปีพ.ศ.2482 ถูกย้ายมาจัดเก็บที่หอสมุดแห่งชาติ ในส่วนงานของเอกสารโบราณและจัดทำในรูปแบบเอกสารไมโครฟิล์ม มีใจความสำคัญเกี่ยวกับสี่ เรื่องการจัดทำบัญชีหางว่าว รายการ ปืนใหญ่ กระสุน ฤงษ์ปัดตัน จากส่วนกลางไปไว้ ณ เมือง สมุทรปราการ (สมุทรปราการ) นครเขื่อนขันธ์ (นครเขื่อนขันธ์) ชาติบุรี (สาครบุรี)²³ จากเนื้อหาที่ปรากฏในเอกสารได้ระบุชื่อปืน จำนวนกระบอก และจำนวนกระสุน ที่มีความแตกต่างกันในแต่ละเมือง เห็นได้ว่าทั้งสามเมืองนั้นมีความสำคัญในฐานะที่เป็นเมืองท่าปากแม่น้ำสำคัญ คือ แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีน

- เอกสารจดหมายเหตุ ปีจ.ศ. 1227 (พ.ศ.2408) เรื่อง “นายรองขันมหาดเล็ก ขอจับจองที่ดินที่ป่า ตำบลบางหญ้าแพรก เมืองสมุทรสาคร” เป็นเอกสารหนังสือตัวเขียนจาก เจ้าพระยาวรวงษาโทโกษาธิบดี มาถึง พระสมุทสาครานุรักษ์ เมื่อวันที่อังคาร แรม 5 ค่ำ เดือน 11 ปีฉลูสัปตศก (ปีที่15 ของรัชกาลที่ 4) มีใจความสำคัญว่า สืบเนื่องจากมหาดเล็กนายรองขัน นำเรื่องเข้ากราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ขออนุญาตจับจองพื้นที่รกร้างว่างเปล่า ที่ยังไม่มีผู้ใดจับจองใน

²³ “บัญชีจำหน่ายปืนใหญ่ กระสุน ฤงษ์ปัดตัน ไปไว้หัวเมือง”, สมุดไทยดำ, เส้นดินสอขาว, จมก.ก.ต. ร.3 จ.ศ. 1190 เลขที่ 154, หอสมุดแห่งชาติ.

เขตตำบลบางหญ้าแพรก สมุทรสาคร เพื่อทำนาเกลือ ในการนี้จึงได้มีหนังสือจาก เจ้าพระยาวรวงษา มหาโกษาธิบดี มาถึง พระสมุทรสาครานุรักษ์ (เจ้าเมืองสมุทรสาคร) อนุญาตให้นายรองชั้น จับจอง ที่ดินรกร้างเพื่อทำนาเกลือได้²⁴

- เอกสารจดหมายเหตุ ปีจ.ศ. 1230 (พ.ศ.2411) *สารตรา โปรดฯ เกล้าตั้ง จินหู แซ่เอี้ย* เป็น สารตรา จากท่านเจ้าพระยาศรีธรรมราชา มาถึงผู้ว่าราชการ/กรมการ เมืองสมุทรสาคร เป็นเรื่อง โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้นายจินฮากหรู หรือ จินหู แซ่เอี้ย บ้านหนองจอก แขวงเมืองนครไชยศรี เป็น ขุนผดุงจินประชา ทำหน้าที่เป็นหัวหน้า คอยดูแลร้องทุกข์ว่าความให้คนจีนในบังคับสยาม ในเขตเมือง นครไชยศรีและแขวงเมืองสมุทรสาคร²⁵

จากตัวอย่างเนื้อหาที่ปรากฏในเอกสารในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เห็นได้ว่าพื้นที่ของ สมุทรสาครได้ย้ายศูนย์กลางความสำคัญจากบ้านท่าจีน ซึ่งอยู่ตอนในของแม่น้ำท่าจีนกับรอยต่อคลอง สุนัขหอน มายังบริเวณพื้นที่ฝั่งมหาชัย คือ บริเวณปากคลองมหาชัยทางริมฝั่งแม่น้ำท่าจีน เห็นได้จาก มีการสร้างป้อมปราการที่ใช้ในการเฝ้าระวัง ป้องกันเส้นทางน้ำจากทะเลสู่พื้นที่ปากอ่าวตอนใน ดังปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ที่กล่าวถึงสถานการณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีความกังวลเรื่อง ชาติตะวันตกเข้ามาล่าอาณานิคม จึงโปรดฯ ให้สร้างป้อมที่ปากน้ำเมือง สมุทรปราการ สมุทรสาคร และสมุทรสงคราม สำหรับสมุทรสาคร โปรดฯ ให้พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (ทองจีน) ไปสร้างป้อมที่ ทางร่วมริมปากคลองมหาชัยป้อม 1 และให้ชื่อว่า “ป้อมวิเชียรโชฎก” ค่าแรงเงินถือปูนเงิน 47 ชั่ง 15 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง 1 เพื่อองและโปรดให้นำครุฑมอญสามพันเศษ ที่อยู่ในความดูแลของเจ้าพระยา มหาโยธา (เจ่ง/ ทอเรียะ) มาอยู่ที่เมืองนี้โดยอยู่แถวป้อมวิเชียรโชฎก และบริเวณต่างๆ โดยรอบ แล้ว ขยายไปในพื้นที่อันเหมาะแก่การเพาะปลูก รวมทั้งการบุกเบิกที่ดินในเขตฝั่งบางหญ้าแพรก ซึ่งเดิม เป็นพื้นที่รกร้างและเป็นที่ราบตอเนื่องเรียบชายฝั่งทะเลปากอ่าวไทย เพื่อทำนาเกลือ ซึ่งเป็นอาชีพ เศรษฐกิจที่สำคัญของผู้คนและนำมาซึ่งการขยายตัวของชุมชนหมู่บ้านในช่วงเวลาต่อมา ได้แก่ ชุมชน บางหญ้าแพรก หัวโพง กระจ่างขาว บางกระเจ้า

²⁴ “นายรองชั้นมหาดเล็ก ขอจับจองที่ดินที่ป่า ตำบลบางหญ้าแพรก เมืองสมุทรสาคร”, สมุดไทยดำ, เส้นดินสอขาว, จมท.ร.4 จ.ศ.1227 เลขที่ 135, หอสมุดแห่งชาติ.

²⁵ “สารตราโปรดเกล้าฯตั้งจินหู แซ่เอี้ย”, สมุดไทยดำ, เส้นดินสอขาว, จมท.ร.4 จ.ศ.1227 เลขที่ 78, หอสมุดแห่งชาติ.

2) กลุ่มงานเอกสารบันทึก จดหมายเหตุ แผนที่จากชาวต่างประเทศ

เอกสารกลุ่มนี้ถือเป็นหลักฐานบันทึกร่วมสมัย ซึ่งจดเรื่องราวไว้ในเวลาที่ใกล้เคียงกับเหตุการณ์ เนื้อหาส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับการบันทึกเรื่องราวของประเทศไทยที่ชาวต่างประเทศเข้ามาติดต่อ โดยเฉพาะในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาและต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ให้ความรู้เกี่ยวกับบริบทการเมือง สภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งปัจจุบันเอกสารกลุ่มนี้ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยแล้วหลายฉบับ เอกสารชิ้นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่บ้านท่าจีน สมุทรสาคร ได้แก่

จดหมายเหตุของมองซิเออร์ เซเบเรต์²⁶ เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสจากอยุธยาไปเมืองมะริด เป็นบันทึกที่ลงรายละเอียดวันเดือนปี อย่างละเอียด ได้เดินทางเข้ามาเจริญพระราชไมตรีกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเมื่อปีพ.ศ. 2230-2231 โดยเดินทางเข้ามาพร้อมกับลาลูแบร์ แต่ มองซิเออร์ เซเบเรต์เดินทางกลับมาก่อน โดยลงเรือจากอยุธยามาบางกอก ผ่านเส้นทางคลองด่าน ท่าจีน แม่กลอง เพชรบุรี จากนั้นเดินทางทางบกไปปราณบุรี กุยบุรี และเข้าไปตะนาวศรี จากนั้นก็เดินทางโดยสารเรือกำปั่นกลับฝรั่งเศส สิ่งที่น่าสนใจในบันทึกเล่มนี้ได้เล่าถึงเส้นทางจากบางกอกลัดเลาะไปผ่านแม่กลอง เพชรบุรี กระทั่งเดินบกและแม่น้ำ ชำชชายฝั่งทวีปไปถึงเมืองมะริด อันเป็นเมืองชายฝั่งด้านตะวันตกของไทยในเวลานั้น ซึ่งทำให้เห็นถึงเส้นทางการค้าโบราณที่ชัดเจนอีกเส้นทางหนึ่ง และมีข้อความที่ผู้บันทึกกล่าวถึง สภาพเมืองท่าจีน เส้นทางเดินเรือระหว่างท่าจีนและแม่กลอง ดังนี้

เมื่อข้าพเจ้าได้เดินทางจากบางกอกมาได้ประมาณ 4 หรือ 5 ไมล์ข้าพเจ้าได้พบกับกะลาสีเรือ 25 คน ซึ่งข้าพเจ้าได้เรียกมาจากเมืองมะริด และเป็นกะลาสีเรือที่ประจำอยู่ในเรือเปเรซิเดิน การที่ข้าพเจ้าได้เรียกพวกกะลาสีมานั้นก็เพื่อให้มาช่วยกำลังของเรือรบฝรั่งเศส และช่วยกำลังเรือโดรมาแดร์ โดยเฉพาะ เพราะถ้าไม่เรียกกะลาสีเรือพวกนี้มาช่วยแล้ว เรือลำนี้ก็จะต้องกลับไปประเทศฝรั่งเศสไม่ได้ เพราะกะลาสีประจำเรือนี้ล้มตายไปเสียหลายคน

แม่น้ำในตอนนี้เป็นแคบเข้าทุกทีเกือบจะเป็นคลองเล็กๆ อยู่แล้ว น้ำก็ตื้นมาก จึงต้องใช้กระบือลำหรือรับลากเรือไปตามเลนจนกว่าจะไปถึงน้ำลึก และกระบือเหล่านี้ก็ได้วางไว้เป็นระยะยาวอยู่ในราว 2 หรือ 3 ไมล์ เมื่อพ้นที่ตื้นไปถึงน้ำลึกแล้ว ก็เดินทางไปถึงท่าจีนอย่างสะดวกและได้ไปถึงท่าจีนในราวบ่าย 5 โมง ในระยะนี้ได้เดินทางผ่านแม่น้ำหลายแม่น้ำ ซึ่งมีคลองขุดเป็นคลองตรงๆ ติดต่อกันหมด

เมืองท่าจีนนี้เป็นเมืองใหญ่ไกลจากบางกอกหนทางประมาณ 8 ไมล์ และเป็นเมืองที่ขึ้นกับเมืองราชบุรี ตั้งอยู่ริมลำน้ำ ซึ่งเป็นแม่น้ำที่งามน้ำตื้นมาก แม่น้ำนี้เป็นแม่น้ำลัดเลาะมีระยะทางเพียง 100 ต้น ขึ้นล่องได้สะดวก ในเวลาที่ข้าพเจ้าได้ไปถึงท่าจีนนั้น ก็มีเรือสำเภาจีนขนาด 100 ต้น และเรือแขกมลายูจอดอยู่ในแม่น้ำหลายลำ

²⁶ โคลด์ เซเบเรต์ เดอ บูเล, จดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบเรต์ แปลโดย ราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2560).

เจ้าพนักงานได้จัดให้ข้าพเจ้าขึ้นพักบนเรือนซึ่งได้ปลูกขึ้นโดยเฉพาะสำหรับข้าพเจ้าและบนเรือนนี้ก็มีเครื่องเรือนธรรมดา ที่เมืองนี้มีป้อมเล็กๆ อยู่ 1 ป้อม ก่อด้วยอิฐและกำแพงป้อมนั้นสูงอยู่ในราว 10 ฟุต แต่หามีกุหรือชานป้อมไม่ มีแต่หอรบซึ่งมีปืนขนาดเล็ก และปืนทองเหลืองด้วย เมื่อข้าพเจ้ามาถึงปืนเหล่านี้ก็ได้ยังรับข้าพเจ้า ในที่นี้มีน้ำสำหรับรับประทานเป็นน้ำดื่มมาก

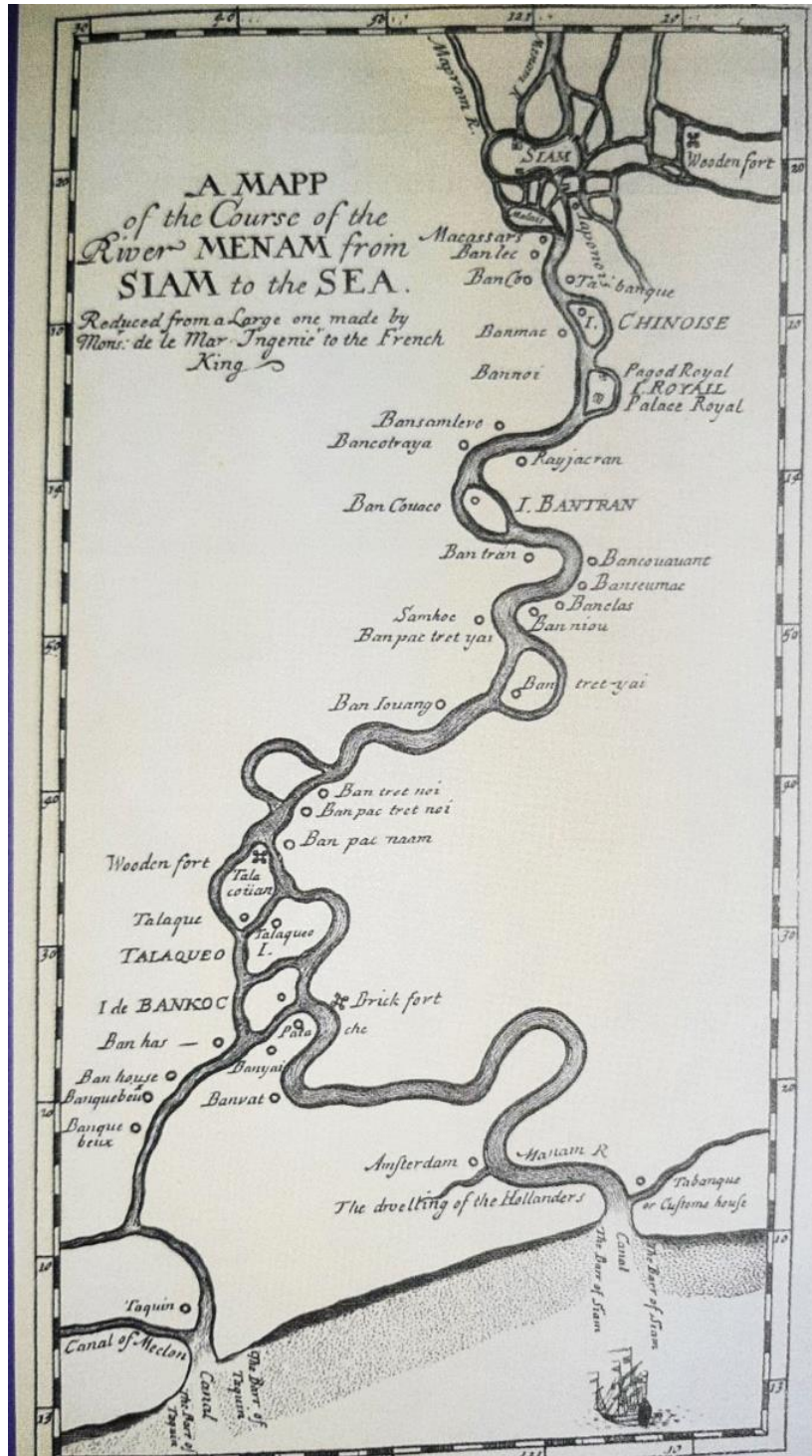
ณ วันที่ 18 เดือนมกราคม (พ.ศ.2230) ข้าพเจ้าได้ออกจากท่าจีน เพื่อไปแม่กลอง ตามทางระหว่างท่าจีนและแม่กลองนี้มีบางแห่งซึ่งน้ำตื้นต้องใช้กระบือลากเรือเหมือนวันก่อน แต่ตอนที่ตื้นวันนี้ยาวกว่าวานนี้ และลากลำบากกว่าวานนี้มาก เวลาเย็นข้าพเจ้าไปถึงแม่กลอง ซึ่งไกลจากท่าจีนเป็นระยะประมาณ 10 ไมล์ครึ่ง

แสดงให้เห็นถึงว่าบ้านท่าจีน หรือสาครบุรีนั้นมีความสำคัญทั้งด้านการเป็นเมืองเมืองท่าการค้าและเป็นเมืองหน้าด่านป้องกันศัตรู อย่างต่อเนื่องจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

แผนที่คลองด่าน-สนามชัย-มหาชัย: เส้นทางเชื่อมชุมชนเจ้าพระยากับท่าจีน ในสายตาชาวยุโรป เส้นทางคลองสายนี้เป็นเส้นทางคลองขุดเก่าตั้งแต่สมัยอยุธยาเพื่อเชื่อมต่อการคมนาคมทางน้ำและติดต่อภายในและกับต่างประเทศ ปรากฏชื่อและแผนที่เก่าที่ทำขึ้นโดยชาวยุโรป ซึ่งใช้เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเส้นทางน้ำที่เชื่อมปากแม่น้ำและเป็นเส้นทางเชื่อมระหว่างกรุงศรีอยุธยาและเมืองท่าปากอ่าวทางด้านตะวันตก เนื่องจากหลักฐานที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารหลายตอนที่ระบุถึงเส้นทางการคมนาคมทางน้ำผ่านคลองด่านเข้ามาที่คลองสนามชัย คลองโคกขาม คลองมหาชัยเพื่อเชื่อมแม่น้ำท่าจีน อีกทั้งยังปรากฏตำแหน่งที่ตั้ง ชื่อบ้านริมแม่น้ำก็สามารถนำมาตรวจสอบกับหลักฐานประเภทอื่นได้

นอกจากแผนที่กรุงศรีอยุธยาแล้ว ชาวยุโรปยังเขียนแผนผังของเมืองสำคัญๆ ของสยามในอดีต อาทิ แผนที่ ผังเมือง ในจดหมายเหตุเดอ ลา ลูแบร์ ผังเมืองบางกอก ผังเมืองละโว้ อีกทั้งยังเขียนแผนที่แม่น้ำเจ้าพระยาจากการสำรวจในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เช่น แผนที่ Carte dy Cours du Menam de puis Siam jusqu' a la Mer (ในจดหมายเหตุเดอ ลา ลูแบร์) และแผนที่ Carte du Cours du Menam แผนที่ทั้งสองแผ่นนี้เขียนโดยชาวฝรั่งเศส แสดงเส้นทางลำน้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ปากอ่าวสยามจนถึงกรุงศรีอยุธยา พิมพ์ครั้งแรกที่กรุงปารีสในปีพ.ศ. 2234 และในปีพ.ศ. 2294 ตามลำดับ ²⁷

²⁷ ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, *กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 99.

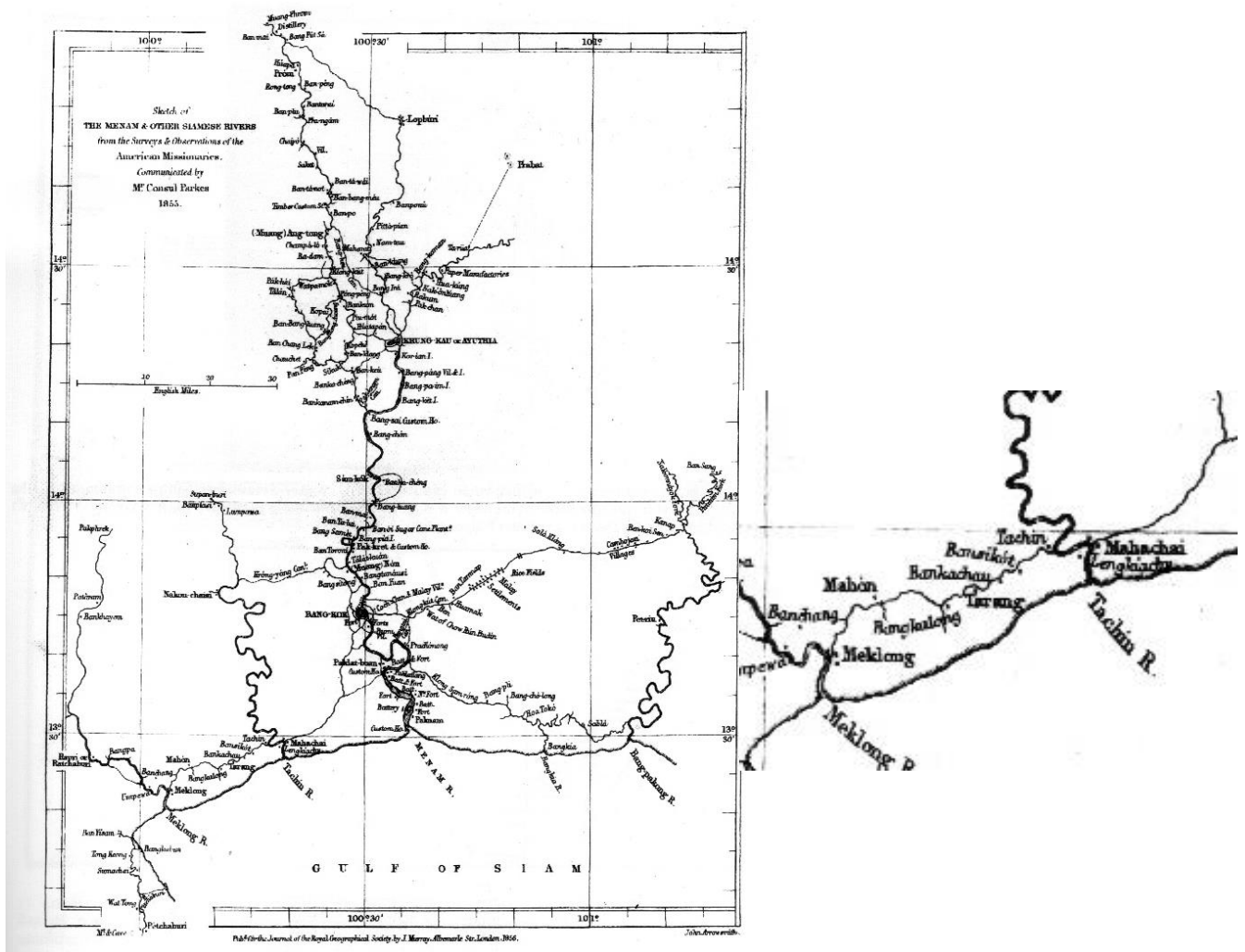
ภาพที่ 6 แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยาจากปากน้ำถึงกรุงศรีอยุธยา เขียนโดย Simon de la Loubere ชื่อแผนที่ “Carte dy Cours du Menam de puis Siam jusqu’ a la Mer” (แหล่งที่มาภาพ และข้อมูล: ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, จากปากน้ำสู่อยุธยา: ทำเนียบนามโบราณในแผนที่ฝรั่ง, 2553)

ภาพที่ 7 แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา โดย ฌาคส์ นิโกลาส์ เบแล็ง²⁸ นักเขียนแผนที่ชาวฝรั่งเศส พิมพ์ที่กรุงปารีส ในปีพ.ศ. 2294 แสดงเส้นทางคลองด่าน คลองมหาชัย เชื่อมเจ้าพระยาและท่าจีน และปรากฏชื่อบ้านท่าจีน (Taquin) ชื่อแผนที่ “Carte du Cours du Menam”
 (แหล่งที่มาภาพและข้อมูล: ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง, 2549.)

²⁸ ฌาคส์ นิโกลาส์ เบแล็ง (Jacques Nicolas Bellin) นักเขียนแผนที่ชาวฝรั่งเศส เกิดปี พ.ศ.2246 เสียชีวิตในปีพ.ศ. 2315 ผลิตแผนที่และหนังสือรวมแผนที่ออกจำหน่ายอย่างแพร่หลายในยุโรปช่วงปีพ.ศ. 2279-2313 ในจำนวนนี้มีแผนที่กรุงศรีอยุธยาอยู่ด้วย 2 แผ่น คือ Plan de la Ville de Siam (แผนผังกรุงสยาม) พิมพ์ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ในปีพ.ศ.2294 ตรงกับปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ และ Ville de Siam ou Juthia (กรุงสยามหรือยูเชีย) พิมพ์ที่กรุงปารีส ในปี พ.ศ. 2307 ตรงกับปลายรัชสมัยพระเจ้าเอกทัศ

ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏภาพแผนที่ที่เขียนขึ้นจากชาวยุโรป คือแผนที่แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำใกล้เคียง เขียนโดย John Arrow Smith ช่วงแผนที่ชาวอังกฤษ ที่อาศัยข้อมูลจาก Harry Parkes ราชทูตชาวอังกฤษที่เข้ามาเจรจาในสยาม พิมพ์ที่กรุงลอนดอน พ.ศ. 2399 ²⁹ ในแผนที่ระบุชื่อบ้านที่ตั้งริมแม่น้ำ และลำคลองสาขาในเขตสาครบุรี (สมุทรสาคร) ได้แก่ ชื่อ มหาชัย (Mahachai) เล่งเกียฉู้ (Lengkiachu) ท่าจีน (Tachin) บางสีคต (Bansikot) บางกระเจ้า (Bangkachay) บ้านกาหลง (Bangkalong) หมาหอน (Mahon) แม่น้ำแม่กลอง (Meklong R.) แม่น้ำท่าจีน (Tachin R.)

ภาพที่ 8 แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำใกล้เคียง เขียนโดย John Arrow Smith

(แหล่งที่มาภาพและข้อมูล : วัชชัย ตั้งศิริวานิช, กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง, 2549.)

²⁹ วัชชัย ตั้งศิริวานิช, จากปากน้ำสู่อยุธยา: ทำเนียบนามโบราณในแผนที่ฝรั่ง, 43.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31 จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศไทย
บันทึกโดย ดี.บี.บรัดเลย์ แปลภาษาไทยโดย นายป่วน อินทวงศ์ ³⁰

หมอบรัดเลย์ เป็นนายแพทย์แดนบีช บรัดเลย์ (Dan Beach Bradley M.D.) เป็นชาวอเมริกัน สมัยเป็นมิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนา ตลอดจนวิทยาการสมัยใหม่ถือว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อพัฒนาการทางการแพทย์แผนตะวันตก รวมไปถึงเทคโนโลยีด้านการพิมพ์และการก่อตั้งโรงพิมพ์แห่งแรกขึ้นในสยาม “จดหมายเหตุหมอบรัดเลย์” เป็นบันทึกการเดินทางของหมอบรัดเลย์ที่ตีพิมพ์ลงในหนังสือบางกอกกาเลนต์าร์ ซึ่งพิมพ์จำหน่ายเพียงปีละเล่ม ตั้งแต่พ.ศ. 2402-2416 และได้รับการแปลเป็นภาษาไทยเพียงบางส่วน โดยสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ เพื่อใช้ในการเรียบเรียงเหตุการณ์สำคัญในรัชกาลที่ 3-5 ต่อมา นายป่วน อินทวงศ์ (หลวงบริบาล บุรีรักษ์) ได้ทำการแปลบันทึกของหมอบรัดเลย์และคนอื่นๆ ที่เขียนขึ้นในช่วง พ.ศ. 2378-2379 ³¹

เอกสารนี้เป็นบันทึกเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับสยามไว้มากมาย และเป็นประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ มีตอนหนึ่งที่ท่านนั่งเรือมาเที่ยวท่องถิ่นย่านนี้แล้วได้บันทึกมีใจความว่า....

วันที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2380

วันนี้พวกมิชชันนารีคนหนึ่ง (หมอบรัดเลย์) กลับจากไปเที่ยวมา 4 วัน ที่แรกเข้าคลองบางกอกน้อยไปแล้วเข้าคลองโยงไปทะเลแม่ น้ำท่าเงินเป็นหนทาง 800 เส้น ออกจากท่าเงินไปมหาชัยซึ่งเป็นตำบลที่มีโรงทำน้ำตาลทรายมาก แล้วลัดคลองเล็กมากรุงเทพฯ นี่เป็นครั้งแรกที่พวกมิชชันนารีไปเที่ยวตำบลเหล่านั้น การไปเที่ยวครั้งนี้ไปเรือลำขึ้น 4 แจว เอาหนังสือเรื่องศาสนาคริสต์ไปแจกด้วยเป็นอันมาก

หนังสือเรื่อง เล่าเรื่องกรุงสยาม ของสังฆราชปาลเลกัวซ์ สันต์ ท.โกมลบุตร (แปล) (2386) ³² ในหนังสือเล่มนี้ “Description du Royaume Thai ou Siam” (เล่าเรื่องกรุงสยาม) บันทึกโดย Jean-Baptiste Pallegiox หรือ มุขนายกมิชชันนารีสังฆราชปาลเลกัวซ์ ชาวฝรั่งเศสที่ได้เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิกในสยาม 24 ปี เป็นบันทึกที่เขียนขึ้นจากความทรงจำ บันทึกและการอ้างอิงจากพงศาวดาร เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 กล่าวถึงเมืองในราชอาณาจักรสยาม ซึ่งแบ่งเป็น 5 ภาค 41 จังหวัด ซึ่งปกครองโดยพญาหรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่ แล้วยังแบ่งการปกครองส่วนภูมิภาคเป็นเมืองชั้นตรี ชั้นโท

³⁰ บรัดเลย์,แดน,บีช, **จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศไทย**,ป่วน อินทวงศ์ (แปล), อนุสรณ์งานศพ พระยาสารสินสวามิภักดิ์ (เทียนฮี้ สาระสิน) (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468).

³¹ “การเดินทางของหมอบรัดเลย์ สู่อันทบูร สมัยรัชกาลที่ 3”, เผยแพร่วันที่ 28 ตุลาคม 2561, เข้าถึงเมื่อวันที่ 8 มกราคม 2563, เข้าถึงได้จาก [www://muangboranjournal.com](http://www.muangboranjournal.com).

³² มงเซญูร์ ปาลเลกัวซ์, **เล่าเรื่องกรุงสยาม**, สันต์ ท.โกมลบุตร (แปล) (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2552).

อีกราว 20 รวมทั้งมีเมืองขึ้นเป็นประเทศราชอีกด้วย ในหนังสือเล่มนี้ ได้ระบุพื้นที่สาครบุรี ทำจัน อยู่ในกลุ่มภาคตะวันตก ดังความว่า

9 จังหวัดภาคกลาง.....

5 จังหวัดภาคเหนือ.....

10 จังหวัดภาคตะวันออก.....

7 จังหวัดภาคตะวันตก คือ เมืองสิงห์ สุพรรณบุรีหรือสุพรรณ กาญจนบุรีหรือปากแพรก

ราชบุรีหรือระปรี นครชัยศรี **สาครบุรีหรือทำจัน สมุทรสงคราม**

หรือแม่กลอง

10 จังหวัดภาคใต้.....

นอกจากการกล่าวถึงการแบ่งเขตการปกครองทั้งประเทศแล้ว สังฆนายกคณะมิชชันนารีโรมันคาทอลิก ประจำประเทศสยาม เข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาและได้บันทึกเรื่องราวต่างๆ ของสยาม โดยช่วงที่เดินทางเข้ามาที่สาครบุรี ได้บันทึกเรื่องราวต่างๆ ดังนี้

วันที่ 1 มิถุนายน ค.ศ. 1843 (พ.ศ.2386) ข้าพเจ้าออกจากบางกอกเพื่อไปเยี่ยมเยียนคริสตังชาวจีนที่กระจัดกระจายกันอยู่ทางภาคตะวันตก ใช้เรือเดินทางไปในลำคลองอันมีสวนผลไม้แน่นขนัดไปทั้งสองฝั่งฝาก เป็นระยะทางติดต่อกัน 8 ลิเออ (32 กิโลเมตร) ครั้นแล้วก็ถึงลำคลองใหญ่แห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นคลองขุดและมีแนวตรงนำไปสู่**มหาชัย**และ**ทำจัน** มหาชัยเป็นเมืองเล็กๆ มีสิ่งน่าสังเกตก็แต่ป้อมอันตั้งอยู่ที่ปากคลองกับแม่น้ำบรรจบกันเท่านั้น **ทำจันอันเป็นที่ตั้งจังหวัด** เป็นเมืองสวยงามมีพลเมือง 5,000 คน ส่วนมากเป็นชาวประมงและพ่อค้า ที่ตั้งจังหวัดอยู่ห่างจากทะเล 2 ลิเออ เป็นทำเลอันเหมาะแก่การประมงและพาณิชย์มาก จึงมีสำเภาจีนไปมาติดต่อกันอยู่เสมอมิได้ขาด เมื่อข้ามแม่น้ำไปแล้วก็เข้าไปในลำคลองอันคดเคี้ยวมุ่งไปทางตะวันตก ภูมิประเทศเปลี่ยวมากและมีกระแสน้ำเชี่ยวคลองซุมแต่ไกลออกไปอีก 10 ลิเออ (40 กิโลเมตร) ภูมิประเทศจะเปลี่ยนสภาพทันที กล่าวคือเข้าสู่ลำแม่น้ำอันสวยงาม ถึงตัวเมืองอันมีผู้คนคับคั่ง มีเรือนแพ วัดงามๆ และสวนผลไม้อันอุดมสมบูรณ์ พลเมืองของแม่กลองมีราว 10,000 คน

กลุ่มงานเอกสารบันทึก จดหมายเหตุ แผนที่ของชาวต่างประเทศ นับว่าเป็นหลักฐานที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในเรื่องของตำแหน่งที่ตั้ง สภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่นและให้ข้อมูลชื่อบ้านนามเมืองอย่างละเอียด แม้ว่าบางชื่ออาจอ่านไม่ออกเนื่องจากการสะกดคำจากเสียงที่ได้ยินซึ่งอาจผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง แต่ชื่อที่ปรากฏในแผนที่ก็ช่วยสนับสนุนความมืออยู่จริงและความสำคัญของหมู่บ้านที่มีผู้คนอยู่อาศัยและเป็นที่ยึด ระวังเส้นทางการเดินทาง ดังนั้นการศึกษาแผนที่จะช่วยให้เข้าใจสภาพพื้นที่และสามารถนำมาตรวจสอบกับหลักฐานเอกสาร บ่งบอกตำแหน่งของสถานที่และยังให้คุณค่าในเชิงประวัติศาสตร์และศิลปะ นอกจากนี้แผนที่

ยังสะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ความงามของศิลปะการเขียนแผนที่ในสมัยโบราณ ความคิดและจินตนาการที่ชาวยุโรปมีต่อสยาม และยังบ่งบอกถึงฐานะความสำคัญของอยุธยาและเมืองที่มีความสำคัญโดยเฉพาะยุทธศาสตร์ด้านการเมืองและการค้าทางเศรษฐกิจ อีกทั้งยังสามารถใช้เป็นหลักฐานเทียบเคียงกับเอกสารอื่นๆ หรือแหล่งโบราณสถานก็จะนำมาสู่ความกระจ่างชัดในการศึกษาประวัติศาสตร์มากขึ้น³³

3) กลุ่มงานวรรณกรรมและวรรณกรรมท้องถิ่น

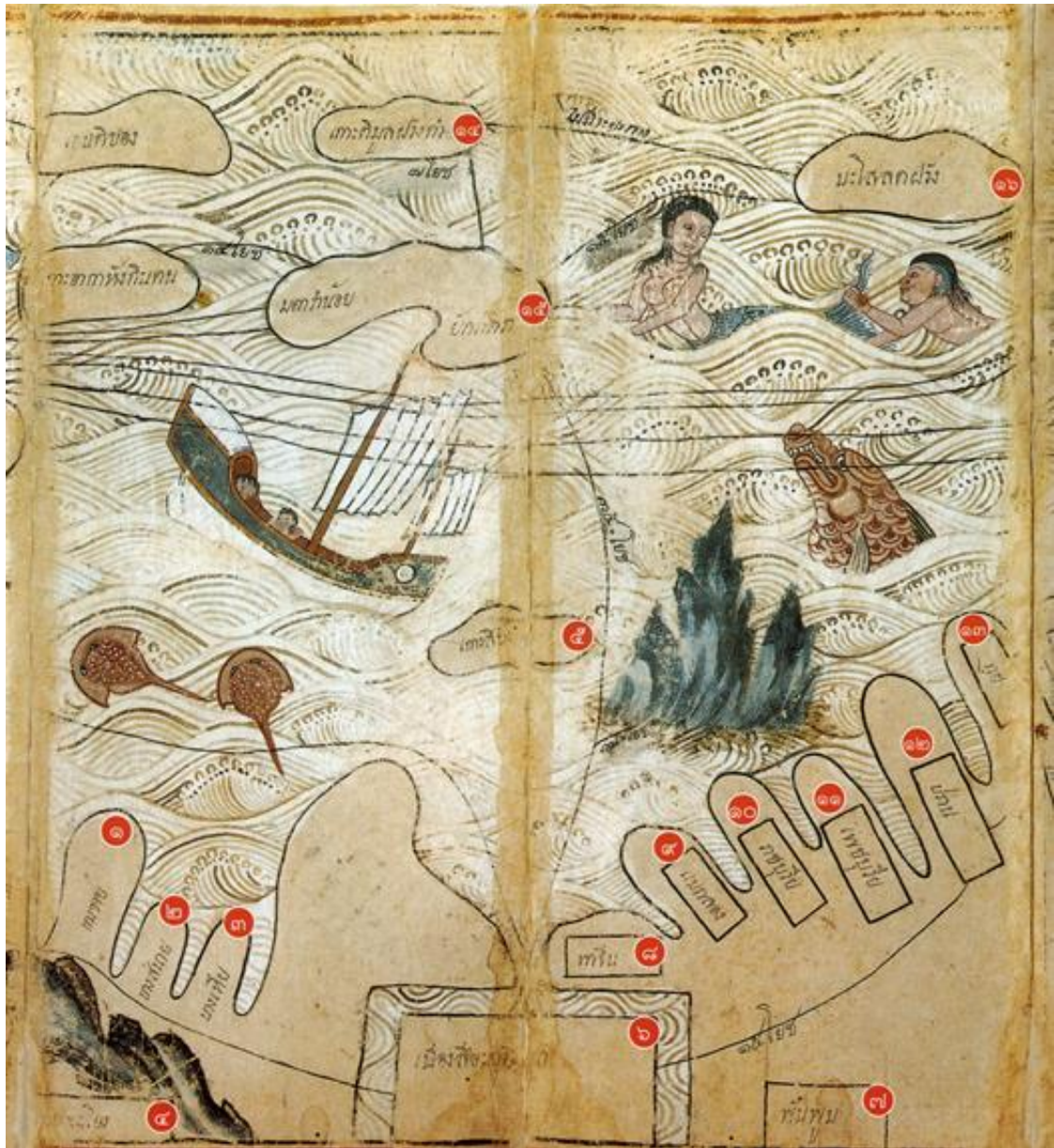
งานวรรณกรรม เป็นงานเขียนที่เกิดขึ้นจากผลงานของมนุษย์ในสังคมที่ถ่ายทอด ซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสังคมและสะท้อนความเป็นอยู่ของผู้คนในแต่ละยุคสมัย อีกทั้งยังช่วยตรวจสอบกับหลักฐานประเภทอื่นๆ ได้อีกด้วย ตัวอย่างสำคัญที่กล่าวถึงสภาพพื้นที่ การเดินทาง สภาพแวดล้อม ทรัพยากรทางธรรมชาติของบ้านท่าจีน สมุทรสาครและพื้นที่เกี่ยวเนื่อง ดังนี้

สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ธนบุรี (2319)³⁴ เป็นหลักฐานงานวรรณกรรมที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยมีสาระสำคัญเกี่ยวกับจักรวาลวิทยา ปรัชญา จริยศาสตร์ พุทธธรรม มีภาพประกอบ ได้แก่ ภาพภูมิจักรวาล แผนที่ทวีปเอเชีย แหลมทอง และแสดงตำแหน่งที่ตั้งเมืองต่างๆ ของไทย อันมีอยุธยาเป็นราชธานี

ในหนังสือสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-กรุงธนบุรี มีภาพแผนที่โลก หรือที่ไม่เคลิ ไรท เรียกว่า “แผนที่เดินเรือตามชายฝั่ง” โดยระบุตำแหน่งของเมืองท่าต่างๆ ตามชายฝั่งปากน้ำต่างๆ หมู่เกาะ และระยะทางระหว่างกัน ซึ่งมีความใกล้เคียงกับความเป็นจริง หรือ ใกล้กับแผนที่สมัยใหม่มากขึ้น ในแผนที่ปรากฏชื่อเมือง “ท่าจีน” ซึ่งให้ตำแหน่งของเมืองที่ใกล้เคียงกับปัจจุบัน

³³ รัชชชัย ตั้งศิริวานิช, *กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง*, 105.

³⁴ *สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี*, คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ จัดพิมพ์ในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542.

ภาพที่ 9 แผนที่จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-กรุงธนบุรี เล่ม 2. กรมศิลปากร, 2542. แผนที่แสดงเส้นทางและเมืองต่างๆ รอบอ่าวสยาม เช่น ศรีอยุธยา ท่าจีน แม่กลอง ราชบุรี เพชรบุรี ปราณ กุย (แหล่งที่มาและข้อมูล: ไมเคิล ไรท, แผนที่ เส้นทางในประวัติศาสตร์โลกและสยาม, กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.)

ภาพที่ 10 แผนที่ปัจจุบันเปรียบเทียบสถานที่ตั้งเมืองในปัจจุบันกับแผนที่โบราณ (แหล่งที่มาและข้อมูล: ไมเคิล ไรท, แผนที่ แผนทางในประวัติศาสตร์โลกและสยาม, กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.)

พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 กลอนเพลงยาวนิราศเรื่องรบพม่าที่ท่าดินแดง (2329)³⁵

บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงแต่งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2329 เป็นบันทึกการเดินทางและเหตุการณ์ ตามชนบงานนิราศ ที่พรรณนาอาลัย ตามเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินสงครามโดยชลมารคและเดินเท้าต่อจนถึงด่านท่าขนุนและการสงครามที่ท่าดินแดง แขวงเมืองไทรโยค ในเนื้อหาบันทึกถึงเส้นทางคราวเสด็จยกกองกำลังไปตีทัพพม่าและได้เสด็จดำเนินผ่านคลองด่าน คลองสนามชัย ทรงประกอบพระราชพิธีเบิกโขลนทวาร บทพรรณนาพื้นที่บริเวณตั้งแต่วัดนางนองจนถึงสมุทรสาคร มีความว่า

ครั้นถึงโขลนทวารยิ่งลานแล	ให้หวาดแหวอารมณ์ดังจะล้มไข
จนลู่ล่องคลองชลามหาไชย	ย่านไกลสุดสายในตาแล
เหมือนอกเราที่นिरามาทุเรศ	เหลือสังเกตุมุ่งหามาห่างแห
ร่ำก่าเตี้ยเปลี่ยวดินฤดีแด	จนลวงกระแสสาครบุรีไป
ลุสถานบ้านบ่อนาขวาง	ให้อ่างขนางร้อนรณกระมลไหม้
ถึงย่านชื่อเหมือนพีชื่อสังวรใจ	มิได้มีลาเอียงเที่ยงธรรม
เมื่อถึงสามสิบสามคตแล้ว	แคล้วแคล้วเหมือนจะกลับมารับขวัญ
คล้ายคล้ายอัสดงสุริยันต์	ก็บรรลู่ถึงคลองสุนัขขี้

โคลงนิราศตามเสด็จทัพล้านน้ำน้อย (2352) แต่งโดยพระยาตรัง หรือ พระยาตรังคภูมาภิบาลพระนามบรรดาศักดิ์ในตำแหน่งเจ้าเมืองตรัง³⁶ พระยาตรังแต่งพรรณนาการเดินทางตามเสด็จไปในทัพหลวงจากกรุงเทพฯ ถึงแม่น้ำน้อย แขวงเมืองกาญจนบุรี โดยไม่ระบุวัน เวลาที่แต่ง แต่เนื้อความจากโคลงบางบทเชื่อได้ว่าเป็นเหตุการณ์ครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงยกทัพไปตีเมืองทวาย เมื่อพ.ศ. 2330 คำประพันธ์เป็นลักษณะโคลงนิราศ เริ่มต้นด้วยบทสดุดีบ้านเมืองและพระมหากษัตริย์แล้วกล่าวชมนาง แสดงความอาลัยที่ต้องจากนางที่รัก จากนั้นก็พรรณนาสถานที่ต่างๆ ตามเส้นทางจากกรุงเทพฯ ถึงแม่น้ำน้อย เมืองกาญจนบุรี เริ่มตั้งแต่คลองบางหลวง ผ่านวัดหงส์ วัดสังข์กระจาย ผ่านด่านโขลนทวาร หัวกระบือ คลองมหาชัย ท่าจีน ไปจนถึงแม่กลอง ผ่านเมืองสมุทร อัมพวา บางช้าง เขาราชบุรี เจ็ดเสมียน แวะพักที่โพธารามแล้วเดินทางต่อผ่านลูกแก หวายเหนียว พระแท่นดงรัง ถึงเมืองไทรโยค เขาซ่อนชู้ และจบเนื้อเรื่องคราวตั้งทัพที่

³⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, **กลอนเพลงยาวนิราศเรื่องรบพม่าที่ท่าดินแดง** (พระนคร: ม.ป.พ., 2464).

³⁶ ตรัง, พระยาตรัง, “โคลงต้นนิราศตามเสด็จ(ทัพ)ล้านน้ำน้อย” ใน **วรรณกรรมพระยาตรัง** (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2547).

แม่น้ำน้อย³⁷ ซึ่งเอกสารฉบับนี้ก็ได้พรรณนาชื่อบ้านนามเมืองในพื้นที่สมุทรสาคร ดังตัวอย่างตอนหนึ่ง มีเนื้อความว่า ดังนี้

ขามขวยแขยงขยาดหลัง	ลีมหลง
คลองมหาไชยสนาม	ลิวลิว
ตลิ่งตลอดตรง	ตรูแนว
จิตรพิงจิวด้วย	ตั้งผลู ๆ
.....	
ไปหิงหนโหดสิ้น	สาบสาว น้อยเลย
ถึง ท่าจีน เสียงเกรียว	เกริ่นบ้าน
สรวลเสพสุราฉาว	โฉมี
ผิดสำเนียงน้องจ้าน	แจกจน ๆ

งานวรรณกรรมของพระยาตรัง ไม่ได้มีคุณค่าในเชิงวรรณศิลป์อย่างเดียว เนื้อหาของวรรณกรรมแต่ละเรื่องยังสอดแทรกรายละเอียดต่างๆ ทั้งด้านภูมิศาสตร์ สภาพแวดล้อม ประวัติศาสตร์ ผู้คน และวัฒนธรรม อีกทั้งสามารถเป็นหลักฐานสำคัญแก่ผู้ที่สนใจศึกษาค้นคว้าข้อมูลในสมัยต้นรัตนโกสินทร์โดยเฉพาะด้านประวัติศาสตร์ในมิติสังคมและเศรษฐกิจของท้องถิ่นอีกด้วย

โคลงนิราศนรินทร์ (2352)³⁸ ผู้แต่ง คือนายนรินทร์ธิเบศร์ (อิน) มหาดเล็กในกรมพระราชวังบวรมหาเสนาฯ แต่งเมื่อคราวตามเสด็จในกรมพระราชวังบวรฯ ยกกองทัพหลวงไปปราบพม่าที่หัวเมืองปักษ์ใต้ (เมืองกลางและชุมพร) ในช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อปีพ.ศ. 2352 เส้นทางที่ใช้คือออกจากกรุงเทพฯ ทางเรือและไปขึ้นบกที่เพชรบุรี เพื่อเดินเท้าต่อไป โดยกระบวนเรือจากเมืองหลวง (บางกอก) ผ่านมาทางคลองมหาชัย ท้องที่สาครบุรีและเลยไปเข้าแม่กลอง เพชรบุรี ชะอำ บางสะพาน ตะนาวศรี ได้กล่าวถึงชื่อบ้านนามเมือง ดังตอนหนึ่งว่า

โคกขาม ดอนโคกคล้าย	สัณฐาน
ขามรุ่นริมธารสนาน	สนุกนี้
พูนเพียงโคกฟ้าลาน	แลโลก ลิวแม่
ถนัดหนึ่งโคกขามชี้	ช่องให้เรียมเห็น ๆ

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 55-57.

³⁸ พิทยาลงกรณ์, กรมหมื่น, **นิราศนรินทร์คำโคลงและนิราศปลีกย่อย**, ตรวจสอบชำระใหม่โดย พ.ณ.

ประมวลมารค (พระนคร: แพร่พิทยา, 2513).

มหาชัยชัยฤกษ์น้อง	นาฏลง โรงฤา
รับร่วมพุทธมนต์สงฆ์	เสกซ้อม
เสียดเศียรแม่ทัดมวง	คลคู่ เรียมเอย
ชเยศชุมญาติห้อม	มอบให้สองสม ฯ
ทำจิ้นจิ้นจอตถ้ำ	คอยถาม ไตฤา
จิ้นช่วยจำใจความ	ข่าวร้อน
เยี่ยวยิ่งแม่มาตาม	เตือนเร่ง ราแม่
จงนุชรีบเรียมซ่อน	เคร่าถ้ำ (ท่า) จิ้นคอย ฯ

นิราศพระแท่นดงรัง (2392)³⁹ แต่งโดยสามเณรกลิ่น หมื่นพรหมสมพัตสร (เสมียนมี) เมื่อคราวติดตามสุนทรภู่ เดินทางไปนมัสการพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี โดยเดินทางจาก กรุงเทพฯ ผ่านตำบลต่างๆ และประพันธ์ไว้เนื้อหาของนิราศนี้สะท้อนภูมินาม ชื่อเรียก เห็นสภาพ สังคม เศรษฐกิจเมื่อต้นกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวถึงสถานที่ต่างๆ ในสมุทรสาคร เช่น คลองมหาชัย คลองโคกขาม บ้านบ่อ กาหลง คลองสุนัขหอน รวมทั้งกล่าวถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ผู้คนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ได้แก่ มอญ จีน พม่า เป็นต้น ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

แสมดำตำบลที่คนอยู่	สังเกตดูพื้นตองเขากองหลาม
ดูรู้งิ่งฝั่งน้ำล้วนรำราม	ถึงโคกขามบ้านขอมล้วนลอมพิน
.....	
ถึงชะวากปากชลามมหาชัย	เห็นป้อมใหญ่อยู่ข้างขวาสง่างาม
มีปีกป้องช่องปิ่นที่ยืนรบ	ที่หลีกหลบแล่นลากลงขวาหนาม
ดูแผ่นผาดอาจองในสงคราม	ดูแล้วข้ามตรงมาในสาคร
.....	
ถึงท่าจิ้นถิ่นฐานโรงร้านมาก	ที่เขาตากไว้ล้วนแต่อวนแห
ไม่น่าดูสู้เป็อนทำเชือกแซ	ชมแสมไม้ปะโลงเหล่าโก่งกาง
ตะบุนตันผลลูกดั่งผูกห้อย	ระย้าย้อยหีบสนัดไม่ขัดขวาง
.....	
ถึงนาขวางข้างซ้ายนายภาษี	ตั้งอยู่ที่ปากคลองเก็บของหลวง
เรียกภาษีที่เรือเกลือทั้งปวง	บ้างทักท้วงเถียงกันสนั่นดัง
แต่จิ้นถ้ำเจ้าภาษีมีเมียสาว	ไว้เล็บยาวเหมือนอย่างครุฑนั่งจุดหลัง

³⁹ ศิลปากร,กรม, **นิราศพระแท่นดงรัง** ของสามเณรกลิ่น (ฉบับชำระใหม่) (ม.ป.ท, 2506).

.....
ถึงเขตแขวงแหล่งหลักสุนัขหอม

ทั้งฟ่วงแพแซ่ซ็อนเจ็กมอญไทย

บ้างโคนคูนรูนรับตุ๊กลับกลอก

หลีกเรือฝางขวางเรือเกลือติดเรือพิน

เรือสลอนลอยรอถือถ่อไสว

บ้างมาไปปะกันเสียงครื้นครื้น

บ้างเข้าออกอืดอืดต่างขัดขึ้น

โกรธคนอื่นอ้ออิงขึ้นมึงกู

นอกจากจะกล่าวถึงเส้นทางคมนาคมการเดินทางจากกรุงเทพฯ ไป พระแท่นดงรัง ท่ามะกา เมืองกาญจนบุรีแล้ว เนื้อหาในนิราศยังบรรยายถึงผู้คนหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งคนไทย จีน มอญ เขมร สภาพบรรยากาศบ้านเรือน เรือแพ วิถีชีวิต พ่อค่านานาชนิดต่างใช้สัญจรในคลองเหล่านี้ ความแออัดคับคั่งของผู้คน รวมทั้งสินค้าที่ผลิตจากท้องถิ่น เช่น เกลือ หมากพลู กุ้งปู กะปิ ไม้พิน ถ่าน เป็นต้น

นิราศเมืองเพชร (2384)⁴⁰ แต่งโดยสุนทรภู่ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 มีเหตุต้องเดินทางไป เมืองเพชรบุรี โดยล่องเรือจากกรุงเทพฯ ผ่านสมุทรสาคร สมุทรสงครามและเข้าสู่เพชรบุรี ได้กล่าวถึง ชื่อบ้านต่างๆ ได้แก่ โคกขาม บ้านขอม มหาชัย บ้านท่าจีน บ้านบ่อ ท่าแร่ นาขวาง คลองสามสิบ สองคต คลองสุนัขหอน

ถึงโคกขามคร่ำใจได้ไต่ถาม

ไม่เห็นแจ้งแคลงทางเป็นกลางคืน

ถึงย่านซื้อสมซื้อด้วยซื้อสุด

เป็นป่าปรังพงพุ่มดูครุ่มเครือ

ถึงบ้านขอมลอมพินดูตื่นคาช

ออกชะวากปากชลามหาชัย

โคกมะขามดอกมิใช่อะไรอื่น

ยิ่งหนาวขึ้นซ้ำใจมาในเรือ

ใจมนุษย์เหมือนกระนี้แล้วดีเหลือ

เหมือนซุ่มเสื่อซ่อนร้ายไว้ภายใน

มีอวาฬวัดวาที่อาศัย

อโณทัยแยมเยียมเหลี่ยมพระเมรุฯ

.....
และได้กล่าวถึงสภาพพื้นที่ป่าชายเลน ทักษิณภาพ ทรัพยากรธรรมชาติในท้องทะเล วิถีชีวิต ผู้คน การทำประมง บริเวณบ้านท่าจีน ปากอ่าวไทย ดังข้อความตอนหนึ่ง ว่า

ได้ชมเล่นเห็นแต่นกวิหคกลุ่ม

กลางสมุทรผุดโผล่ล้วนโลมา

ล้วนหัวบาดวาดทางไปกลางคลื่น

ดูมากมายหลายอย่างยิ่งวางเวง

เที่ยวคุ่มคุ่มเดินดินกินมัจฉา

ดูน่าตาแต่ละตัวน่ากลัวเกรง

ศรีษะลั่นเลียนโลงดูโจ่งเหม่ง

จนน้ำขึ้นครื้นเครงเป็นคราวเรือ

⁴⁰ สุนทรภู่, **นิราศเมืองเพชร**, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเล็ก จินดาสิริ ณ เมรุวัดพลับพลายชัย จังหวัดเพชรบุรี (พระชนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2505).

บ้างถอนหลักชักถ่อหัวร่อรำ
บ้างขับร้องซ้องลำเนียงจนเสียงเครือ
เป็นประมงหลงละโมบด้วยโลกโลกา
ตลิ่งพังฝั่งชลาลัยนปลาตีน

บ้างก็มาบ้างก็ไปทั้งใต้เหนือ
ต่างเลี้ยวเรือลงหน้าบ้านท่าจีน
ไม่กลัวบาปเลยช่างนับแต่ทรัพย์สิน
ตะกายปีนเลนเล่นนอกเป็นแปลง

นิราศเกาะจาน (2411)⁴¹ แต่งโดย พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรั่ง ศรีเพ็ญ) เจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ ประพันธ์ไว้เมื่อคราวตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรสุริยุปราคาเต็มดวง เมื่อปีพ.ศ. 2411 ที่ตำบลหว้ากอ ใต้คลองวานเหนือเกาะจาน เมืองประจวบคีรีขันธ์ ได้บันทึกรายละเอียดการเดินทาง เหตุการณ์และสภาพพื้นที่ที่เดินทางผ่านอย่างยากลำบาก มีทั้งทางเรือและทางบก เช่น ภาวะน้ำลด เรือแล่นผ่านไม้ได้ต้องรอจนกว่าน้ำจะขึ้น เมื่อออกทะเลก็เผชิญกับคลื่นลมแรงจนเมาคลื่น เส้นทางบกประสบกับน้ำท่วมเส้นทาง ดินโคลนเฉอะแฉะ ดังปรากฏข้อความที่กล่าวถึงพื้นที่ชุมชนย่านท่าจีน บ้านบ่อ และชุมชนริมคลองสุนัขหอน ดังข้อความว่า

ถึงท่าจีนหลักพระงับนอน
พอรุ่งรางแสงนภาภาค
ต่างพื้นกายคล้ายเหมือนเหน้อยอินทรีย์
ที่เมื่อยเขนแข็งเข่านั่งเจ้าจุก
พอน้ำอ่อนถอนหลักที่ฝักไว้
ทั้งเรือเจ้าคุณสนมขวา
ต่างแข่งเคียงเรียงมาในสาคร

ถึงบ้านบ่อมิได้รอกลัวจะช้า
พอเย็นรอนอ่อนแสงสุริยน
พอโพล้เพลเวลาสายัณห์ย่ำ
ยุ่งเจ้ากรรมช้ำกัคนอวัตดวง
ที่มีหม้อตุงก่าค้อยผาสุก

พวกหนุ่มหนุ่มมุ่มล้อมอยู่พร้อมกัน
พอน้ำเท้อเอ่ออ่อนเข้าจับฝั่ง
บางคำถ่อรอเรียงเคียงกันไป

ฝิพายอ่อนผ่อนนิทานในราตรี
สุริโยโสภาจรัสศรี
บ้างล้างหน้าหาบุหรีมาจุดไฟ
มิใคร่ลุกทันเพื่อนเดือนไม้ไผ่
บ้างก็ใส่หูแจวแล้วจ้วงจรง
ถัดลงมารือขุนหมื่นตื่นสลอน
ชโลธรเป็นระลอกกะฉอกชลาฯ
ทั้งเวลามีดอับพะยับฝน

ประจวบจนสุนัขหอนหยุดผ่อนแรง
จอดคอยน้ำเหนือด่านบ้านขุนแขวง
เลียดออกแดงตบตายเสียหลายพัน
ไม่มีทุกข์เมาเซอะดูเคอะขัน

เสียงฮาลั่นล้อมครุเป็นแน่นกองไฟ
เรือประดังเบียดกันดันไม้ไผ่
ประมาณได้ยามสองล่องลอยมาฯ

⁴¹ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรั่ง ศรีเพ็ญ), “นิราศเกาะจาน” ใน ประชุมนิราศภาคที่ 2 (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2553).

นิราศยี่สาร (2422)⁴² แต่งโดย ก.ศ.ร.กุหลาบ ซึ่งเป็นนักคิด นักหนังสือพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่งไว้เมื่อคราวเดินทางด้วยเรือไปไหว้พระที่วัดแก้วฟ้า เขายี่สาร สมุทรสงคราม โดยใช้เส้นทางออกจากกรุงเทพฯ เข้าบางกอกใหญ่ คลองด่าน คลองภาษีเจริญ แม่น้ำท่าจีน เข้าคลองสว่างอารมณ์ ราษฎร์ไปยังแม่กลอง ถึงเขาวัดยี่สาร เส้นทางขากลับออกทะเลที่บางตะบูน คลองสุนัขหอน แม่น้ำท่าจีน คลองมหาชัย ผ่านโคกขาม แสมดำ มีเนื้อความตัวอย่างที่กล่าวถึง ความว่า

.....

ออกท่าจีนค่อยกระจ่างสว่างใจ
 ทั้งสองข้างหว่างเคหาล้นป่าหนาม
 มีวัดบ้านเรียหลายหลายตำบล
 ชาวบ้านนั้นหากินกันต่างๆ
 ทำปาณาฆ่าสัตว์ให้ม้วยมรณ
 บ้างก็ลงโพงพางไว้กลางน้ำ
 ไม่เกรงบาปหยาบชำระหากิน
 เป็นคนไยในชาติศาสนา
 คิดลุ่มหลงโลภาแต่ลาโม
 เรือก็แล่นเลยไปคัลไลยล่อง
 เวลาแปดทุ่มมีที่สำคัญ
 ชื่อ**วิเชียรโชฎก**สารกไว้
 ตั้งประจำทุกห้องช่องเสมา
 แต่ป้อมนี้ไต่ใหญ่มีไซ่ย่อย
 ป้อมที่ว่าก่อนก็เห็นเปนสำเนา
 นำป้อมริมน้ำนั้นทำเปนท่า
 ดูภาคพื้นยืนยงคงกระพัน
 ตั้งแต่ปากมะหาไชยไปวัดสิง
 เต็มเปนคลองเวียนวกรกรุงรัง
 คือสมเด็จพระบรมราชาธิราช
 ทรงประภาชนาวาเปนอาจินต์
 กระษัตรที่สามสิบในกรุงศรี

เวลาได้สองยามตามยุบล
 ดงชะครามป่าพนเบนพื้นผล
 ตลอดจนเมือง**สมุทรสาคร**
 ตัดพื้นบ้างกลางคนไม่ย่นหย่อน
 เที้ยวคัตซ้อตกลาเปนอาจินต์
 เอากึ่งท่ากะปิขายเปนนิจสิน
 ตกในถิ่นมิจฉาอาชีโว
 ไม่ควรลู่อำนาจแกโทโส
 เหตุเพราะโมหะจิตรเข้าปิดกัน
 ถึง**ปากคลองมะหาไชย**กอไก่อชัน
 ริมคลองนั้นมีป้อมเปนปีกกา
 มีปืนใหญ่วางแทนดูแน่นหนา
 จะพรรณนาให้เห็นกอเปนเลา
 โตกว่าป้อมแม่กลองเกือบสองเท่า
 รูปนั้นเล่าก็ลมายคล้ายๆกัน
 ก้อนสิลาทิ้งเกลื่อนเปนเชือกคั้น
 ถึงน้ำนั้นเซาะเท่าไทรก็ไม่พัง
 เปนการจริงเก่าแก่มาแต่หลัง
 มาชุดครั้งกรุงเก่าเจ้าแผ่นดิน
 นามประสาศพระเจ้าเสือสุดถวิล
 เจ้าแผ่นดินเคยเสด็จทรงเบ็จปลา
 หนังสือมีในพระราชพงษา

⁴² ก.ศ.ร.กุหลาบ, **นิราศยี่สาร** (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2543).

ตั้งครั้งกรุงศรีอยุธยา

เวลาล่วงสามยามตามสังเกต

เมื่อพม่ายังไม่มีมาตีกรุง

มาพันเขตระมาไชยภอใกล้รุ่ง

หลักฐานเอกสารลายลักษณ์อักษรประเภทงานวรรณกรรมต่างๆ เหล่านี้ ช่วยให้เข้าใจถึงความสำคัญของพื้นที่ พัฒนาการและการขยายตัวของชุมชน โดยเฉพาะความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ของพื้นที่ชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาครที่มีความสำคัญในแง่ยุทธศาสตร์ของเส้นทางเดินเชื่อมต่อกับส่วนกลางกับท้องถิ่นภาคกลางและภาคตะวันตก ดังเห็นได้จากหลักฐานการบันทึกในรูปแบบต่างๆ ที่กล่าวถึงชุมชน สภาพแวดล้อมของพื้นที่บริเวณนี้ เช่น การเดินเรือเลียบชายฝั่งทะเล การค้าต่างประเทศในสมัยกรุงศรีอยุธยา หรือการใช้เส้นทางน้ำเพื่อการติดต่อหรือเดินทางภายใน สะท้อนได้จากชื่อเรียกของชุมชนตามเส้นทางในบันทึกการเดินทาง รายงานการตรวจราชการ หรืองานวรรณกรรม ที่กล่าวถึงการใช้เส้นทางตามทางคลองขุดลัดเลาะในเขตบางกอกน้อย บางกอกใหญ่ เชื่อมกับคลองด่าน ซึ่งเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า คือช่วงที่เรียกว่าบางกอกใหญ่ ลงไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ลงสู่แม่น้ำท่าจีน สมุทรสาคร โดยมีชื่อที่ชาวบ้านท้องถิ่นใช้เรียกทั่วไปตามท้องถิ่นนั้นๆ เช่น บางขุนเทียน บางกระดี่ แสมดำ “คลองด่าน” เป็นเส้นทางคมนาคมเก่าแก่ ตั้งแต่ยุคทวารวดี ดังปรากฏหลักฐานที่เป็นแหล่งเรือจมอยู่ในโคลนตม ใกล้เส้นทางคลองด่าน คลองโคกขาม โดยจากคำอธิบายเรื่องแนวชายฝั่งทะเลโบราณยุคทวารวดีจากการค้นคว้าใหม่ทางธรณีวิทยา พบว่าอ่าวไทยสมัยทวารวดี ราวพ.ศ. 1100-1400 นั้น ขึ้นมาเพียงตอนใต้ของพื้นที่กรุงเทพมหานครเท่านั้น ไม่ไกลจากชายแนวชายฝั่งทะเลปัจจุบันมากนัก⁴³ และเมื่อมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมในช่วงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก็ได้ช่วยขยายขอบเขตการค้าภายในให้กว้างขวางขึ้น ขณะเดียวกันก็ใช้เป็นเส้นทางที่ช่วยรวบรวมสินค้าซึ่งเป็นที่ต้องการแก่ตลาดต่างประเทศ เพื่อส่งมาลงเรือในกรุงเทพฯ อีกด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งเส้นทางคมนาคมภายในนี้ก็รับใช้เศรษฐกิจแบบส่งออกอยู่ไม่น้อยไปกว่าประโยชน์ด้านอื่นๆ อีกทั้งเส้นทางคมนาคมนี้ยังเป็นปัจจัยส่งเสริมการผลิตเพื่อตลาดให้ตั้งอยู่ในอาณาบริเวณที่กว้างขวางขึ้นกว่ากรุงเทพฯ อีกด้วย⁴⁴

⁴³ ตรงใจ หุตางกูร, “การตีความใหม่เรื่อง ขอบเขตแนวชายฝั่งทะเลโบราณสมัยทวารวดี บนที่ราบภาคกลางตอนล่าง”, ใน *วารสารดำรงวิชาการ* ปีที่ 13, เล่ม 1, 2557, 11-44.

⁴⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ปากไก่อและใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ: ฟ้ายาเดียวกัน, 2555), 118.

4) กลุ่มงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับประวัติบ้านเมือง สถานที่สำคัญ เหตุการณ์ และบุคคลสำคัญในท้องถิ่น

หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นการรวบรวมเอกสารสมัยจารีตมาเรียบเรียงเป็นหัวเรื่องสำคัญ ซึ่งมีเนื้อหาสาระที่ให้รายละเอียดของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านท่าจีนสมุทรสาคร ดำเนินตามเวลาและเรื่องราวเหตุการณ์ในกรอบของประวัติศาสตร์ชาติและส่วนใหญ่เป็นการผลิตงานเขียนจากหน่วยงานราชการในท้องถิ่น ประชาชนผู้รู้ของจังหวัดหรือบุคคลที่ให้ความสนใจกับเรื่องราวประเด็นต่างๆ ของท้องถิ่น คำให้การ บันทึกความทรงจำส่วนตัวของบุคคลที่มีความสำคัญของท้องถิ่นและเผยแพร่ในโอกาสวาระพิเศษต่างๆ

หนังสือ *นามเมือง เมืองสาครบุรี* (2537) ของ สมพงษ์ เขาวนแหลม เป็นเอกสารที่ได้สืบค้นรวบรวมที่มาของชื่อ ตำบล จำนวน 40 ชื่อ ในจังหวัดสมุทรสาคร และได้กล่าวถึงรายละเอียด ที่มาของชื่อตำบลท่าจีน ว่าตั้งอยู่บริเวณใกล้ปากอ่าวแม่น้ำที่ไหลนำน้ำจืดไปผสมน้ำเค็มของทะเล เป็นบริเวณกำบังคลื่นกำบังลม เป็นจุดที่เรือสำเภาจากเมืองจีนนำสินค้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนหรือ พักเพื่อนำเรือแล่นขึ้นไปยังเมืองต่างๆ ที่อยู่เหนือขึ้นไปจึงเป็นชุมชนชาวจีนมาตั้งรกราก จนเรียกกันว่า ท่าจีนบ้านท่าจีน เมืองท่าจีน ตำบลนี้มีพื้นที่ 12.67 ตร.กม. อยู่ในเขตการปกครองส่วนท้องถิ่น เทศบาลตำบลท่าจีน มี 7 หมู่บ้าน⁴⁵

สมุทรสาครในประวัติศาสตร์และวรรณคดี (2542)⁴⁶ เป็นเอกสารที่เกิดจากการทำงานอย่างต่อเนื่องของ สมพงษ์ เขาวนแหลม รวมทั้งหมด 99 เรื่อง ถูกตีพิมพ์เผยแพร่ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสุภาณี สุวรรณชัย บ.ภ. โดยนำเสนอความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดสมุทรสาคร และเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง โดยระบุหัวข้อเรื่อง ปีพ.ศ.ของเหตุการณ์ และที่มาของหลักฐานที่ผู้เขียนใช้รวบรวมเนื้อความ นำเสนอเนื้อหาสาระแบบสังเขปเรื่องราวหรือเหตุการณ์สำคัญในอดีตของจังหวัดสมุทรสาคร เรื่องราวส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติที่ท้องถิ่นสมุทรสาครมีความเกี่ยวข้องด้วย เช่น เรื่องพันท้ายนรสิงห์และการขุดคลองมหาชัย การสร้างป้อมวิเชียรโชฎก การยกคร้ามอมฤมาสาครบุรี (สมุทรสาคร) การขุดลอกคลองสุนัขหอน เหตุการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสต้น ลำดับเหตุการณ์การจัดตั้งสุขาภิบาลท่าฉลอม เป็นต้น หนังสือเล่มนี้ของสมพงษ์ เขาวนแหลม ถือว่าเป็นการรวบรวมเรื่องราว เหตุการณ์สำคัญของท้องถิ่น

⁴⁵ สมพงษ์ เขาวนแหลม, *นามเมือง เมืองสาครบุรี* (ม.ป.ท.,2537).

⁴⁶ สมพงษ์ เขาวนแหลม, *สมุทรสาครในประวัติศาสตร์และวรรณคดี*, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสุภาณี สุวรรณชัย บ.ภ. ณ เมรุวัดติ๊กมหาชยาราม ตำบลมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร, วันพุธ ที่ 17 พฤศจิกายน 2547.

สมุทรสาครที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง ช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถใช้เป็นสารบัญในการขยายพรมแดนความรู้ และวิเคราะห์สถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร ได้เป็นอย่างดี

หนังสือเรื่อง **สมุทรสาครบุรี** (2545) เป็นเอกสารที่เกิดจากการรวบรวมต้นฉบับงานชิ้นก่อนหน้านี้ของ สมพงษ์ เซาว์นแหลม ถูกตีพิมพ์เผยแพร่เนื่องในวาระ 60 ปี สมาคมการประมงสมุทรสาคร โดยหนังสือเล่มนี้ผู้เขียนได้แบ่งเนื้อหาออกเป็นบทเรื่องสำคัญ ได้แก่ สมุทรสาครบุรี สมุทรสาคร-ความเปลี่ยนแปลง นามเมืองเมืองสาครบุรี คลองสุนัขหอนสมุทรสาคร-สงคราม พระผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ คนดีศรีแผ่นดิน พันทนายรสิงห์: ผู้เสียสรีระเพื่อรักษากฎหมาย เจ้าพ่อ-หลักเมือง-ป้อม ย้อนรอยสุขภาพบาดาลท่าฉลอม 100 ปี รถไฟสายแม่กลอง โบราณสถานสมุทรสาครที่ขึ้นทะเบียน เพลงท่าฉลอมและเบื้องหลัง โดยรวมเอกสารชิ้นนี้สามารถบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับจังหวัดสมุทรสาครทั้งในด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม⁴⁷

นอกจากเอกสารที่รวบรวมเผยแพร่ในรูปแบบของหนังสือทั้งสามเล่มของ สมพงษ์ เซาว์นแหลม แล้วในช่วงทศวรรษ 2550 ผู้เขียนยังได้ทำหน้าที่เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาสมุทรสาครศึกษาให้แก่ นักศึกษาวิทยาลัยชุมชนสมุทรสาคร และยังมีงานเขียนประจำคอลัมน์ชื่อ จิปาถะ ในหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น **“เสียงสาคร”** ที่เขียนเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ วิจารณ์เสนอแนะเรื่องเกี่ยวกับสมุทรสาคร ในนิตยสาร **“ฟ้าสาคร”** และ **“ท่าจีน”** โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และการท่องเที่ยว⁴⁸ เห็นได้ว่างานของอาจารย์สมพงษ์ เซาว์นแหลม เป็นการบุกเบิกการเขียนงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของจังหวัดสมุทรสาคร เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสมุทรสาครในทุกแง่มุม โดยเฉพาะประเด็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของภูมินาม สถานที่สำคัญ เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่สำคัญกับจังหวัดแล้วนำเสนอบรรยายเนื้อหาในรูปแบบเอกสารค้นคว้า และสื่อสิ่งพิมพ์ของท้องถิ่น

เอกสารพิมพ์เผยแพร่เรื่อง **ประวัติและความเป็นมา ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาคร**⁴⁹ จัดทำขึ้นโดยคณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติหลักเมือง ตามเอกสารกล่าวถึงประวัติ ความเป็นมาของ เจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาคร เป็นแผ่นไม้แกะสลักรูปเทพเจ้าคล้ายพระสยามเทวาธิราชอยู่ในท่าประทับยืนบนเกี้ยว หัตถ์ขวาปางประทานพร หัตถ์ซ้ายทรงพระขรรค์ ด้านล่างขนาดด้วยสองกุมาร ความสูง 117 ซม. กว้าง 35 ซม. ลอยน้ำมาถึงบริเวณริมฝั่งปากคลองลัดป้อม ประชาชนได้นำขึ้นมาราบสักการะบูชาจนมีชื่อเสียงทั่วไป โดยสร้างเพิงหลังคาจากไม้เพื่อประดิษฐาน ซึ่งตามชื่อเดิม

⁴⁷ สมพงษ์ เซาว์นแหลม, **สมุทรสาครบุรี**, พิมพ์ในงานครบรอบวาระ 60 ปี สมาคมประมงสมุทรสาคร, 2545.

⁴⁸ นิตยสาร ฟ้าสาคร ประจำเดือน เมษายน 2553 ฉบับที่ 39.

⁴⁹ คณะกรรมการจัดทำหนังสือฯ, **ประวัติและความเป็นมา ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาคร**, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.)

ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 พระราชทานนามว่า “ศาลเทพเจ้าจอมเมือง” ตั้งอยู่บริเวณต้นศรีมหาโพธิ์ ด้านหลังที่ว่าการอำเภอเมืองสมุทรสาครหลังเก่า และในปัจจุบันศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาครหลังนั้นไม่ปรากฏร่องรอยเหลืออยู่แล้ว ต่อมาในพ.ศ.2460 มีการริเริ่มสร้างศาลหลังใหม่แทนศาลเดิม โดย พระยาสาครคณาภิรักษ์ เจ้าเมืองสมุทรสาคร หลวงอนุรักษ์นฤดม นายอำเภอเมืองสมุทรสาคร และขุนสมุทรมนิรัตน์ กำหนดตำบลท่าฉลอม ได้รวบรวมเงินบริจาคจากประชาชน โดยขอแบบจากกรมศิลปากร เป็นอาคารทรงไทยแบบโบสถ์วิหารก่ออิฐถือปูน สร้างบริเวณทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของป้อมวิเชียรโชติการม จนกระทั่งแล้วเสร็จในพ.ศ. 2464 และพ.ศ.2465 ได้ัญเชิญเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาครเข้าประดิษฐาน

ต่อมาในพ.ศ.2522 หม่อมหลวงชินชัย กำภู ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสาคร ได้ปรึกษาหารือกับข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน เห็นพ้องต้องกันว่าต้องการสร้างหลักเมืองและศาลหลักเมือง เนื่องจากไม่เคยมีหลักเมืองมาก่อน พ.ศ.2526 เมื่อทางการก่อสร้างเสาหลักเมืองใหม่ (ปัจจุบัน) และนำองค์เจ้าพ่อหลักเมืองมาประทับด้านหลังของเสาหลักเมือง ความเชื่อของประชาชนในขณะนั้นทำให้การค้าขาย ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนได้รับความเดือดร้อน ทำมาหากินไม่ได้ การประมงไม่รุ่งเรือง ทำให้ประชาชนรวมตัวกันบริจาคทรัพย์ สร้างศาลเจ้าพ่อหลักเมืองขึ้นมาใหม่ เป็นสถาปัตยกรรมทรงเก๋งจีน ตกแต่งอย่างศิลปกรรมจีน ก่อสร้างเสร็จในปีพ.ศ. 2530 ประชาชนได้อัญเชิญเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาครเข้าประดิษฐานที่ศาลหลังใหม่ มาถึงปัจจุบันนี้

หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระรามัญมณี (สมัย กมโล) (2538)⁵⁰ อดีตเจ้าคณะจังหวัดสมุทรสาคร และอดีตเจ้าอาวาสวัดป้อมวิเชียรโชติการม เมื่อวันที่ 9 เมษายน 2538 ณ เมรุวัดป้อมวิเชียรโชติการม ตำบลมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร

พระรามัญมณี (หลวงพ่สมัย กมโล) เป็นพระภิกษุที่มีเชื้อสายรามัญ เป็นพระนักพัฒนาเคร่งครัดต่อพระธรรมวินัยรวมทั้งเป็นที่พึ่งทางจิตใจแก่ผู้ที่เคารพนับถือ ตำแหน่งพระราชาคณะชั้นสามัญที่ “พระรามัญมณี” ในกรุงรัตนโกสินทร์ เป็น สมณศักดิ์ในราชทินนาม “พระรามัญมณี” ทรงตั้งเฉพาพระสงฆ์ฝ่ายรามัญหรือเชื้อสายรามัญเท่านั้น เท่าที่พบหลักฐานในขณะนี้ มี 4 รูป (เมื่อพ.ศ. 2538) โดย พระรามัญมณี (มหาสมัย กมโล เปรียญธรรม 3 ประโยค น.ธ.เอก) ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ที่ พระรามัญมณี เมื่อพ.ศ. 2535

เอกสารชิ้นนี้ได้กล่าวถึงประวัติโดยสังเขป คำสอนของหลวงพ่ ประวัติวัดป้อมวิเชียรโชติการม และคัศสรเรื่องราวเกี่ยวกับรามัญ เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจ ตามเนื้อความท้ายเล่มที่ระบุว่า จัดพิมพ์เป็นธรรมทานในงานพระราชทานเพลิงศพ และเทิดทูนพระเกียรติยศ พระเกียรติคุณ

⁵⁰ หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระรามัญมณี (สมัย กมโล เปรียญธรรม 3 ประโยค น.ธ.เอก) ณ เมรุวัดป้อมวิเชียรโชติการม ตำบลมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร วันอาทิตย์ที่ 9 เมษายน 2538.

พระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรี เพื่อให้ชาวไทยและมอญทั้งหลายที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ได้ทราบเรื่องราวอย่างแพร่หลาย โดยจัดทำเนื้อหาทั้งในรูปแบบของภาษาไทยและภาษามอญ

หนังสืออนุสรณ์งานศพ ขุนสมุทมนิรัตน์ (มิ่ง มณีรัตน์) (2490)⁵¹ มีชื่อหนังสือว่า ประมวลโวหารของ พระยาโกมารกุลมนตรี เล่ม 1 ภรรยาและบุตรธิดา พิมพ์เป็นบรรณาการ เพื่อเป็นอนุสรณ์งานศพของขุนสมุทมนิรัตน์ (มิ่ง มณีรัตน์) ณ วัดแหลมสุวรรณาราม จังหวัดสมุทรสาคร ในวันอาทิตย์ที่ 6 เมษายน 2490 ผู้เขียนกล่าวถึงสาเหตุที่มาของหนังสือเล่มนี้ว่า ขุนสมุทมนิรัตน์ (ผู้วายชนม์) เคารพนับถือและเมื่อยังมีชีวิตก็เคยนำหนังสือของผู้เขียนไปแจกในงานศพบิดา (นายโง่ง มณีรัตน์) เนื้อหาในหนังสือประกอบด้วย สองส่วน คือ ส่วนแรก เป็นประวัติของขุนสมุทมนิรัตน์ และส่วนที่สอง เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องธรรมะ พระพุทธศาสนา ลักษณะเรื่องสั้น ซึ่งเป็นสำนวนการเขียนงานของพระยาโกมารกุลมนตรี

ในส่วนแรกที่เป็นประวัติชีวิตของขุนสมุทมนิรัตน์นั้น เป็นเนื้อหาที่ถูกเรียบเรียงโดยครอบครัวเกี่ยวกับประวัติส่วนตัวในวัยเด็กและช่วงชีวิตการทำงานในด้านต่างๆ ตัวอย่างเช่น ในด้านการเรียน ขุนสมุทมนิรัตน์ได้เรียนหนังสือไทยและขอม ที่วัดใหญ่จอมปราสาท ตำบลท่าจีน และอุปสมบทที่วัดช่องลม แล้วไปจำพรรษาที่วัดใหญ่จอมปราสาทกับพระครูสมุทคุณากร ผู้เป็นอุปัชฌาย์ จากนั้นได้ลาสมณเพศแล้วออกมาทำมาหากิน และได้ซื้อที่ดินจับจองที่ดินว่าง ในเขตพื้นที่ตำบลบางหญ้าแพรก เพื่อทำนาเกลือจนกระทั่งกิจการค้าเกลือเจริญรุ่งเรืองจนมีชื่อเสียงบุคคลหนึ่งในจังหวัดสมุทรสาคร

และยังได้กล่าวถึงประวัติการทำงานการปกครองส่วนท้องถิ่น โดยในปี 2464 ได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 และเป็นกำนันตำบลท่าฉลอม และในปีเดียวกันนี้ได้เป็นกรรมการสุขาภิบาล เป็นกรรมการศึกษาประจำอำเภอ เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2465 ได้รับหมายตั้งเป็นผู้จัดการศาลเจ้าปู่เกล้า้ง ตำบลท่าฉลอม ต่อมาเมื่อวันที่ 13 มกราคม 2466 ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุนสมุทมนิรัตน์ กรรมการพิเศษจังหวัดสมุทรสาคร เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน 2475 เป็นอนุกรรมการกิตติมศักดิ์ สาขาสมาคมคณะราษฎร เมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน 2475 เป็นกรรมการคัดเลือกผู้แทนราษฎรประจำจังหวัด เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน 2476 และในเดือนเดียวกันนั้นได้รับเลือกเป็นอุปนายก สโมสรคณะราษฎรประจำจังหวัดสมุทรสาคร ได้เป็นกรรมการพิเศษจัดการลูกเสืออำเภอเมืองสมุทรสาคร เมื่อวันที่ 20 กันยายน 2477 และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ คือ เหรียญทองมงกุฎสยามและเหรียญเงินบรมราชาภิเศกรัชกาลที่ 7

ในด้านงานการกุศล เป็นบุคคลที่ทำคุณประโยชน์ให้กับท้องถิ่นเป็นอย่างมาก เช่น การสร้างสะพานข้ามคลองหลายแห่ง การทำถนน บริจาคเงินซ่อมแซมปฏิสังขรณ์วัดอยู่ตลอด ได้แก่ วัดแหลม

⁵¹ พระยาโกมารกุลมนตรี, **ประมวลโวหารของ พระยาโกมารกุลมนตรี เล่ม 1**, พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ ขุนสมุทมนิรัตน์ (มิ่ง มณีรัตน์) ณ วัดแหลมสุวรรณาราม จังหวัดสมุทรสาคร ในวันอาทิตย์ที่ 6 เมษายน 2490.

สุวรรณาราม วัดกลางอ่าแก้ว วัดบางหญ้าแพรก วัดใหญ่จอมปราสาท วัดช่องลม วัดเจษฎาราม วัดติ๊กมหาชยาราม วัดบางสีด วัดคอกควาย และวัดกลาง ตำบลปากน้ำ จังหวัดนครปฐม

ในด้านการศึกษา ได้จัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นโรงเรียนหนึ่งที่ตำบลท่าฉลอม หมู่ที่ 5 โรงเรียนนี้ ภายหลังรับเด็กชายเข้าเป็นนักเรียนตามคำขอร้องของชาวบ้าน ต่อมาขุนสมุทมนิรัตน์ ได้รับมรดก ที่ดินแห่งหนึ่งที่ตำบลท่าฉลอม หมู่ที่ 4 จึงได้ปลูกสร้างโรงเรียนขึ้นและย้ายโรงเรียนนั้นมาตั้ง และได้ให้ความอุปการะอยู่เป็นเวลา 20 ปี จนกระทั่งทางการสั่งให้โรงเรียนบำรุงวิทยาลัยย้ายมาอยู่ที่จังหวัด

ภาพที่ 11 หนังสืออนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ ขุนสมุทมนิรัตน์ (2490)

หนังสือเรื่อง *ศาสนาเปรียบเทียบ จัดพิมพ์เพื่อเป็นหนังสืออนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ นางสมุทมนิรัตน์ หรือ นางแห่ง มณีรัตน์* (2508)⁵² ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ในวันพฤหัสบดีที่ 9 ธันวาคม 2508 เนื้อหาหนังสือแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นประวัติผู้วายชนม์ คำไว้อาลัยและเรื่องเกี่ยวกับกิจการทำนาเกลือ ซึ่งเป็นอาชีพหลักของครอบครัวมณีรัตน์และผู้คนในเขตพื้นที่ บางหญ้าแพรก ส่วนที่สองเป็นเนื้อหาของหนังสือเรื่อง *ศาสนาเปรียบเทียบ* เขียนโดย เสถียรโกเศศ

เนื้อหาในส่วนของประวัติชีวิต นางแห่ง มณีรัตน์ สตรีผู้มีบทบาทในพื้นที่ท่าฉลอม ทำเงินทำนเป็นบุตรของคุณตาหนึ่ง และยายพวง เกิดเมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2436 ที่บ้านตำบลท่าฉลอม และได้แต่งงานกับขุนสมุทมนิรัตน์ เมื่อพ.ศ.2460 ในเอกสารนี้มีคำไว้อาลัยจากคณะสงฆ์วัดช่องลม

⁵² เสถียรโกเศศ, *ศาสนาเปรียบเทียบ*, พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสมุทมนิรัตน์ (แห่ง สมุทมนิรัตน์) วันที่ 9 ธันวาคม 2508.

ที่แสดงถึงศรัทธาและความเชื่อมั่นในศีลธรรมของผู้วายชนม์ รวมทั้งคำไว้อาลัยจากลูกๆ เเล่ถึงประวัติครอบครัว กิจกรรมนาเกลือ โดยขุนสมุทรมณีนรัตน์เป็นผู้บุกเบิกที่ดินริมทะเลเพื่อทำนาเกลือ เมื่อปีพ.ศ. 2469 และบทบาทหน้าที่ทางสังคมของนางแห่ง มณีนรัตน์ ทั้งการสร้างโรงเรียนบ้านนาเกลือ (สมุทรมณีนรัตน์อนุสรณ์) และทำบุญบริจาคให้กับวัด โรงพยาบาลและการสงเคราะห์ผู้ยากไร้ในเขตบ้านท่าฉลอม ท่าจีน บางหญ้าแพรก และพื้นที่อื่นๆ ในเขตจังหวัดสมุทรสาคร

ภาพที่ 12 นางแห่ง มณีนรัตน์: ถ่ายจากผนังภายในศาลเจ้าพ่อดอนยาว บ้านขุนสมุทรมณีนรัตน์ ตำบลบางหญ้าแพรก

ภาพที่ 13 ศาลเจ้าพ่อดอนยาวในอดีต (ภาพบน) และ โรงเรียนขุนสมุทรมณีนรัตน์ (ภาพล่าง) (แหล่งที่มา: ภาพถ่ายจากหนังสืออนุสรณ์งานฉาปนกิจศพนางแห่ง มณีนรัตน์)

นอกจากนี้ยังมีเอกสาร **บันทึกความทรงจำจากขุนสมุทรมณีนรัตน์** (2479) ผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนท่าฉลอมในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5-7 ตามรายละเอียดจากรายงานการศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร: ท่าฉลอม ท่าจีน มหาชัย โดยรศ.ดร.ประภัสสร ชูวิเชียรและคณะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี ที่ได้รับเอกสารต้นฉบับจากดร.สุวันชัย แสงสุขเอี่ยม ผู้ประสานงานโครงการศึกษาข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม ชุมชนท่าฉลอมและริมฝั่งมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร ของบริษัทสมุทรสาครพัฒนาเมือง (วิสาหกิจเพื่อสังคม) จำกัด ได้มอบสำเนาเอกสารชิ้นนี้ เป็นตัวพิมพ์ดีดค่อนข้างเลือนราง มีต้นเรื่องหัวบรรทัดเขียนว่า “ประวัติสังเขปของขุนสมุทรมณีนรัตน์ กำนันตำบลท่าฉลอม อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร” โดยให้บุตรสาวคนโต

คือ นางสาวพอพิศ มณีรัตน์ พิมพ์ดีดลงกระดาษฟูลสแก๊ป เมื่อปีพ.ศ. 2479 จำนวน 11 แผ่น⁵³ เอกสารถูกเรียบเรียงขึ้นโดยแบ่งหัวข้อหลักจำนวน 19 หัวข้อ ได้แก่ 1) ประวัติชีวิตวัยเด็ก บรรพบุรุษ การบวชเรียน 2) การทำนุบำรุง ปฏิสังขรณ์ สร้างสาธารณูปโภควัดแหลมสุวรรณาราม 3) การทำนุบำรุง ปฏิสังขรณ์ สร้างสาธารณูปโภควัดกลางอ่าแก้ว 4) การทำนุบำรุง ปฏิสังขรณ์ สร้างสาธารณูปโภควัดบางหญ้าแพรก 5) การทำนุบำรุง ปฏิสังขรณ์ สร้างสาธารณูปโภควัดใหญ่จอมปราสาท 6) การทำนุบำรุง ปฏิสังขรณ์ สร้างสาธารณูปโภควัดช่องลม (วัดสุทิวาสุวรรณาราม) 7) การทำนุบำรุง ปฏิสังขรณ์ สร้างสาธารณูปโภควัดเจษฎารามและที่อื่นๆ 8) การทำนุบำรุง ปฏิสังขรณ์ สร้างสาธารณูปโภควัดตึกมหาชยาราม 9) การทำนุบำรุง ปฏิสังขรณ์ สร้างสาธารณูปโภควัดกลาง ตำบลปากน้ำ อำเภอกำหนด (นครชัยศรี) 10) บริจาคเงินช่วยซ่อมพระปฐมเจดีย์ถวายเป็นพระราชกุศลแก่รัชกาลที่ 6 11) ซ่อมถนนเข้าวัดบางสีคต ตำบลบางกระเจ้า อำเภอสุมทราสาร 12) บำรุงและสร้างโรงเรียนวัดคอกควาย อำเภอสุมทราสาร 13) การรับเสด็จรัชกาลที่ 5 และ ทำนุบำรุงสุขาภิบาลท่าฉลอม เช่น ซ่อมสร้างถนน สะพาน 14) ซ่อมถนนและสะพานในตำบล โกรกกราก 15) สร้างศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทราสาร สร้างสนามบิน และกิจการเกี่ยวกับจังหวัด สมุทราสาร 16) การดูแลทุกข์สุขประชาชน 17) การดูแลคดีความการทะเลาะ อาชญากรรม การตั้ง โรงเรียน 18) การทำกิจการนาเกลือ ค้าขายเกลือ ตั้งห้างร้านที่กรุงเทพฯ 19) เกียรติประวัติ กุลบุตร กุลธิดา ปัญหาการทำประมง และจบท้ายที่บอกอายุของท่านขณะนั้น⁵⁴ เอกสารชิ้นนี้มีคุณค่าต่อการศึกษาวงศ์ตระกูลท้องถิ่น เนื่องจากมีเรื่องราว เหตุการณ์ บุคคลที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของสมุทราสาร ในช่วงราวสมัยรัชกาลที่ 5-7 อยู่เป็นจำนวนมาก ตลอดจนบทบาทสำคัญของขุนสมุทราสาร มณีรัตน์ ผู้มีส่วนสำคัญให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในท้องถิ่นบ้านท่าฉลอม ท่าฉลอม และพื้นที่อื่นๆ

นอกจากนี้ยังมีเอกสารเผยแพร่ของท้องถิ่นจังหวัดสมุทราสาร ที่ดำเนินการจัดทำโดยหน่วยงานราชการภายในท้องถิ่นหรือคณะกรรมการดำเนินงานที่มาจากบุคลากรจากภาคส่วนราชการ ผู้รับผิดชอบ รวมทั้งผู้รู้ ปราชญ์ท้องถิ่นของจังหวัดสมุทราสาร โดยรวบรวมเนื้อหาจากข้อมูลหลักฐาน ชันต้นและชันรอง มีเป้าหมายเพื่อเป็นฐานองค์ความรู้และเผยแพร่ให้แก่ผู้ที่สนใจในเรื่องราวเกี่ยวกับจังหวัด ในด้านภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อมและสังคม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มรดกทาง ธรรมชาติและวัฒนธรรม ภูมิปัญญาและเทคโนโลยีท้องถิ่น ได้แก่

⁵³ ประภัสสร ชูวิเชียร (บรรณาธิการ), รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทราสาร: ท่าฉลอม ท่าฉลอม มหาชัย ภายใต้โครงการศึกษาข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม ชุมชนท่าฉลอมและริมฝั่งมหาชัย จังหวัดสมุทราสาร, คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ร่วมกับ บริษัทสมุทราสารพัฒนาเมือง (วิสาหกิจเพื่อสังคม) จำกัด, 2561.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน.

หนังสือเรื่อง *ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดสมุทรสาคร* (2526)⁵⁵ จัดทำขึ้นเพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับจังหวัดสมุทรสาครแก่บุคคลทั่วไป ให้ได้รู้จักจังหวัดในเรื่องประวัติท้องที่ สถานที่ และประวัติบุคคลที่ประกอบกิจสำคัญๆ ในด้านการปกครองของจังหวัด ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2526 จัดทำขึ้นโดยคณะกรรมการประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง องค์การบริหารส่วนจังหวัดสมุทรสาคร ศึกษาธิการจังหวัด และส่วนราชการอื่นๆ โดยเนื้อหาแบ่งเป็น 4 ส่วนสำคัญ ได้แก่ 1) สภาพทั่วไปของจังหวัดสมุทรสาคร 2) ประวัติความเป็นมาและเหตุการณ์สำคัญ ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคอำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองสมุทรสาคร อำเภอกระทุ่มแบน และอำเภอบ้านแพ้ว 3) สถานที่และสิ่งก่อสร้างที่สำคัญ 4) บุคคลสำคัญของจังหวัดสมุทรสาคร แบ่งเป็นประวัติบุคคลสำคัญ คือ ขุนสุคนธวิทศึกษากร ผู้แทนราษฎรคนแรกของจังหวัด ซึ่งได้รับการเลือกตั้งเมื่อปี 2476 และทำเนียบรายนามผู้ว่าราชการจังหวัด รองผู้ว่าราชการจังหวัด ปลัดจังหวัดและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดสมุทรสาคร

หนังสือเรื่อง *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสมุทรสาคร* (2543)⁵⁶ ที่จัดทำขึ้นโดยคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ได้กล่าวถึงสภาพภูมิศาสตร์ทั่วไป รวมถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นจังหวัดสมุทรสาคร ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรี เรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ภายหลังหล่อหลอมออกมาเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของสมุทรสาคร โดยเรียงตามลำดับเวลาทางประวัติศาสตร์ชาติไทย และให้รายละเอียดเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัด ได้แก่ โบราณวัตถุ โบราณสถาน แหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์

หนังสือเรื่อง *สมุทรสาคร เมืองแห่งทะเลและสายน้ำ* (2556)⁵⁷ ของคณะทำงานสำนักงานจังหวัดสมุทรสาคร งานชิ้นนี้มีลักษณะร่วมกันของข้อมูลกับหนังสือเรื่องวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสมุทรสาคร และได้เพิ่มเติมเนื้อหาของเอกลักษณ์ของจังหวัดสมุทรสาคร ได้แก่ เรื่องตราประจำจังหวัด ธงประจำจังหวัด ต้นไม้มงคลของจังหวัด สัตว์เอกลักษณ์ของจังหวัด เขียนเรียงเรียงอธิบายความรู้เกี่ยวกับจังหวัดสมุทรสาคร ภายใต้คำขวัญประจำจังหวัด “เมืองประมง ดงโรงงาน ลานเกษตร เขตประวัติศาสตร์” โดยในประเด็นเรื่องของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ชาวสมุทรสาครมีความภาคภูมิใจในวีรกรรมของนายท้ายเรือผู้ซื้อสัตย์ คือ

⁵⁵ จังหวัดสมุทรสาคร, *ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดสมุทรสาคร* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2526).

⁵⁶ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสมุทรสาคร*, 2543.

⁵⁷ จังหวัดสมุทรสาคร, สำนักงาน, *สมุทรสาครเมืองแห่งทะเลและสายน้ำ* (ม.ป.ท., 2556).

พันท้ายนรสิงห์ และพระมหากษัตริย์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ที่ทรงมีพระราชดำริให้จัดตั้งตำบลท่าฉลอมเป็นสุขาภิบาลหัวเมืองแห่งแรกของประเทศไทย และได้ นำเสนอเรื่องราวในอดีตของจังหวัดจากร่องรอยทางประวัติศาสตร์ และการจัดบันทึก ได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ อาทิเช่น วัดใหญ่จอมปราสาท ศาลพันท้ายนรสิงห์ ป้อมวิเชียรโชฎก ปล่องเหล็กม รวมไปถึงวัดวาอารามและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์

เห็นได้ว่างานทั้งสองชิ้นนี้มีลักษณะร่วมกันของแหล่งข้อมูล กล่าวคือนำเสนอเรื่องราว ภาพรวมของจังหวัดสมุทรสาคร ได้แก่ สภาพภูมิศาสตร์สิ่งแวดล้อมและสังคม พัฒนาการของ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มรดกทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาชาวบ้าน เอกลักษณ์ของจังหวัดสมุทรสาคร เนื่องจากเป้าหมายของงานศึกษานี้ต้องการเผยแพร่ข้อมูลที่หลากหลายและครอบคลุมทุกประเด็นของ จังหวัด เพื่อแสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ สภาพสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่น จังหวัดสมุทรสาครแต่ขาดการอธิบายให้เห็นถึงสาเหตุ หรือกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละ ช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์

นอกจากนี้ยังมี หนังสือเรื่อง *สุขาภิบาลท่าฉลอม ปฐมบทการปกครองท้องถิ่นไทย* (2554)⁵⁸ เอกสารนี้ได้ดำเนินการจัดทำโดยกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย ร่วมกับ เทศบาลนครสมุทรสาคร เนื่องในโอกาสงานวันท้องถิ่นไทย ซึ่งจัดขึ้นเป็นครั้งแรกที่ตำบลท่าฉลอม ในวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2554 หลังจากที่คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน 2553 กำหนดให้วันที่ 18 มีนาคม ของทุกปีเป็นวันท้องถิ่นไทย การจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้มีวัตถุประสงค์ให้ ผู้สนใจได้ทราบเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา แนวคิด วิถีปฏิบัติในด้านการปกครองส่วนท้องถิ่น กรณี การจัดตั้งสุขาภิบาลท่าฉลอม ซึ่งเป็นการจัดตั้งสุขาภิบาลระดับภูมิภาคแห่งแรกของประเทศไทย เพื่อ รำลึกและแสดงความสำคัญของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์การปกครองส่วนภูมิภาคของไทย ที่เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2448 นับได้ว่าเป็นการกระจายอำนาจการปกครอง ดังพระราช ดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานแก่ประชาชนในคราวเสด็จเปิด ถนนฉนวน เมื่อวันที่ 18 มีนาคม ร.ศ.124 ณ ตำบลท่าฉลอม โดยมีข้อความสำคัญตอนหนึ่งว่า

“...ฉะนั้นเราได้ยอมยกภาษีเรือ โรงร้านเฉพาะตำบลท่าฉลอมนี้ให้เปนเงินรักษาถนนให้ สะอาดบริบูรณ์อยู่เสมอ และจัดการให้เป็นที่สะดวกตามทุนจะทำได้ ให้ผู้ซึ่งอยู่ในท้องที่จัดการรักษา เอง เมืองนี้เปนผู้ที่ได้พยายามทำถนนโดยลำพังราษฎรในท้องที่เปนครั้งแรก คงจะจัดการรักษาถนน ตามที่อนุญาตให้ทำได้สำเร็จดีเปนครั้งแรกเหมือนกัน จะได้เปนเยี่ยงอย่างแก่เมืองอื่นสืบไป..”

⁵⁸ กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย, *สุขาภิบาลท่าฉลอม ปฐมบทการปกครอง ท้องถิ่นไทย* (ม.ป.ท., 2554).

หนังสือเรื่อง **สมุทรสาคร** (2560)⁵⁹ ดำเนินการจัดพิมพ์โดยสำนักงานจังหวัดสมุทรสาคร เน้นการจัดเรียงเนื้อความและภาพประกอบเพื่อเผยแพร่สาระความรู้ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เป็นหนังสือคู่มือทำความเข้าใจและแนะนำสถานที่สำคัญของจังหวัดสมุทรสาคร โดยเริ่มต้นจากการแนะนำตราประจำจังหวัดสมุทรสาคร ระบุความว่า “เป็นรูปเรือสำเภาจีนแล่นในทะเล ด้านหลังเป็นโรงงานและปล่องไฟ ซึ่งหมายถึงความรุ่งโรจน์ที่มีจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เริ่มใช้เมื่อพ.ศ. 2483 ในสมัยที่หลวงวิเศษภักดี (ชื่น วิเศษภักดี) เป็นผู้ว่าราชการจังหวัด” และในเอกสารได้อธิบายพัฒนาการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ใช้หัวข้อเรื่องว่า “จากบ้านท่าจีนสู่สมุทรสาคร” มีเนื้อความตอนหนึ่งระบุว่า “จังหวัดสมุทรสาครเป็นเมืองชายทะเล ตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำท่าจีน ในสมัยกรุงศรีอยุธยาสมุทรสาครเดิมเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ที่มีชาวจีนนำเรือสำเภามาจอดเทียบท่าบริเวณปากอ่าวไทยค้าขาย ปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่เป็นจำนวนมาก จึงเรียกว่า “บ้านท่าจีน” ต่อมาในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ.2099) ได้โปรดยกฐานะเป็น “บ้านท่าจีน” ให้ขึ้นเป็น “เมืองสาครบุรี” เพื่อเป็นหัวเมืองสำหรับเรียกกระดมพลเมื่อเวลาเกิดสงคราม และเป็นเมืองหน้าด่านป้องกันข้าศึกศัตรูที่จะเข้ามารุกรานบุกรุกทางทะเล”⁶⁰ จากนั้นก็แนะนำสถานที่สำคัญ เช่น วัด สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำจังหวัด ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การเขียนลวดลายเครื่องเบญจรงค์ การทำนาเกลือ และแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติของจังหวัดสมุทรสาคร

กลุ่มงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับประวัติบ้านเมือง สถานที่สำคัญ เหตุการณ์และบุคคลสำคัญในท้องถิ่นที่ถูกผลิตขึ้นส่วนใหญ่จะให้รายละเอียดข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของจังหวัดสมุทรสาครควบคู่ไปกับเส้นเวลาและเหตุการณ์สำคัญของประวัติศาสตร์ชาติ โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง มรดกทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่แสดงถึงความโดดเด่นของพื้นที่สมุทรสาคร และเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทย

⁵⁹ จังหวัดสมุทรสาคร, สำนักงาน, **สมุทรสาคร** (ม.ป.ท., 2560).

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, 13.

5) กลุ่มงานวิชาการ บทความวิชาการ

งานเขียนกลุ่มนี้เป็นงานศึกษาที่ใช้ระเบียบวิธีในการวิเคราะห์หลักฐาน และมีการใช้หลักฐานประเภทต่างๆ อย่างกว้างขวาง รวมทั้งการใช้กรอบแนวคิดและมีแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลจากสหวิทยาการซึ่งช่วยขยายพรมแดนสถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้มีความลึกซึ้งทางวิชาการและมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะงานวิจัยและวิทยานิพนธ์งานศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญในพื้นที่ชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร และพื้นที่เกี่ยวเนื่อง ได้แก่

เอกสารรายงานเรื่อง *การศึกษาลุ่มน้ำท่าจีน การสำรวจและการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น* เขียนโดย สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์ (2527)⁶¹ เป็นงานสำรวจและศึกษาข้อมูลจากเอกสารและการสำรวจข้อมูลในท้องถิ่น ทำการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุทั้งในระดับอดีตผู้นำท้องถิ่นและชาวบ้านเก็บรวบรวมเอกสารท้องถิ่น ในพื้นที่ครอบคลุมส่วนใหญ่ 3 จังหวัด คือ สุพรรณบุรี นครปฐมและสมุทรสาคร ซึ่งบริเวณจังหวัดสุพรรณบุรีและนครปฐม อยู่ตอนบนของกลุ่มน้ำท่าจีนมีลักษณะเป็นที่ราบกว้าง มีคลองสาขาจำนวนมาก จึงมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะกับการเกษตรกรรมและการตั้งถิ่นฐานของผู้คน ส่วนพื้นที่บริเวณจังหวัดสมุทรสาคร เป็นพื้นที่ตอนล่าง บางส่วนน้ำทะเลท่วมถึงและดินมักเค็มจึงมีประชากรอาศัยเบาบางกว่า จากผลการศึกษาพบว่าสมุทรสาครเริ่มมีความชัดเจนเด่นชัดในระยะหลังสมัยรัชกาลที่ 4 เนื่องจากการค้าต่างประเทศขยายตัว มีชาวจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่ง เป็นแรงงาน ทำการค้าขาย อุตสาหกรรมและการประมง โดยกลุ่มชนต่างๆ ที่เข้ามาอยู่อาศัย บ้างก็อพยพเข้ามาตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่ส่วนใหญ่จะอพยพเข้ามาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์และมีบทบาททางเศรษฐกิจในพื้นที่ โดยเริ่มต้นจากเป็นกุลีและทำการประมง ต่อมาสะสมเงินทองเป็นพ่อค้าหาบเร่พ่อค้าเร่พายเรือขายของ ต่อมาสะสมทุนเป็นเจ้าของแพ เจ้าของร้านค้า เจ้าของโรงสี โรงงานน้ำแข็ง และเป็นนายอากร เจ้าของเรือประมง หรือบางคนสามารถเป็นผู้นำท้องถิ่นคนสำคัญของชุมชน

งานวิจัยเรื่อง *ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนลุ่มแม่น้ำท่าจีน* (2554)⁶² เป็นงานวิจัยในระยะที่สอง ของสุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ ที่ทำการศึกษาในช่วงปีพ.ศ. 2529-2530 เน้นศึกษาพื้นที่จังหวัดชัยนาทตอนใต้ จังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดนครปฐม อันเป็นบริเวณตอนบนและตอนกลางของกลุ่มน้ำท่าจีนเพื่อศึกษาสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มคนต่างๆ ต่อมาในช่วงปีพ.ศ. 2551-2554 ได้เก็บข้อมูลในพื้นที่ภาคสนาม จากบริเวณปากคลองมะขามเฒ่าจนถึงอำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร เห็นได้ว่างานของอาจารย์สุภาภรณ์ มีคุณูปการในด้านการบุกเบิกและทำงานด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพื่ออธิบายภาพความเปลี่ยนแปลงของชุมชนลุ่มแม่น้ำท่าจีนและเห็นถึง

⁶¹ สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, รายงานวิจัย เรื่องการศึกษาลุ่มน้ำท่าจีน การสำรวจและศึกษาข้อมูลเบื้องต้น, คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527.

⁶² สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์, ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2554).

ปัจจัย กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่มีความเป็นพลวัตของชุมชนท้องถิ่นในสังคมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา

งานวิจัยของ สุจริตลักษณ์ ดีผดุง เรื่อง **ชื่อหมู่บ้านในภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย** (2547)⁶³ ได้ศึกษาชื่อหมู่บ้านในจังหวัดสมุทรสาครในเชิงภาษาศาสตร์ เน้นการศึกษาทางภาษาศาสตร์ และหาความหมาย ผ่านการวิเคราะห์โครงสร้างของคำที่ใช้เรียกชื่อหมู่บ้าน เพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของชื่อเรียกกับสภาพภูมิศาสตร์กายภาพของพื้นที่ สังคม วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ จากผลการศึกษาพบว่าชื่อหมู่บ้านในจังหวัดสมุทรสาครแสดงถึงลักษณะภูมิประเทศเกี่ยวกับน้ำและแหล่งน้ำมากที่สุด อีกทั้งชื่อเรียกหมู่บ้านก็สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่ในมิติเศรษฐกิจการค้าขาย

งานวิจัยของ ประภัสสร ชูวิเชียร เรื่อง **หลักฐานศิลปกรรมอยุธยาที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล วิเคราะห์ในฐานะชุมชน “ปากใต้” สมัยกรุงศรีอยุธยา** (2557)⁶⁴ ได้รวบรวมและศึกษาหลักฐานศิลปะสมัยอยุธยาในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล คือ จังหวัดนนทบุรี สมุทรปราการ และสมุทรสาคร เพื่อทราบถึงอายุสมัย รูปแบบ แนวคิดในการสร้างและวิเคราะห์ลักษณะเด่นของสกุลช่างศิลปะอยุธยาในกราชธานีในกลุ่มหัวเมือง “ปากใต้” หรือเมืองบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา-ท่าจีนในสมัยอยุธยา จากการศึกษางานศิลปกรรมชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของชุมชนตั้งแต่ระยะแรกราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 ที่มีความสำคัญในฐานะการผลิตสินค้า เส้นทางการคมนาคม จนกระทั่งในช่วงปลายสมัยอยุธยา คือพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมา พื้นที่บริเวณนี้เกิดการขยายตัวของชุมชน ซึ่งสัมพันธ์กับศาสนาสถานตามเส้นทางคมนาคมทางน้ำเดิม ตั้งแต่จากเหนือลงใต้ คือ บางใหญ่ บางกรวย จังหวัดนนทบุรี บางพลัด บางกอกน้อย ตลิ่งชัน บางระมาด บางพรหม บางเข็กหนึ่ง บางแวก บางจาก คลองด่าน บางขุนเทียน คลองสนามไชย บางยี่เรือ ดาวคะนอง รวมไปถึงฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อเนื่องลงไปยังพระประแดง สมุทรปราการ ซึ่งเป็นปากแม่น้ำเจ้าพระยาและสัมพันธ์กับพื้นที่ท่าจีน มหาชัย สมุทรสาคร ซึ่งเป็นปากน้ำท่าจีน อีกทั้งยังเป็นจุดเชื่อมต่อที่สำคัญในการลำเลียง ติดต่อทรัพยากรและสินค้าไปยังกรุงศรีอยุธยา

⁶³ สุจริตลักษณ์ ดีผดุง, **ชื่อหมู่บ้านในภูมิภาคตะวันตกในประเทศไทย: กาญจนบุรี นครปฐม ประจวบคีรีขันธ์ เพชรบุรี ราชบุรี สุพรรณบุรี สมุทรสงคราม สมุทรสาคร** (นครปฐม: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, 2547).

⁶⁴ ประภัสสร ชูวิเชียร, **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง หลักฐานศิลปกรรมอยุธยาที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล วิเคราะห์ในฐานะชุมชน “ปากใต้” สมัยกรุงศรีอยุธยา**, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557.

งานวิจัยของตรงใจ หุตางกูร และคณะ เรื่อง **ภูมิสังคมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสมุทรสาคร กรณีศึกษาภูมินามในอำเภอเมืองสมุทรสาคร (2559)**⁶⁵ ศึกษาเรื่อง “ภูมินามศาสตร์” ที่เป็นผลจากการวิเคราะห์ชื่อหมู่บ้านของอำเภอเมืองสมุทรสาคร จำนวน 148 ชื่อ โดยใช้ข้อมูลจากการวิเคราะห์รูปแบบภูมิทัศน์และคำบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับที่มาของชื่อหมู่บ้าน ในรูปแบบ “มุขปาฐะ” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงที่มาของชื่อที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม ทรัพยากรทางธรรมชาติ ภูมิลักษณะ การดำรงชีวิตของชุมชน จากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของพื้นที่จังหวัดสมุทรสาครที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งด้านนโยบายการใช้พื้นที่เพื่อขยายเขตอุตสาหกรรม การเคลื่อนย้ายแรงงาน ได้ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอันเนื่องมาจากระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปจากพื้นที่เกษตรกรรมหลายแห่งกลายเป็นภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมแบบเมือง ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้ แทบจะไม่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงชื่อของภูมินาม งานศึกษานี้ช่วยให้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับที่มาของชื่อที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งเกิดจากการปรับตัวของผู้คนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมในการแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ในการดำรงชีวิต จนก่อให้เกิดเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นและช่วยให้เข้าใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของจังหวัดสมุทรสาคร

หนังสือเรื่อง **สาครบุรี จากวิถีชาวบ้าน: การเปลี่ยนแปลงผ่านวิถีชีวิตท้องถิ่นในลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร (2561)**⁶⁶ เป็นงานศึกษาจากชุดโครงการวิจัยสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชนชายฝั่งทะเลอ่าวไทยบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาลุ่มแม่น้ำท่าจีน กรณีศึกษาพื้นที่สมุทรสาคร โดยกลุ่มงานวิจัยและพัฒนา ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) มีเป้าหมายเพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่นใน 3 ประเด็นคือ ประวัติศาสตร์ภูมินามและภูมิสังคม เครือข่ายสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ และพิธีกรรมความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยใช้หลักฐานที่หลากหลายทั้งจากหน่วยงานราชการ ภาพถ่าย แผนที่ รวมทั้งคำสัมภาษณ์ของบุคคล ซึ่งช่วยให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐานของผู้คนในมิติความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในท้องถิ่น ตลอดจนจลลักษณะพหุลักษณะทางสังคมและการผสมผสานระหว่างความเชื่อสมัยใหม่และจารีตประเพณีในพื้นที่จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งเป็นงานศึกษาที่มีประโยชน์อย่างมากและช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถต่อยอดการรวบรวมศึกษาสถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่ศึกษาได้ชัดเจนมากขึ้น

⁶⁵ ตรงใจ หุตางกูร และคณะ, รายงานการวิจัย เรื่องภูมิสังคมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสมุทรสาคร กรณีศึกษาภูมินามในอำเภอเมืองสมุทรสาคร (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2559).

⁶⁶ นฤพนธ์ ต้วงวิเศษ (บรรณาธิการ), สาครบุรี จากวิถีชาวบ้าน: การเปลี่ยนแปลงผ่านวิถีชีวิตท้องถิ่นในลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2561).

หนังสือเรื่อง *ย้อนรอย ท่าฉลอม เส้นทางวิถีชีวิตชุมชนประมงลุ่มแม่น้ำท่าจีน* (2561)⁶⁷

เป็นงานรวบรวมข้อมูลชุมชนบ้านท่าฉลอม ในรายวิชาการระเบียบวิธีวิจัยทางมานุษยวิทยา ของนักศึกษา ชั้นปีที่ 3 สาขามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี เอกสารชิ้นนี้ถ่ายทอดเรื่องราวประวัติศาสตร์สังคม เรื่องเล่าผ่านความทรงจำของผู้คนที่อาศัยในพื้นที่ท่าฉลอม ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญของจังหวัดสมุทรสาคร ผู้คนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนจีนที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเรือสำเภาจากเมืองจีนแล้วกระจายไปตั้งถิ่นฐานบริเวณปากแม่น้ำ พื้นที่ท่าฉลอมเป็นจุดที่มีชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นจำนวนมาก “ท่าฉลอม” เป็นชื่อเรียกเรือต่อชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นเรือสำเภาจีน คล้ายเรือกระแซง นิยมใช้กันมากแถบหัวเมืองชายทะเล ใช้บรรทุกสินค้าหรือหาปลา มีความสำคัญเป็นย่านการทำประมงที่มีความรุ่งเรืองในอดีต ซึ่งส่วนมากจะเป็นคนจีนเข้ามาจับจ่ายและทำการค้าขาย โดยในงานนี้ได้แบ่งพื้นที่การศึกษาออกเป็น 6 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนวัดแหลมสุวรรณาราม ชุมชนทิวรถไฟ ชุมชนศาลเจ้ากลาง ชุมชนศาลเจ้าแม่ทับทิม ชุมชนท้ายบ้าน และชุมชนท้องคุ้ง ซึ่งเป็นงานที่อธิบายเรื่องราวของสภาพสังคมในอดีตของท่าฉลอม รวมทั้งปัจจัยและบริบทความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของพื้นที่ท่าฉลอม

เอกสารรายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร: ท่าฉลอม ท่าจีน มหาชัย (2561)⁶⁸ เป็นหนึ่งในโครงการความร่วมมือทางวิชาการระหว่าง ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดีและบริษัทสมุทรสาครพัฒนาเมือง (วิสาหกิจเพื่อสังคม) จำกัด ที่ได้สำรวจแหล่งศิลปกรรมในพื้นที่มหาชัย ท่าฉลอม ท่าจีน โดยใช้ระเบียบวิธีการเก็บข้อมูลภาคสนาม และวิเคราะห์หลักฐานงานศิลปกรรม ผู้ศึกษาได้แบ่งพื้นที่สำรวจออกเป็น 4 พื้นที่ คือ ท่าฉลอมตอนบน ท่าฉลอมตอนล่าง ท่าจีน และมหาชัย โดยทำการสำรวจและศึกษาสถานที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ ศาสนสถาน วัด โบสถ์ ศาลเจ้าจีน บ้านโบราณ สถานีรถไฟ รวมทั้งสถานที่ที่เคยมีความทรงจำร่วมของคนในชุมชนแล้วนำเสนอข้อมูลผ่านรายงานการสำรวจเกี่ยวกับที่ตั้ง รูปแบบศิลปะ การกำหนดอายุสมัย ประวัติโดยสังเขปและข้อมูลของแหล่งศิลปกรรม ซึ่งงานศึกษานี้ช่วยขยายองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นสมุทรสาคร โดยเฉพาะข้อมูลทางด้านงานศิลปกรรม ประวัติศาสตร์ศิลปะ อันนำไปสู่ความเข้าใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่สมุทรสาครที่มีความสัมพันธ์กับบริบทภายนอกมากยิ่งขึ้น

⁶⁷ ดำรงพล อินทร์จันทร์ (บรรณาธิการ), *ย้อนรอยท่าฉลอม เส้นทางวิถีชีวิตชุมชนประมงลุ่มแม่น้ำท่าจีน* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2561).

⁶⁸ ประภัสสร ชูวิเชียร (บรรณาธิการ), *รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร: ท่าฉลอม ท่าจีน มหาชัย*, 2561.

จากเอกสารลายลักษณ์อักษรประเภทกลุ่มงานวิชาการในพื้นที่ศึกษา พบว่าส่วนใหญ่ที่เป็นงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์และสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านท่าจีน สมุทรสาคร ในช่วงหลังทศวรรษ 2550 ที่ผ่านมานั้นได้รับความสนใจจากนักวิชาการ คณาจารย์ หน่วยงานภายในท้องถิ่นที่ร่วมมือกับสถาบันการศึกษาและสถาบันวิจัย เช่น ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร สำนักงานสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ (สกว.) ที่มีส่วนช่วยขยายพรมแดนความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยใช้กรอบแนวคิด ทฤษฎีในการวิเคราะห์ที่หลากหลาย เช่น ภูมินามศาสตร์ ที่ศึกษาความหมายและมโนทัศน์ของนามเรียกชื่อหมู่บ้าน เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ในเรื่องการตั้งถิ่นฐานที่มีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับลักษณะของภูมิทัศน์ทางธรรมชาติ หรือการใช้ความรู้จากศาสตร์ แนวคิดทฤษฎีทางสาขามานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ศิลปะมาอธิบายและวิเคราะห์หลักฐานซึ่งเป็นกุญแจสำคัญในการร้อยเรียงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นสมุทรสาคร โดยเฉพาะพื้นที่ชุมชนบริเวณปากแม่น้ำท่าจีน ซึ่งมีความสำคัญในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนในอดีต อันได้แก่ มหาชัย ท่าฉลอม โกรกกราก ท่าจีน บางหญ้าแพรก

3.2.2 การสำรวจและหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร

จากการสำรวจ รวบรวมหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรในชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร และบริเวณใกล้เคียงนั้นพบหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรที่สำคัญ ได้แก่ ภาพเก่า วัด ชุมชนคำบอกเล่า ศาสนสถาน สถานที่สำคัญในท้องถิ่น โดยผู้ศึกษาใช้วิธีการสำรวจภาคสนาม สังเกตการณ์และการสัมภาษณ์ในพื้นที่ ซึ่งช่วยให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่ที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และการเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยของผู้คนมาอย่างต่อเนื่องจนปัจจุบัน

ชุมชนเก่าแก่ ศาสนสถาน และสถานที่สำคัญในท้องถิ่น

ชุมชนท่าจีน เป็นชุมชนคนไทยพื้นถิ่นและคนไทยเชื้อสายจีน ที่ตั้งบริเวณริมฝั่งแม่น้ำท่าจีน แบ่งการปกครองออกเป็น 3 หมู่บ้าน แต่คนในท้องถิ่นเรียก “บ้านท่าจีน” หมายถึง หมู่ที่ 4 หมู่ 5 และ 6 โดยมีวัดใหญ่จอมปราสาท เป็นศูนย์กลาง คำว่า ท่าจีน มีความหมายตามรูปศัพท์ หมายถึง ทำน้ำที่มีคนจีนอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งคำว่าท่าในที่นี้ หมายถึงทำน้ำหรือฝั่งแม่น้ำไว้สำหรับเป็นที่จอดเรือหรือขึ้นลงสินค้า แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่ในเชิงพาณิชย์กรรม ดังคำสัมภาษณ์ของลุงบุญเชิด รอดพาที อดีตพ่อค้าเรือเกลือ กล่าวว่า

“เมื่อก่อนบริเวณนี้ มีเรือจอดเยอะ ช่วงที่ค้าเรือโยง เราก็ออกจากบ้านกาหลง ไปรอให้น้ำขึ้นตรงหัวโค้งน้ำท่าจีน ก่อนที่จะล่องเรือไปยังคลองมหาชัย-คลองด่าน เข้าเขตบางขุนเทียน และไปส่งเกลือที่โรงงานแถวดาวคะนอง”⁶⁹

⁶⁹ สัมภาษณ์บุญเชิด รอดพาที, อดีตพ่อค้าเรือเกลือ บ้านกาหลง, 3 พฤษภาคม 2562.

นอกจากนี้คำว่า “บ้านท่าจีน” และ “ท่าจีน” ยังปรากฏในเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลายชิ้น ทั้งเนื้อความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ จดหมายเหตุ บันทึกชาวต่างชาติ แผนที่เก่าที่วาดโดยชาวต่างชาติ รวมทั้งงานวรรณกรรมที่ถูกผลิตขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ เห็นได้ว่าชื่อเรียกนั้นยังสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนนี้มีกลุ่มเชื้อชาติชาวจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่ง ทำการค้า เศรษฐกิจ เนื่องจากเป็นพื้นที่บริเวณปากแม่น้ำ สามารถเดินทางขึ้นไปทางเหนือของแม่น้ำท่าจีนเข้าไปเขตอำเภอกระทุ่มแบน นครไชยศรี สุพรรณบุรี ส่วนทางตะวันออกก็สามารถไปทางสมุทรปราการ พระประแดง บางกอก และทางตะวันตกก็ใช้เส้นทางน้ำสาขา คือคลองสุนัขหอน ออกไปทางแม่กลอง เพชรบุรี และติดต่อไปเขตพื้นที่ทางตอนใต้ของประเทศไทยได้

ชุมชนท่าฉลอม ท่าฉลอม เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณปากอ่าวที่แม่น้ำท่าจีนไหลลงทะเล ในอดีตพื้นที่นี้มีความเจริญมากนับได้ว่าเป็นศูนย์กลางของสมุทรสาคร ก่อนที่จะย้ายไปยังฝั่งมหาชัยในช่วงหลังจากมีเส้นทางรถไฟสายท่าจีน (คลองสาน-มหาชัย) ที่เปิดใช้ในปีพ.ศ. 2447 ประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนบ้านท่าฉลอมเป็นชาวจีนซึ่งอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่ง ประกอบอาชีพทางการประมง โดยเฉพาะการทำไผ่ ทำกะปิ น้ำปลา และการค้าขาย ซึ่งปัจจุบันยังคงเหลือร่องรอยหลักฐานของความคิดคึกคักของผู้คนในชุมชนท่าฉลอม เช่น โรงเรียน โรงภาพยนตร์ (ปัจจุบันเลิกกิจการ) รวมทั้งศาลเจ้าจีน ที่กระจายตัวอยู่ในบริเวณบ้านท่าฉลอม ในอดีตช่วงสมัยร.ศ. 119 (พ.ศ.2443) ชุมชนท่าฉลอม แบ่งการปกครองเป็น 3 หมู่บ้าน คือ พื้นที่บริเวณหัวบ้าน มีลุงแดง ต่อมาได้บรรดาศักดิ์เป็น ขุนพิจารณ์นรกิจ เป็นผู้ดูแล พื้นที่กลางตลาด โดยมีคุณตาหรั่ง ตู้อินดา ภายหลังได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุนประเทศภักดีเป็นผู้ดูแล และพื้นที่ต่อจากกลางตลาดเป็นท้องที่ในความรับผิดชอบของคุณลุงยี่มีอำพล ซึ่งภายหลังได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุนพินิจนรกิจ⁷⁰

จากการสัมภาษณ์ ลุงกุล รัชฎาวรรณ ชาวบ้านในชุมชนศาลเจ้ากลาง ตำบลท่าฉลอม กล่าวว่า บ้านท่าฉลอม เมื่อก่อนนี้แบ่งพื้นที่เป็นสามส่วนหลัก คือ หัวบ้าน กลางบ้าน และท้ายบ้าน หัวบ้านคือทางวัดแหลม กลางบ้านคือบ้านที่ตั้งบริเวณศาลเจ้ากลาง (ศาลเจ้าปูนเถ้าก) และท้ายบ้านคือบริเวณบ้านแถววัดช่องลม และยังได้เล่าเรื่องการตั้งถิ่นฐานของคนจีน ซึ่งเป็นกลุ่มคนหลักในท่าฉลอมและวิถีชีวิตของผู้คนในอดีตที่ทำอาชีพประมง ว่า

“ตัวเองเป็นคนท่าฉลอมแต่กำเนิด อยู่มาตั้งแต่รุ่นเตี่ยแม่ ส่วนอาแก้งามมาเป็นจีน แต่จิว้นั่งเรือสำเภา หนีภัยการเมืองจากจีนเข้ามาอยู่ท่าฉลอม ตระกูลทางอาแก้งใช้แซ่ลิ้ม ส่วน

⁷⁰ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์** เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสมุทรสาคร, 38-39.

ตระกูลทางอามาใช้แซ่ตั้ง เริ่มแรกอากังอามา มากันล้ง เสาไม้ไผ่ (คล้ายทำโปะะ) ล้อมจับปลา ชาย แล้วก็ทำอาชีพถักอวน เย็บตัดอวน ที่ใช้ในการทำประมง ส่วนในรุ่นเดี่ยว มีเรือประมง ของครอบครัว ใช้ชื่อว่า ‘ณรงค์ชัย’ เป็นอาชีพหลักของครอบครัว ตอนนั้นเดี่ยมีทั้งหมด 4 ลำ ตัวเอง(ผู้ให้สัมภาษณ์) ก็ได้ช่วยครอบครัวออกทะเล เป็นไต่ (คนขับเรือ) พอทำมาได้สักพัก เดี่ยก็ไปลงทุนที่สุราษฎร์ธานีกับทางครอบครัว ไปเปิดโรงทำกุ้งแห้งส่งขายที่เยาวราช ก็เลยได้ ย้ายไปอยู่ที่สุราษฎร์ธานีและเพิ่งได้ย้ายกลับมาทำฉลอมหลังจากที่เดี่ยเสียชีวิตแล้ว” ⁷¹

ซึ่งสอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ของลุงภาณุ ทองผาสุก ที่เล่าถึงประวัติคุณพ่อและตัวเองว่า พ่อเป็นชาวจีนแต้จิ๋ว อพยพมาจากเมืองเล่งมิ่ง ประเทศจีน ส่วนแม่เป็นคนไทยเชื้อสายจีนอยู่บ้านทำฉลอม ตอนนั้นพ่อทำอาชีพเป็นพ่อค้าเร่ในเรือ ขายชากาแฟ อาชีพหลักของคนในทำฉลอมส่วนใหญ่ทำประมง มีเรือลากปลาถิ่นเกือบทุกบ้าน “เรือที่บ้านเป็นเรือดั่งเก เป็นเรือลากเดี่ยวลากคู่ เอาต้นแบบมาจากปากน้ำ ชื่อว่าเรือภาณุรุ่งโรจน์ ต่อมาในช่วงปี 2509 ได้ทำธุรกิจปั้มน้ำมันกับชายแก๊สเซลล์ จนถึงปี 2540 ก็ปิดกิจการ” ⁷²

นอกจากนี้ชุมชนทำฉลอมยังมีความสำคัญในฐานะที่เป็นพื้นที่การจัดตั้งสุขาภิบาลแห่งแรกในภูมิภาคของประเทศไทย โดยเปิดโอกาสให้ส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการบริหารงาน เริ่มตั้งแต่กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ที่เป็นที่ยอมรับในชุมชนท้องถิ่น รวมจัดตั้งเป็นคณะกรรมการสุขาภิบาลของท้องถิ่น และมีพระบรมราชโองการ ให้จัดตั้งสุขาภิบาลทำฉลอม ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ร.ศ.125 (พ.ศ.2449) โดยคณะกรรมการบริหารชุดแรก ประกอบด้วย หลวงพัฒนาการภักดี กำนันตำบลทำฉลอม ขุนพิจารณ์นรกิจ ขุนพิณจรรย์การ จินอู๊ด จินโป๋ จินสุข จินมั่ง จินเนา ผู้ใหญ่บ้านกรรมการสุขาภิบาล โดยวัตถุประสงค์เริ่มแรกในการจัดการบำรุงท้องถิ่นมี 3 ประการ คือ 1) ซ่อมแซมรักษาบำรุงรักษาถนน 2) จุดโคมไฟให้มีความสว่างในยามค่ำคืน และ 3) จัดการหาคนงานเพื่อจัดเก็บขยะมูลฝอย ดังข้อความในรายงานของ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 6 มีนาคม ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) เกี่ยวกับเรื่องการจัดการสุขาภิบาลทำฉลอม ตอนหนึ่งความว่า

“...อนึ่งเรื่องถนนบ้านตลาดทำฉลอมนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปตรวจดูเมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๔ เห็นทำเรียบร้อยดีมาก มานึกขึ้นว่าถนนสายนี้ทำสำเร็จได้ด้วยอำนาจพระบารมีบันดานให้เกิดความนิยมยินดีพร้อมเพรียงกันในพวกราษฎร เพื่อประโยชน์การสุขาภิบาล ดูเปนช่องโอกาสดีที่จะลองคิดแก้ภาษีโรงเรือนตามความเห็นที่ประชุมเทศบาล

⁷¹ สัมภาษณ์ กุล รัชฎาวรรณ, ชาวบ้านชุมชนศาลเจ้ากลาง ทำฉลอม, 3 มกราคม 2563.

⁷² สัมภาษณ์ ภาณุ ทองผาสุก, ชาวบ้านชุมชนทำฉลอม, 23 กุมภาพันธ์ 2562.

ร.ศ.๑๒๔ ซึ่งเห็นว่าต่อไปควรจะแก้ภาษีโรงเรือนให้เป็นภาษีสำหรับการศุขาภิบาล น่าจะจัดการตามหัวเมืองขึ้นในที่นี้เป็นครั้งแรกสักแห่งหนึ่ง เมื่อข้าพระพุทธเจ้าออกไปตรวจถนนบ้านตลาดท่าฉลอม จึงได้เรียกกำนันผู้ใหญ่บ้านที่นั่นประชุมกันแล้วชี้แจงความเห็นของข้าพระพุทธเจ้าว่า ถนนสายนี้พวกราษฎรได้ลงทุนทำเป็นเงินมากมายหลายพัน ทำสะอาดสอ้านงดงามดี แต่ถ้าไม่คิดอ่านการซ่อมแซมรักษาไว้ให้ดี นานไปจะชำรุดชืดโสมเสีย น่าเสียดาย อีกประการหนึ่งตลาดในท่าฉลอม บัดนี้นายอากรบ่อนเบี้ยได้ลงทุนจุดโคมไฟให้แสงสว่างเป็นระยะตลอดแนว เพื่อจะให้คนเดินไปเล่นเบี้ยได้สะดวกเป็นประโยชน์ของเขา ลีนศก ๑๒๔ นี้ บ่อนจะเลิก ถนนตลาดท่าฉลอมก็คงจะมีดี จะเป็นความลำบากแก่ราษฎรในตำบลนั้นอยู่ ข้าพระพุทธเจ้ามีความคิดอย่างหนึ่ง คือ จะกราบบังคมทูลขอพระราชทานเงินภาษีโรงเรือนในตำบลตลาดท่าฉลอมมาไว้ให้ใช้ทำบำรุงเฉพาะในตำบลบ้านตลาดท่าฉลอมในการ ๓ อย่าง คือ ซ่อมแซมรักษาถนนหนทางอย่าง ๑ จุดโคมไฟให้มีแสงสว่างในเวลาค่ำคืนเป็นระยะให้ตลอดถนนในตำบลนั้นอย่าง ๑ ให้จ้างลูกจ้างสำหรับกวาดขนขยะมูลฝอยของโสโครกต่างๆ ในตำบลนั้นไปเททิ้งเสียที่อื่นอย่าง ๑ เงินรายนี้ถ้าทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานแล้ว จะให้กำนันผู้ใหญ่บ้านในตำบลนั้นจัดการศุขาภิบาลทั้ง ๓ อย่างที่ว่ามาแล้ว ด้วยเงินที่พระราชทาน....”⁷³

จากเนื้อความในหนังสือกราบบังคมทูลฉบับนี้ มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อแนวทางการจัดการ ทำนุบำรุงสาธารณประโยชน์โดยใช้เงินภาษีอากรที่จัดเก็บในท้องที่ตำบลบ้านตลาดท่าฉลอมและนำไปสู่การประกาศราชกิจจานุเบกษา เรื่องประกาศแก้ภาษีโรงเรือนจัดศุขาภิบาลตลาดท่าฉลอม เมืองสมุทรสาคร เมื่อวันที่ 18 มีนาคม ร.ศ.124 (พ.ศ. 2448)⁷⁴

ชุมชนบ้านนาเกลือมณีรัตน์ เป็นชุมชนที่เกิดจากการขยายพื้นที่การทำนาเกลือ ในเขตตำบลบางหญ้าแพรก เมื่อช่วงหลังพ.ศ. 2470 (สมัยรัชกาลที่ 7) ชื่อเรียกชุมชนนี้มาจากชื่อบุคคลที่มีความสำคัญ ในที่นี้หมายถึง ชุนสมุทรมณีรัตน์ หรือ นายเม่งฮะ มณีรัตน์ อดีตกำนันตำบลท่าฉลอมเมื่อปีพ.ศ. 2464 และเป็นหนึ่งในคณะกรรมการศุขาภิบาลท่าฉลอม ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญและเป็นผู้บุกเบิกการพัฒนาพื้นที่การทำนาเกลือ รวมทั้งดำเนินการขุดคลองเพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อพื้นที่ระหว่างเขตชุมชนท่าฉลอม บางหญ้าแพรก ท่าจีน กระเช้าขาว บางกระเจ้า จากเอกสารของสมพงษ์ เชาวน์แหลม ที่ได้รวบรวมข้อมูลบุคคล

⁷³ หนังสือกราบบังคมทูล เรื่องการจัดการศุขาภิบาลท่าฉลอม, 6 มีนาคม ร.ศ. 124, เอกสารกระทรวงมหาดไทย รัชกาลที่ 5 มร.5 ม/40, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁷⁴ ราชกิจจานุเบกษา เรื่อง “ประกาศแก้ภาษีโรงเรือน จัดศุขาภิบาลตลาดท่าฉลอม เมืองสมุทรสาคร”, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 22, ตอนที่ 51 (18 มีนาคม 2448): 1155.

สำคัญในสมุทรสาคร กล่าวถึงการขยายพื้นที่ชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับการทำนาเกลือของ ชุมชนธรรมณิรัตน์ ใจความสำคัญว่า “...ในพ.ศ. 2469 ท่านได้บุกเบิกที่ดินริมทะเล โดยซื้อ ھاจ้บจองที่ดินผืนใหญ่บริเวณด้านทิศตะวันตกจากวัดบางหญ้าแพรก เป็นเนื้อที่ 7,000 ไร่ มีการวางผังขุดคลองยาว 4.8 กิโลเมตร กว้าง 10 เมตร ลึก 2 เมตร โดยจ้างเรือขุดของ กรมชลประทาน ในสมัยนั้นนาเกลือของท่านเป็นนาเกลือเอกชนที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ท่านได้ประกาศให้ผู้ว่างงาน ถ้าต้องการสมัครทำนาเกลือก็มาได้ โดยท่านจะให้ค่าจ้างตามที่ เขาจ้างกัน และจะออกค่าใช้จ่ายด้านวัสดุอุปกรณ์ในการดำรงชีพ เช่น ไม้ปลูกบ้าน ตุ่มใส่น้ำ แต่มีข้อแม้ว่าห้ามเล่นการพนัน ห้ามประพฤติตัวไม่ดีและท่านยังได้สร้างโรงเรียนบ้านนาเกลือ ให้ส่งบุตรหลานเข้าเรียนได้⁷⁵

เส้นทางการค้าเกลือในอดีตของพื้นที่นาเกลือบริเวณนี้จะใช้เรือต่อขนาดใหญ่ที่ บรรทุกเกลือจนเต็มลำเรือแล้วใช้เรือยนต์ผูกโยงเรือ(บรรทุก)เกลือ “เรือที่ใช้บรรทุกเกลือ เป็น เรือกระแซง บางทีก็เรียกเรือต่อ เรือเกลือ โดยคนนาเกลือจะซื้อเรือข้าวหรือเรือขยาบต่อจาก พ่อค้าข้าวย่านคลองบางหลวง มาดัดแปลงเป็นเรือกระแซง เพื่อให้เหมาะกับการใช้งานใน คลองขนาดเล็กและทำหลังคาสังกะสี เพื่อปิดกันฝน” โดยเส้นทางจะล่องเรือออกจาก นาเกลือตั้งแต่บ้านนาโคก กาหลง บางโหนด บ้านบ่อ บางกระเจ้า กระช้ำขาว บางหญ้าแพรก ล่องไปตามลำคลองสุนัขหอน จนถึงบริเวณปากคลองสุนัขหอนแถวบ้านท่าจีน ใช้เวลา 3 ชั่วโมง จากนั้นไปจอดเรือรอให้น้ำขึ้นแถวบริเวณวัดแหลมสุวรรณาราม แล้วก็ล่องเรือเข้าสู่ คลองมหาชัย ตำบลมหาชัย จากตำบลมหาชัยผ่านตำบลโกรกกราก พันท้ายนรสิงห์ เข้าเขต กรุงเทพฯ มุ่งไปทางแสมดำ บางกระดี บางขุนเทียน เลี้ยวเข้าดาวคะนองอันเป็นจุดหมาย ปลายทาง ใช้เวลาอีก 9 ชั่วโมง เพื่อนำเกลือไปขายยังโรงงานโม้เกลือ ซึ่งมีคนจีนเป็นเจ้าของ ธุรกิจรายใหญ่ 4-5 ราย ได้แก่ โรงเกลือไพรกิจ โรงเกลือไทยสูงและโรงสายพานเหลือง⁷⁶

⁷⁵ สมพงษ์ เชาวน์แหลม, **สมุทรสาครบุรี**, 116-117.

⁷⁶ สัมภาษณ์ บุญเชิด รอดพาที, อดีตพ่อค้าเรือเกลือ บ้านกาหลง, 3 พฤษภาคม 2562.

ภาพที่ 14 ขุนสมุทรมณีรัตน์

หรือ นายเม่งฮะ มณีรัตน์

อดีตกำนันตำบลท่าฉลอม: (พ.ศ.

2422-2489)

ภาพที่ 15 นาเกลือบริษัทขุนสมุทรมณีรัตน์

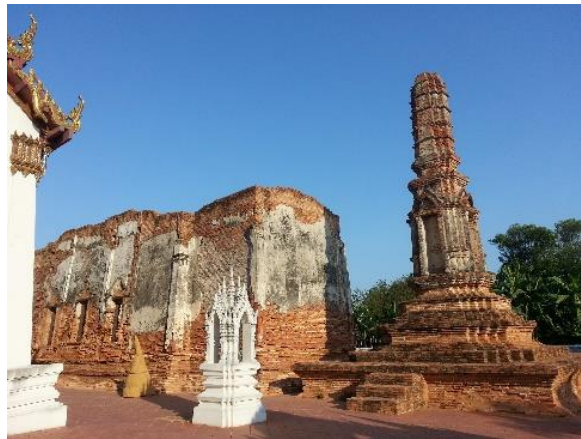
ชุมชนบ้านจีนเซีย คำว่าจีนเซีย เป็นภาษาจีนแต้จิ๋ว มาจาก “จีน” แปลว่า ใหม่ “เซีย” แปลว่า บ้าน ดังนั้นชื่อเรียกจึงมีความหมายว่า บ้านใหม่ ซึ่งหมายถึงชุมชนทาง วัดกำพร้าว โกรกกราก ซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ตรงข้ามกับท่าฉลอมโดยมีแม่น้ำท่าจีนคั่น จากการ สัมภาษณ์บอกเล่าว่า คนทางบ้านจีนเซีย มีอาชีพทำประมง เผาถ่านไม้และมักจะนำมาขายใน บ้านท่าฉลอม⁷⁷ ซึ่งแสดงถึงชุมชนชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ตรงบริเวณปากอ่าว แม่น้ำท่าจีน นอกจากนี้ยังมีชุมชนเก่าแก่บริเวณปากแม่น้ำท่าจีน ได้แก่ **ชุมชนบางหญ้า แพรก ชุมชนหัวโพง** ที่อยู่ในฝั่งท่าฉลอม ซึ่งสันนิษฐานเป็นชุมชนชาวมอญรามัญ มาตั้งถิ่น ฐาน ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมา

ชุมชนมหาชัย ปัจจุบันอยู่ในตำบลมหาชัย เทศบาลนครเมืองสมุทรสาครและเป็น ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจค้าขาย มีท่าเทียบเรือประมง แผลปลา โดยมีชื่อเรียกกลุ่มบ้านสำคัญ ได้แก่ ชุมชนเศรษฐกิจ ชุมชนเจษฎาวิถี ชุมชนเดิมบาง ซึ่งตั้งชื่อเรียกตามชื่อบุคคลสำคัญ คือ หลวงเดิมบางบริบาล (ตั้งกุย กุลชลบุตร) ดำรงตำแหน่งนายอำเภอเมืองสมุทรสาคร ช่วงพ.ศ. 2476-2479 ชุมชนซอยเจียม ชุมชนท้ายตลาด ชุมชนวัดป้อม บริเวณทั้งหมดนี้ถูกเรียกว่า เมืองเก่า ซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ตลอดแนวริมคลองมหาชัย โดยมีสถานีรถไฟมหาชัยเป็นศูนย์กลาง ความเจริญ รวมทั้งพบศาสนสถานสำคัญ คือ วัดมหาชัยคล้ายนิมิต หรือ วัดใหม่ ที่สร้างขึ้นใน ปีพ.ศ.2434 โดยหม่อมคล้าย บุณนาค ได้อุทิศที่ดินเพื่อสร้างวัด และในช่วงหลังทศวรรษ

⁷⁷ สัมภาษณ์ เจ็จ, ประธานกลุ่มพลังสตรีท่าฉลอม, 23 กุมภาพันธ์ 2562.

2500 เป็นต้นมา ชุมชนได้ขยายตัวมาตามเส้นทางเศรษฐกิจ ถนนท่าปรัง ถนนเอกชัย ซึ่งเป็นถนนเชื่อมต่อไปยังถนนพระรามที่สอง (ธนบุรี-ปากท่อ)

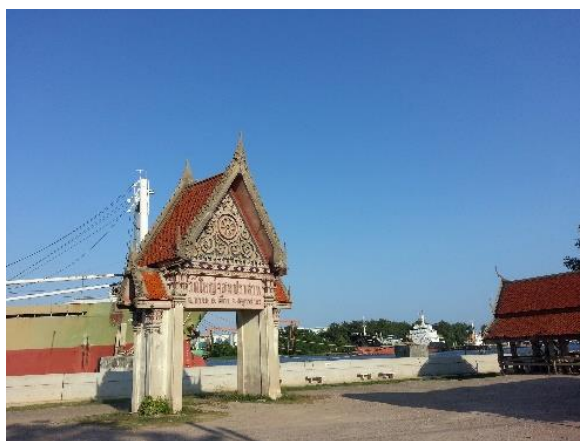
วัดใหญ่จอมปราสาท เป็นวัดเก่าแก่ยังไม่ปรากฏหลักฐานทางเอกสารแน่ชัดว่าผู้ใดสร้างและสร้างขึ้นในปีใด สันนิษฐานว่ามีอายุประมาณ 400 ปี สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา รัชสมัยพระมหาจักรพรรดิ เทียบเคียงกับงานศิลปกรรมและเทคนิคช่าง ชาวบ้านนิยมเรียกว่าวัดใหญ่ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานนามใหม่ชื่อว่า วัดใหญ่สาครบุรี ภายในบริเวณวัดมีอุโบสถหลังเก่า เจดีย์ประธาน อุโบสถหลังใหม่ ศาลาการเปรียญ มีบานประตูและหน้าต่างไม้แกะสลักลวดลายสัตว์ กิ่งก้านต้นไม้และดอกพุดตาน ใช้เทคนิคขุดลึกลงไปให้กิ่งก้านลอยตัวขึ้นมา บานหน้าต่างไม้สลักลวดลายสัตว์ป่าและลายพรรณพฤกษาต่างๆ กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นฝีมืองานช่างศิลปะล้ำค่า จัดเป็นโบราณสถานของชาติ และได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติในราชกิจจานุเบกษาเล่ม 53 ตอนที่ 34 เมื่อวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2479

ภาพที่ 16 อุโบสถหลังเก่าและพระปรางค์
วัดใหญ่จอมปราสาท ตำบลท่าจีน

ภาพที่ 18 บานหน้าต่างไม้แกะสลัก
วัดใหญ่จอมปราสาท ตำบลท่าจีน

ภาพที่ 17 ซุ้มประตู ริมแม่น้ำท่าจีน

วัดกลางอ่างแก้ว ตั้งอยู่ที่บ้านท่าจีน เขิงสะพานข้ามแม่น้ำท่าจีน ไม่ทราบประวัติ การก่อสร้างที่แน่ชัดแต่จากเอกสารประวัติวัดทั่วราชอาณาจักรระบุว่าเป็นวัดราษฎร์ สังกัด มหานิกาย ตั้งเมื่อพ.ศ. 2410 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2525 สิ่งก่อสร้างสำคัญ ได้แก่ อุโบสถหลังเก่า หันไปทางทิศตะวันออกสู่แม่น้ำท่าจีนเป็น ลักษณะอาคารไม้ทรงไทยหลังคาเครื่องไม้แบบไทยประเพณีมุงกระเบื้องสีส้มอิฐ 2 ชั้น 3 ตับ ซ่อฟ้า ใบระกา นาคสะดุ้ง หางหงส์ ทำด้วยไม้แกะสลักทาสีทอง หน้าบันด้านหน้าแบ่ง ออกเป็น 2 ส่วน คือ หน้าบันหลังคาตกแต่งด้วยการแกะสลักไม้ลายพันธุ์พฤกษา กับหน้าบัน มุขด้านหน้าตกแต่งด้วยลวดลายรูปพานแว่นฟ้ารองรับฉัตร ขนาบด้วยฉัตรทั้งสองข้าง ล้อมรอบด้วยพันธุ์พฤกษา ลายแกะสลักหน้าบันมุข คล้ายตราพระเกี้ยวพระราชลัญจกร ประจำรัชกาลที่ 5⁷⁸

วัดน้อยนางหงส์ ตั้งอยู่ใกล้กับคลองสุนัขหอนที่แยกมาจากแม่น้ำท่าจีน มีชื่อเดิมว่า วัดตากแดด สร้างขึ้นเมื่อประมาณปีพ.ศ. 2323 ต่อมาในสมัยเจ้าอาวาสองค์ที่สอง คือ พระปลัดเซ่ง (หลวงพ่อเซ่ง) ได้เปลี่ยนชื่อจากวัดตากแดด มาเป็น วัดนางหงส์ ต่อมาในสมัย พระอธิการชุ่ม เจ้าอาวาสรูปที่ 4 ได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็นวัดหงส์อรุณรัศมีและได้ก่อสร้างอุโบสถ ในปีพ.ศ. 2420 ได้รับวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2429 และต่อมาก็ได้เปลี่ยนชื่อ เรียกเป็นวัดน้อยนางหงส์ แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ เรียกติดปากว่า วัดหงส์

ภาพที่ 19

ชัยเจดีย์ วัดน้อยนางหงส์ เจดีย์แบบพม่าสร้างโดยศรัทธาชาวพม่า ที่เข้ามาทำงานในไทย สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2549

⁷⁸ ประภัสสร ชูวิเชียร (บรรณารักษ์), รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร: ท่าฉลอม ท่าจีน มหาชัย, 137-140.

วัดหลังศาลประสิทธิ์ เหตุที่เรียกชื่อว่า วัดหลังศาล เพราะว่าเดิมมีศาลเจ้าพ่อปากน้ำ ตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างวัดกับหมู่บ้าน เป็นที่เคารพของประชาชนและหมู่บ้านใกล้เคียงเป็นอย่างมาก หมู่บ้านส่วนมากตั้งอยู่ด้านหน้าศาลซึ่งเป็นบริเวณริมฝั่งแม่น้ำท่าจีน จึงเรียกว่า “หมู่บ้านหน้าศาล” ส่วนวัดตั้งอยู่ด้านหลังศาล ชาวบ้านจึงเรียกว่า วัดหลังศาล ตามประวัติกล่าวว่าสร้างขึ้นเมื่อปีพ.ศ.2323 ปลายสมัยกรุงธนบุรี

วัดชีผ้าขาว ตั้งอยู่ริมคลองสุนัขหอน สร้างขึ้นราว พ.ศ. 2275 ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง แต่สันนิษฐานว่าชาวรามัญที่แยกย้ายมาจากสามโคก (ปทุมธานี) เข้ามาตั้งถิ่นฐานและร่วมกันสร้างวัดเพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและเรียกชื่อเป็นภาษารามัญว่า “เพี้ยแม่งโก๊กลัน” ซึ่งหมายถึงมะขาม ที่ได้ชื่อว่าวัดมะขามเพราะประชาชนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานกันอยู่มีมรดกเชื้อสายที่อพยพมาจากเมืองย่างกุ้งและมีชื่อถิ่นฐานเดิมว่า บ้านมะขาม เมื่อมาสร้างวัดก็เรียกชื่อตามถิ่นฐานเดิม ต่อมาภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดชีผ้าขาวเพราะติดกับคลองชีผ้าขาว⁷⁹

วัดบางหญ้าแพรก ตั้งอยู่ริมแม่น้ำท่าจีน ตำบลบางหญ้าแพรก สร้างในปีพ.ศ. 2375 (สมัยรัชกาลที่ 3) ในอดีตเป็นวัดที่พระมอญจะมาเล่าเรียนศึกษาธรรมะ โบสถ์ไม้สักหลังเก่าเป็นโบสถ์มหาอุดต์ มีพระพุทธรูปสมัยอยุธยาที่ชาวบ้านเคารพนับถือ คือ หลวงปู่ใหญ่

วัดนักบุญอันนา วัดในคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิก ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 ตำบลบางหญ้าแพรก เดิมชื่อวัดนักบุญท่าจีน จากประวัติที่เผยแพร่ระบุว่าเมื่อปีพ.ศ. 2425 โดยคุณพ่อปีโอ ชาวฝรั่งเศส ได้รับแต่งตั้งเป็นปลัดวัดบางช้าง (บางนกแขวก สมุทรสงคราม) ได้มาเยี่ยมคริสตังที่ท่าจีนและเห็นว่ามิคริสตังจำนวนมากจึงได้สร้างวัด จึงได้ซื้อที่ดินแปลงหนึ่งในปี พ.ศ. 2430 โดยสร้างอาคารหลังแรกเมื่อพ.ศ. 2434 เมื่อสร้างเสร็จตั้งชื่อว่าวัดนักบุญอันนา ในระยะแรกขึ้นอยู่กับวัดซางตาครู้ส ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นสังกัดวัดนักบุญเปโตร นครชัยศรี พ.ศ. 2433 และในปีพ.ศ. 2438 คุณพ่อเรอเน แปร์รอส มิชชันนารีจากวัดนครชัยศรี มาดูแลและตามเอกสารศีลล้างบาปที่วัด เป็นคุณพ่อแปร์รอส ได้เริ่มเปิดทะเบียนของวัดนักบุญอันนาเองเป็นครั้งแรก กระทั่งในปีพ.ศ. 2447 ทางรัฐบาลไทยได้เริ่มเปิดรถไฟสายกรุงเทพฯ – มหาชัย ดังนั้นเพื่อความสะดวกในการเดินทาง จึงให้ทางวัดกาลหว่าร์ดูแลวัดนักบุญอันนา จนถึงปีพ.ศ. 2453 และได้สับเปลี่ยนให้วัดนักบุญอันนาท่าจีนขึ้นกับวัดซางตาครู้ส จนกระทั่งในปีพ.ศ. 2490 คุณพ่อเทโอฟิล (ยวงเซ่งฮง กิจบุญชู) ได้รับการแต่งตั้งมาประจำอยู่ที่วัดนักบุญอันนาท่าจีน ดูแลปกครอง บูรณะซ่อมแซมอาคารต่างๆ ซึ่งทรุดโทรมและขยายต่อเติมอาคารโรงเรียนอรรณาลัย รวมระยะเวลา 22 ปี หลังจากนั้นก็มีคุณพ่อจากบ้านเณร

⁷⁹ ประวัติวัดในจังหวัดสมุทรสาคร (ฝ่ายมหานิกาย), พิมพ์ครั้งที่ 2 (นครปฐม: ระฆังทอง, 2549), 98-99.

ยอเซฟ ผลัดเปลี่ยนกันดูแล⁸⁰ จนถึงปีพ.ศ. 2525 คุณพ่อวรยุทธ กิจบำรุง ได้รับการแต่งตั้ง เป็นเจ้าอาวาสและอยู่ประจำที่วัดนักบุญอันนาท่าจีน ได้พัฒนากิจการของวัดและโรงเรียน อย่างต่อเนื่อง ปีพ.ศ. 2526 รื้อวัดเก่าที่สร้างด้วยไม้ ซึ่งมีอายุนานถึง 95 ปี และสร้างวัด นักบุญอันนาหลังใหม่แล้วเสร็จในปีพ.ศ. 2527 ภายหลังได้มีการสร้างรูปปั้นนักบุญอันนา ด้านหน้าวัดริมเขื่อนแม่น้ำท่าจีน ปัจจุบันมีสัตบุรุษประมาณ 800 คน อาชีพของชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีอาชีพการทำประมง⁸¹ เป็นวัดที่ชาวประมงทั้งฝั่งมหาชัย ท่าจีน ท่าฉลอมให้ความเคารพนับถือมาก เนื่องจากวัดและหมู่บ้านตั้งริมปากแม่น้ำท่าจีน ชาวประมงที่แล่นเรือมาที่ หน้าวัดจะมาขอพรจากนักบุญอันนาให้คุ้มครองปกป้องรักษาจนกระทั่งกลับเข้าสู่แผ่นดินอย่างปลอดภัยคริสต์ศาสนิกชนมีธรรมเนียมปฏิบัติที่น่าสนใจ คือ การเสกเรือ และตั้งชื่อนักบุญองค์ อุปถัมภ์ให้กับเรือประมง

ภาพที่ 20 โบสถ์วัดนักบุญอันนา ท่าจีน

ภาพที่ 21 รูปปั้นนักบุญอันนา
ริมฝั่งแม่น้ำท่าจีน

⁸⁰ หอจดหมายเหตุอัครสังฆมณฑลกรุงเทพฯ, “วัดนักบุญอันนา ท่าจีน: ประวัติวัดในอัครสังฆมณฑลกรุงเทพฯ เขต 5” เผยแพร่เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2015 เข้าถึงเมื่อ 20 สิงหาคม 2562, เข้าถึงได้จาก <http://catholichaab.com/main/index.php/1/church7/5/924-2015-12-08-03-18-54>

⁸¹ จังหวัดสมุทรสาคร, สำนักงาน, สมุทรสาครเมืองแห่งทะเลและสายน้ำ, 182.

วัดแหลมสุวรรณาราม ตั้งอยู่บริเวณทิศเหนือติดกับแม่น้ำท่าจีน ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนเกี่ยวกับการสร้างวัด วัดนี้ตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2369 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา พ.ศ. 2422 เดิมชาวบ้านเรียกว่าวัดหัวแหลม ทั้งนี้เนื่องจากว่าตั้งอยู่บริเวณที่ตั้งมีลักษณะเป็นแผ่นดินยื่นอยู่บริเวณด้านในของคดน้ำ⁸² และเรียกชื่อตามสภาพภูมิประเทศ สมัยต่อมาเมื่อมีเส้นทางรถไฟเข้ามาถึงจึงได้ตั้งสถานี่บ้านแหลม จากนั้นก็เริ่มมีชุมชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่จะย้ายมาจากบ้านท่าจีนที่เกิดการขยายตัวของชุมชนในช่วงเวลาหลัง ปัจจุบันเรียกชุมชนบริเวณสถานีรถไฟบ้านแหลมว่า ชุมชนหัวรถไฟ ภายในวัดมีสิ่งสำคัญคือ พระอุโบสถไม้สัก เป็นอาคารทรงไทยประเพณี เทพื้น ปูกระเบื้องพื้นและเฉลียงโดยรอบ ซ่อฟ้า เป็นรูปหัวมังกรทั้งหมด ตัวผนังประดับพระพุทธรูปปูนปั้นทาสีเคลือบสีทอง จำนวน 18 องค์ ซึ่งตรงกับคติพระอรหันต์ 18 องค์ ของจีน เรียกว่า “จับไปยรฮัง” ซึ่งเป็นภาษาแต้จิ๋ว สันนิษฐานว่าอาจถูกนำมาถวายโดยคนจีนแต้จิ๋ว หรือวัดอาจถูกสร้างขึ้นโดยคนจีน⁸³

ภาพที่ 22 พระอุโบสถ วัดแหลมสุวรรณาราม

ภาพที่ 23 กรอบหน้าต่างปูนปั้น และพระพุทธรูปรอบผนังโบสถ์ 18 องค์

⁸² ตรงใจ หุตางกูร และคณะ, รายงานวิจัยเรื่อง ภูมิสังคมแลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสมุทรสาคร กรณีศึกษาภูมินามในอำเภอเมืองสมุทรสาคร, 167.

⁸³ ประภัสสร ชูวิเชียร (บรรณาธิการ), รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร: ทำฉลอม ท่าจีน มหาชัย, 29.

วัดสุทธิวาตวราราม (วัดช่องลม) เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ตั้งอยู่ตรงปากอ่าวแม่น้ำท่าจีน โดยชาวบ้านละแวกนั้นเรียกว่า “วัดท้ายบ้าน” เนื่องจากอยู่ทางท้ายของหมู่บ้านท่าฉลอม ไม่มีหลักฐานบันทึกไว้ นอกจากการสันนิษฐานและเล่าสืบต่อกันมาว่า วัดนี้สร้างประมาณพ.ศ. 2350 โดยพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่า หลวงตาเอี่ยม พายเรือมาบริเวณนี้ คุณปู่และย่าอ่วม แซ่เล่า ซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินบริเวณนี้ ได้บริจาคที่ดิน 60 ไร่ ให้สร้างวัด แล้วนิมนต์หลวงตาเอี่ยม เป็นเจ้าอาวาสรูปแรก วัดช่องลมได้รับการพัฒนาจนเจริญรุ่งเรืองในสมัยพระเทพสาครมุนี (หลวงปู่แก้ว) เริ่มก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ สิ่งก่อสร้างภายในวัดจนได้รับพระราชทานยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงแห่งแรกของจังหวัดสมุทรสาคร เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ.2508 และได้รับพระราชทานนามว่า วัดสุทธิวาตวราราม⁸⁴ หลวงปู่แก้วเป็นพระนักพัฒนาที่มีบทบาทสำคัญของชุมชนบ้านท่าฉลอม ท่าจีน ดังคำสัมภาษณ์ของคุณยายนงนุช เลหาสม อายุ 89 ปี เล่าให้ฟังว่า⁸⁵

“หลวงปู่แก้ว อดีตเจ้าอาวาสวัดช่องลม เป็นผู้นำระดมกำลังชาวบ้านมาช่วยกันสร้างเขื่อนหน้าวัดและชุมชนท่าฉลอม โดยใช้ไม้ไผ่และกระช้ำ (เศษเปลือกหอย) มาถมฝังดินริมตลิ่งก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนปูนถาวรในปัจจุบัน” อีกทั้งท่านยังเป็นผู้ริเริ่มรวบรวมกำลังทรัพย์กับชาวบ้านและทางราชการในการสร้างสะพานสาครบุรี ข้ามคลองสุนัขหอน และเปิดใช้เป็นทางการในสมัยของผู้ว่าราชการ หม่อมหลวงชินชัย กำภู เมื่อปีพ.ศ. 2523 ส่งผลให้รถยนต์สามารถผ่านเข้ามาในเขตบ้านท่าฉลอม ท่าจีน และเชื่อมต่อไปยังถนนสายธนบุรี-ปากท่อ (พระรามที่ 2) สิ่งสำคัญภายในวัดช่องลม มีโบราณวัตถุที่สำคัญ คือพระประธานปางมารวิชัยนามว่า “หลวงพ่อบุ๊หินแดง” ตามประวัติได้อัญเชิญมาจากวัดช่องสะเดา ซึ่งเป็นวัดร้างที่ตำบลท่าจีน เมื่อพิจารณาจากงานศิลปกรรมพบว่าเป็นพระพุทธรูปหินทราย ศิลปะอยุธยาแบบอุทอง รุ่น 2⁸⁶

⁸⁴ ประวัติวัดในจังหวัดสมุทรสาคร (ฝ่ายมหานิกาย), 22.

⁸⁵ สัมภาษณ์ นางนงนุช เลหาสม, ชาวบ้านท่าฉลอม, 23 กุมภาพันธ์ 2562.

⁸⁶ ประภัสสร ชูวิเชียร (บรรณาธิการ), รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร:

ภาพที่ 24 วิหารหลวงปู่แก้ว วัดช่องลม

ภาพที่ 25 หลวงพ่อปู่หินแดง

วัดป้อมวิเชียรโชติการาม เป็นวัดที่เก่าแก่ตั้งเมื่อปีพ.ศ. 2323 และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2418 คาดว่าแต่เดิมเป็นวัดของชุมชนรามัญ ซึ่งอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ชาวรามัญมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เมื่ออยู่ร่วมกันจึงได้สร้างวัดขึ้นเพื่อเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และได้ตั้งชื่อวัดตามชื่อหมู่บ้านหรืออาจสร้างวัดขึ้นมาพร้อมกับป้อมปราการ คือ ป้อมวิเชียรโชฎก ซึ่งปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ที่ได้อธิบายสาเหตุการสร้างและโปรดฯ ให้นำคร่อมอุสามพันเศษ เข้ามาอยู่บริเวณป้อมวิเชียรโชฎก

ป้อมวิเชียรโชฎก สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะเหตุเกรงว่าญวนจะยกกำลังทางเรือมารุกรานเนื่องจากกรณีพิพาทเรื่องเจ้าอนุวงศ์ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมขึ้นในบริเวณปากอ่าวหัวเมืองชายทะเล 6 ป้อม โดยให้พระยาโชฎิกกราชเศรษฐี (ทองจีน) เป็นแม่กองสร้างป้อมเมื่อ พ.ศ. 2371 ป้อมวิเชียรโชฎก ปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์ อื่นๆ เช่น พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พ.ศ. 2371 ในงานวรรณกรรมนิราศยี่สาร ของ ก.ศ.ร. กุหลาบ พ.ศ. 2422 และรายงานตรวจราชการเมืองสมุทรสาคร ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2442

ภาพที่ 26 ป้อมวิเชียรโชฎก ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2562)

อุทยานพระโพธิสัตว์กวนอิม ตำบลท่าฉลอม อำเภอเมืองสมุทรสาคร หรือศาลเจ้าแม่กวนอิม รูปหล่อพระโพธิสัตว์กวนอิมปางเมตตา หล่อจากทองเหลืองปิดด้วยทองคำเปลว สร้างขึ้นเนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี โดยเป็นความร่วมมือระหว่างชาวเมืองสมุทรสาครกับภาคเอกชน ซึ่งอุทยานพระโพธิสัตว์กวนอิมแห่งนี้ได้เริ่มดำเนินการก่อสร้างในปีพ.ศ. 2537 แล้วเสร็จในปีพ.ศ. 2539 องค์เจ้าแม่กวนอิมมีขนาดความสูง 9.89 เมตร พระหัตถ์ขวาเทน้ำจากคนโทเป็นน้ำมนต์ ประทับบนฐานดอกบัวมีมังกรโอบโดยรอบอยู่บนภูเขาจำลอง และในช่วงเดือนพฤศจิกายนจะมีงานประเพณีนมัสการเจ้าแม่กวนอิมเป็นประจำทุกปี⁸⁷

ภาพที่ 27 อุทยานโพธิสัตว์กวนอิม

⁸⁷ Super User, อุทยานพระโพธิสัตว์กวนอิม จังหวัดสมุทรสาคร, เข้าถึงเมื่อ 12 ตุลาคม 2562, เข้าถึงได้จาก <http://www.samutsakhon.go.th> .

กลุ่มศาลเจ้าในเขตมหาชัย ท่าฉลอม

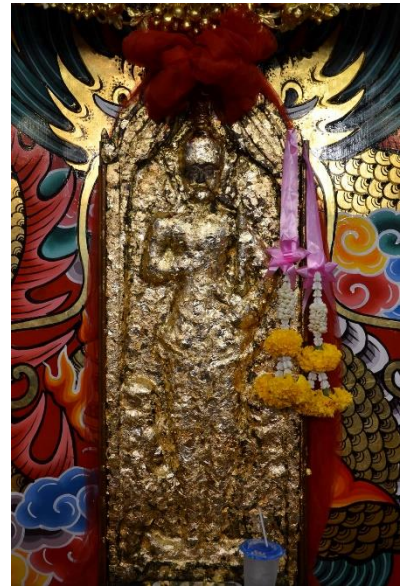
จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนจีนสืบเนื่องจนกลืนกลายเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่สำคัญและยังคงสืบสายเลือดและวัฒนธรรมจีน ซึ่งส่วนใหญ่อพยพเข้ามาในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา เป็นชาวจีนแต้จิ๋ว รองลงมาเป็นจีนแคะ จีนไหหลำ จีนฮกเกี้ยน ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏร่องรอยหลักฐานสิ่งก่อสร้างในรูปแบบศาลเจ้ากระจายตัวทั้งชุมชนมหาชัยและท่าฉลอม โดยเฉพาะริมแม่น้ำท่าจีน ที่สำคัญได้แก่

ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาคร เป็นแผ่นไม้รูปแกะสลักขนาดสูงประมาณ 1 เมตร เรียกว่าเทพเจ้าจอมเมือง เป็นรูปเทวดาหัตถ์ขวายกประทานพร หัตถ์ซ้ายถือพระขรรค์มีกุมารน้อย 2 คน เป็นบริวารอยู่ด้านข้าง มีตำนานเล่าสืบต่อกันว่าแผ่นไม้สลักลอยน้ำผ่านคลองมหาชัย ชาวบ้านได้อัญเชิญขึ้นสักการะและสร้างศาลเล็กๆ ไว้ที่บริเวณป้อมวิเชียรโชฎกเพื่อเป็นที่ประดิษฐาน เรียกว่า ศาลเทพเจ้าจอมเมือง ต่อมาคณะศรัทธาได้สร้างอาคารทรงไทยขึ้นแทนศาลเก่าเมื่อปีพ.ศ. 2460 ต่อมาได้สร้างศาลหลังใหม่แล้วเสร็จในปีพ.ศ.2530 ซึ่งเป็นลักษณะอาคารเก๋งจีนก็ได้้อัญเชิญเจ้าพ่อหลักเมืองไปประดิษฐานจนกระทั่งปัจจุบัน เจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาครเปรียบเสมือนจุดศูนย์รวมจิตใจและเป็นที่นับถือกราบไหว้ของทั้งชาวไทยและชาวจีน โดยเฉพาะชาวประมงที่มักขอพรบนบานให้ทำกิจการปลอดภัยและร่ำรวย งานประเพณีแห่เจ้าพ่อหลักเมือง เป็นงานประเพณีที่จัดขึ้นในวัน “จับอิกโง้วอ่วย” หรือเดือน 5 วันที่ 11 ตามปฏิทินจันทรคติแบบจีน ซึ่งจะตรงกับประมาณช่วงเดือนมิถุนายนของทุกปี⁸⁸ โดยอัญเชิญองค์เจ้าพ่อหลักเมืองประทับเกี้ยวแล้วแห่ไปทั่วฝั่งเมืองมหาชัย และลงเรือประมงข้ามมายังฝั่งท่าฉลอม จากนั้นก็แห่ไปตามถนนถวายจนถึงวัดสุทธิวาตวราราม แล้วอัญเชิญกลับฝั่งมหาชัยที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาครเพื่อให้ประชาชนได้สักการะ สรงน้ำและปิดทองตลอดงาน

⁸⁸ คณะอนุกรรมการจัดทำหนังสือฯ, ประวัติและความเป็นมา ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาคร, (ม.ป.ท.,ม.ป.ป.)

ภาพที่ 28 ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาคร

ภาพที่ 29 เจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาคร

ศาลเจ้าปูนเถ่ากง มีอีกชื่อเรียกหนึ่งว่า ศาลเจ้ากลาง เนื่องจากตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างหัวบ้านและท้ายบ้านท่าฉลอม เริ่มก่อสร้างขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2382 ลักษณะเป็นเสาไม้ ฝาไม้กระดานหลังคามุงจาก ต่อมาเมื่อพ.ศ. 2456 ได้มีการสร้างศาลปูนเถ่ากงเป็นศาลหลังที่ 2 โดยลักษณะเป็นเสาไม้ มีชื่อแป ไม้ระแนง เป็นไม้สักทองทั้งหมด หลังคามุงด้วยกระเบื้องจีน ฝาผนังก่ออิฐถือปูน ดำเนินการก่อสร้างโดยเจ้าแก้วเทศ แซ่ลิ้ม (ศิลาสุวรรณ) พร้อมคณะ ต่อมา พ.ศ. 2515 ได้มีการบูรณะซ่อมแซมเป็นครั้งที่ 3 โดยเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กและได้มีการซ่อมแซม ใช้งานต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน⁸⁹

สิ่งที่น่าสนใจภายในศาลเจ้า คือมีป้ายไม้สลักตัวอักษรจีน ออกเสียงแบบแต้จิ๋วว่า “เถี่ยจิ้นโก้วเปี้ย” แปลความหมายได้ว่า “ศาลเจ้าเก่าทำจิ้น” มีเทพเจ้าปูนเถ่ากง เป็นเทพองค์ประธานอยู่ตรงกลาง พร้อมด้วยบริวารอีก 3 องค์ ด้านขวามีเก๋งจิ้นประดิษฐานเจี๊วดไม้สลัก เป็นรูปเทวดาทรงเครื่องตามแบบไทยจำนวน 6 องค์ โดยบางองค์มีลักษณะงานศิลปกรรมเทียบได้กับศิลปะอยุธยาตอนกลางถึงตอนปลาย มีอายุสมัยพุทธศตวรรษที่ 21-22 นอกเหนือจากเทพประธานเป็นเทพปูนเถ่ากงที่บ่งบอกว่าศาลเจ้าแห่งนี้เป็นศาลเจ้าแบบแต้จิ๋วแล้ว ยังมีงานศิลปกรรมชิ้นอื่นๆ เช่น งานประติมากรรมเทพปูนเถ่ากงที่บริเวณส่วนฐานรองรับประติมากรรมช่างใช้สีดำทาบหน้าตัดของฐาน อีกทั้งเขียนภาพดอกไม้และใบไม้ด้วยสีขาวที่ด้านหน้าของฐาน นอกจากนี้ช่างไม่นิยมแกะสลักให้องค์ประติมากรรมมีขนาด

⁸⁹ ข้อมูลจากแผ่นป้ายหน้าศาลเจ้าปูนเถ่ากง ตำบลท่าฉลอม (ไม่ระบุปีที่จัดทำ).

ใหญ่เต็มฐานแต่จะเหลือพื้นที่ขอบไว้ให้สัดส่วนที่สวยงาม โดยลักษณะงานประติมากรรม เช่นนี้เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของงานประติมากรรมเทพเจ้าแบบเฉาซันของชาวจีนแต้จิ๋ว ดังนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่าศาลเจ้านี้เป็นศาลเจ้าแบบแต้จิ๋ว⁹⁰

ภาพที่ 30 ภาพด้านหน้าและป้ายชื่อศาลเจ้าปู่แดง ภาพที่ 31 เจว็ดไม้สลักรูปเทวดา จำนวน 6 องค์ แปลความหมายว่า “ศาลเจ้าเก่าทำจีน”

โรงเจเซ็งเฮียงตัวและศาลเจ้าของโรงเจ ตามประวัติมีการสร้างมาพร้อมกับชุมชนท่าฉลอม โดยศาลเจ้าหลังปัจจุบันเป็นหลังที่สาม ซึ่งมีอายุประมาณ 30 ปี แต่เดิมเป็นอาคารไม้ มีหลังคามุงด้วยใบจาก ถัดมามีการสร้างใหม่เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนอย่างในปัจจุบัน ซึ่งแต่ก่อนศาลเจ้าจะมีลักษณะเป็นอาคารเดียว โดยแบ่งเป็น 2 ส่วนด้วยกันคือ ส่วนด้านหน้าประดิษฐานรูปเคารพ ส่วนด้านหลังเป็นที่ตั้งแผ่นป้ายวิญญาณบรรพบุรุษของคนในชุมชนและในเวลาต่อมาได้มีการจัดวางใหม่ โดยในส่วนของอาคารของศาลเจ้าประดิษฐานเพียงรูปเคารพเทพเจ้า ส่วนที่ตั้งแผ่นป้ายวิญญาณบรรพบุรุษได้มีการย้ายไปไว้ในบริเวณที่สร้างขึ้นใหม่ด้านหลังของโรงเจ ศาลเจ้าแห่งนี้มีประเพณีที่โดดเด่นและสำคัญคือ ในช่วงวันสุดท้ายของเทศกาลกินเจ จะมีการเผาสิ่งของอุทิศให้กับบรรพบุรุษ และมีการสร้างเรือมังกรขึ้นไครง

⁹⁰ ประภัสสร ชูวิเชียร (บรรณาธิการ), รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร: ท่าฉลอม ทำจีน มหาชัย, 75-76.

ด้วยไม้และกระดาษ เนื่องจากมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องว่าเป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำมาหากิน
ของคนในชุมชน

ภาพที่ 32 แผ่นป้ายวิญญาณบรรพ
บุรุษของคนในชุมชน

ภาพที่ 33 เรือมังกรจำลอง จัดทำขึ้นในช่วงเทศกาล
กินเจของทุกปี

ศาลเจ้าแม่จื๋อ่วยเนี้ย หรือศาลเจ้าแม่ทับทิม เป็นศาลเจ้าที่สร้างขึ้นโดยชาวจีน
ไหหลำ ซึ่งมีความเชื่อในเรื่องการเดินทางสำเภาของพ่อค้าชาวจีนที่อพยพเข้ามาในไทย แล้วได้นำ
ท่อนไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่ลอยน้ำมาเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ จากการสัมภาษณ์ลุงผู้ดูแลศาลเจ้า
พบว่า ศาลเจ้าหลังนี้เป็นหลังที่สาม โดยศาลที่สร้างขึ้นหลังแรกและสองนั้นเป็นศาลไม้
สังกะสี หลังคามุงด้วยจาก ทางศาลมีประเพณีประจำปีที่สำคัญ คือวันฉลองวันเกิดเจ้าแม่
ทับทิม ซึ่งตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ตามปฏิทินทางจันทรคติแบบจีน ในช่วงราวเดือน
พฤศจิกายน และการลุยไฟ ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาก “ลูกศิษย์ของท่าน (เจ้าแม่ทับทิม) มี
ศรัทธามาก มาจากทั่วสารทิศ จากกรุงเทพฯ ก็มีต่างจังหวัดไกลก็มี เมื่อก่อนนี้ในวันเตรียม
งานก่อนที่จะมีการลุยไฟ กระสอบถ่านนับสิบกกระสอบ ถ่านถูกเทวางเรียงกันหลายร้อยเมตร
..” ในอดีตพิธีลุยไฟ เป็นพิธีกรรมที่ไม่ได้จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีเหมือนในปัจจุบัน เนื่องจาก
จะทำการลุยไฟก็ต่อเมื่อร่างทรงทำนายทายทักว่าจะเกิดเหตุร้าย เช่น อัคคีภัย โรคระบาด
หรือเพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ เป็นต้น โดยประชาชนทั่วไปสามารถเข้าร่วมลุยไฟได้ แต่มี
เงื่อนไขว่าต้องเป็นผู้ที่รักษาศิล ละเว้นจากการรับประทานเนื้อสัตว์ใหญ่ เช่น หมู วัว ควาย
นอกจากนี้สตรีชณะที่มีประจำเดือนห้ามเข้าในบริเวณพิธีโดยเด็ดขาด⁹¹

⁹¹ สัมภาษณ์ คุณลุงผู้ดูแลศาลเจ้าจื๋อ่วยเนี้ย ตำบลท่าฉลอม, 14 กันยายน 2562.

ภาพที่ 34 ศาลเจ้าแม่ทับทิม ตำบลท่าฉลอม

ภาพที่ 35 เจ้าแม่ทับทิม (องค์กลาง)

ศาลเจ้าพ่อกวนอู ตำบลท่าฉลอม ไม่ทราบประวัติการก่อสร้างอย่างชัดเจน สร้างขึ้นเพื่อให้ชาวจีนที่มีความเคารพศรัทธาองค์เจ้าพ่อกวนอูในเรื่องความซื่อสัตย์ เดิมเป็นศาลไม้ขนาดเล็ก ต่อมาได้รื้อแล้วสร้างหลังใหม่เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กเพื่อความแข็งแรง บริเวณด้านหน้าสร้างมุขยื่นออกมา รองรับน้ำหนักด้วยเสาไม้ทรงกลม มีแผ่นป้ายไม้ขนาดใหญ่เขียนชื่อศาลเจ้าพ่อกวนอู ด้านในประดิษฐานรูปเคารพของเทพเจ้าโดยมีองค์ประธานตรงกลางคือเทพเจ้ากวนอู ด้านซ้ายมือของเทพประธานเป็นเทพอาฆาหรือเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว และด้านขวามือของเทพประธานเป็นเทพเจ้า 5 พระองค์ ซึ่งประดิษฐานในเก๋งจีนที่มีลักษณะคล้ายกับอาคารประธานของศาลเจ้า

สรุป ปัจจุบันการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยได้ขยายขอบเขตและเนื้อหาออกไปอย่างกว้างขวาง ไม่ได้จำกัดอยู่แค่ประวัติศาสตร์การเมืองดังเช่นแต่ก่อน หลักฐานประวัติศาสตร์ที่ใช้ในการศึกษาจึงเพิ่มจำนวนและประเภทมากขึ้น ตลอดจนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็มีส่วนสำคัญต่อพัฒนาการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทใหม่ๆ เช่น คำบอกเล่า บันทึกความทรงจำ งานศิลปกรรม เอกสารหลักฐาน ภาพถ่าย เป็นต้น ซึ่งเป็นการช่วยเติมเต็มภาพของประวัติศาสตร์ชาติให้ชัดเจนยิ่งขึ้นและเพิ่มมิติทางประวัติศาสตร์ของผู้คนที่มีความหลากหลายและเข้าใจประเด็นปัญหาที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ภายในท้องถิ่นมากขึ้น ความสนใจต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสมุทรสาคร นั้นว่ามีความสืบเนื่องนับตั้งแต่ปี.ศ. 2540 เป็นต้นมา โดยระยะเริ่มต้นการส่งเสริมจากรัฐเป็นเงื่อนไขปัจจัยหลักของการศึกษา กล่าวคือสนับสนุนให้มีการศึกษา รวบรวมเรื่องราวความเป็นมาของท้องถิ่น จากการสนับสนุนของคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ ที่ได้กระตุ้นให้หน่วยงานการศึกษาสืบค้นเรื่องราวความเป็นมาของท้องถิ่น ผลงานที่ออกมาส่วนใหญ่

อยู่ในรูปแบบการเขียนประวัติบ้านเมือง จังหวัด สถานที่สำคัญและบุคคลสำคัญของท้องถิ่นหรือที่เรียกว่ารูปแบบประวัติศาสตร์ของจังหวัดต่างๆ ในโอกาสหรือวาระวันสำคัญของชาติ ลักษณะการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบนี้ นับเป็นกระแสที่ครอบงำการศึกษาจวบจนปัจจุบัน โดยเฉพาะมีอิทธิพลต่อแนววิเคราะห์ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในส่วนราชการอย่างเหนียวแน่น แต่ในช่วงหลังของงานนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสมุทรสาคร ได้ขยายพรมแดนความรู้ของท้องถิ่นสมุทรสาครโดยใช้กรอบแนวคิด ทฤษฎีในการวิเคราะห์ที่หลากหลาย

บทที่ 4

ภาพสะท้อนจากสถานภาพความรู้ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสมุทรสาคร

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่พบในบริเวณบ้านท่าจีน สมุทรสาครและใกล้เคียง สะท้อนให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสังคมในพื้นที่ และพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 เป็นอย่างน้อย โดยมีปัจจัยการตั้งถิ่นฐานที่สำคัญในด้านภูมิศาสตร์ที่ตั้งซึ่งมีความสัมพันธ์ทางด้านยุทธศาสตร์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนใต้เชื่อมโยงกับชุมชนอื่นๆ โดยมีปากแม่น้ำท่าจีนออกสู่ทะเลอ่าวไทย ในบทนี้ผู้ศึกษามีประเด็นสำคัญที่ต้องการนำเสนอ 2 ประเด็น ได้แก่ ประเด็นแรก เกี่ยวกับภาพสะท้อนทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ของพื้นที่บ้านท่าจีน สมุทรสาคร และประเด็นที่สองคือเรื่องความทรงจำของสังคมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสมุทรสาคร ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกับการขยายตัวด้านความสนใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในช่วงหลังทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา

4.1 ภาพสะท้อนด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ของพื้นที่บ้านท่าจีน สมุทรสาคร

จากการรวบรวมหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับบริบทพื้นที่บ้านท่าจีน สมุทรสาคร พบว่าสถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ในช่วงเวลาก่อนพ.ศ. 2500 ส่วนใหญ่เป็นความรู้ที่ปรากฏในหลักฐานและงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในรูปแบบของพระราชพงศาวดาร เอกสารบันทึกในรูปแบบวารสารที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งเป็นลักษณะการเขียนงานประวัติศาสตร์แบบจารีต โดยมีโครงเรื่องหลักที่เป็นเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ ราชธานี เหตุการณ์ทางการเมืองการปกครอง สงคราม บันทึกเหตุการณ์สำคัญ ทั้งพระราชกรณียกิจต่างๆ การเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศ

เนื้อความที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เกือบทุกฉบับผ่านการชำระ เรียบเรียง เพิ่มเติม ตัดทอน ในช่วงสมัยธนบุรีและต่อเนื่องถึงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์แทบทั้งหมดเขียนขึ้นหลังรัชกาลที่ 4 อันเป็นระยะเวลาที่ทัศนคติและสำนึกภูมิปัญญาจากตะวันตกได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยบ้างแล้ว โดยเฉพาะในด้านการใช้อเอกสาร การค้นคว้าหลักฐาน และการตรวจสอบหลักฐาน เพื่อวิเคราะห์และทำความเข้าใจเหตุการณ์¹ นอกจากนี้เนื้อหาความรู้ในพระราชพงศาวดารแล้ว หลักฐานสำคัญที่ถือว่าเป็นเอกสารลายลักษณ์อักษรแรกที่ปรากฏคำว่า “พระสมุทรสาคร บ้านท่าจีน” ซึ่งเป็นตำแหน่ง ในกฎหมายตราสามดวง เรื่องพระไอยการ ตำแหน่งนาทหารหัวเมือง สะท้อนให้เห็นถึงชุมชนที่อยู่ภายใต้พระสมุหกลาโหม เขตปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้

¹ นาฏวิภา ขลิตานนท์, ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย (กรุงเทพฯ: มุลินีโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2524), 218-219.

รวมทั้งตำแหน่งที่ตั้งและเส้นทางการเดินเรือรอบอ่าวสยาม ในภาพแผนที่โบราณ จากเอกสาร สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยา-กรุงธนบุรี แม้ว่าเอกสารโบราณฉบับนี้มีสาระหลักของเรื่องเป็น เรื่องคติทางศาสนาพุทธแต่ก็ได้แสดงโลกทัศน์ของสังคมไทย และให้ข้อมูลชื่อเรียกดินแดนที่อยู่ ใกล้เคียงอยุธยา และปรากฏชื่อเมืองหรือชุมชนบ้านท่าจีนที่เป็นกลุ่มเมืองที่ตั้งอยู่ปากอ่าวไทย

หลักฐานเอกสารภาษาต่างประเทศ เป็นหลักฐานร่วมสมัยที่บันทึกโดยผู้มีชีวิตอยู่ในเวลา เดียวกันแต่อาจไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์ ซึ่งมีที่มาจากคำบอกเล่า ชาว รวมทั้งชาวเรือที่พูดถึงกันมาก ในช่วงเวลานั้น เรื่องราวที่ปรากฏในหลักฐานส่วนหนึ่งเป็นเรื่องที่ผู้บันทึกเล่าเรื่องตามเหตุการณ์ที่ได้ ประสบและรับฟังเรื่องราวมาจากผู้อื่น ได้แก่ จดหมายเหตุชาวต่างชาติ บันทึกการเดินทาง แผนที่ เห็นได้ว่าเรื่องราวที่ถูกบันทึกและสื่อสารในรูปแบบลายลักษณ์อักษรนี้ ช่วยให้ศึกษาเทียบเคียงอายุ สมัย ยืนยันความถูกต้องของหลักฐานโดยเฉพาะในเรื่องของตำแหน่ง ที่ตั้ง วัด คลอง ถนน หรือ สถานที่สำคัญ อีกทั้งยังให้คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์และศิลปะ ดังเช่นแผนที่จาก La Loubere, The Kingdom of Siam เมื่อคราวลา ลูแบร์ ชูตฝรั่งเศส เดินทางเข้ามาอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ระหว่าง ค.ศ.1687-1688 ให้ข้อมูลเกี่ยวกับบ้านเมืองริมแม่น้ำไว้อย่างละเอียด แม้ว่า บางชื่ออาจอ่านไม่ออกเนื่องจากการจดบันทึกตามเสียงที่ได้ฟังซึ่งอาจมีความผิดพลาดเคลื่อน ได้ ฉะนั้นจึงอาจต้องเดาจากการสะกดคำว่าตรงกับการออกเสียงใดในภาษาไทย แต่อย่างไรก็ตามชื่อที่ ปรากฏในแผนที่ช่วยยืนยันความมีอยู่จริงและความสำคัญของหมู่บ้านนั้นได้เป็นอย่างดี เช่น ตลาดแก้ว ตลาดขวัญ บางกอก สามโคก รวมทั้งชื่อ “ท่าจีน” ที่ตั้งอยู่เหนือปากคลองก่อนปากอ่าวไทย ในแผนที่ ระบุชื่อ บ้านท่าจีน โดยในศัพท์ภาษาเขียนว่า “Taquin” ระบุที่ตั้งอยู่เหนือปากคลองหมาฮอน(?) (Canal of Meclon) สันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึง คลองสุนัขฮอนในปัจจุบัน ซึ่งเป็นคลองธรรมชาติที่ เชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่บ้านท่าจีน สมุทรสาคร ที่เชื่อมต่อระหว่างธนบุรี บางกอก และหัวเมืองชายฝั่งทะเลทางด้านตะวันตกของแม่น้ำ เจ้าพระยา อีกทั้งยังเชื่อมต่อกับภายนอกในฐานะเมืองท่าปากอ่าวไทย 3 ด้าน ได้แก่ ท่าจีน (สาครบุรี) ปากน้ำ (พระประแดง) และแม่กลอง

รวมทั้งสถานะความรู้เกี่ยวกับพื้นที่บ้านท่าจีน สมุทรสาคร ผ่านหลักฐานทางด้านศิลปกรรม โบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบตามแนวคลองด่าน-คลองสนามไชย-คลองมหาชัย สะท้อนให้เห็นถึง การตั้งถิ่นฐานของชุมชน โดยพบหลักฐานซึ่งสอดคล้องกับศิลปะอยุธยาตอนปลายเป็นจำนวนมาก ประกอบกับการขุดคลองลัดโคกขามหรือคลองมหาชัยในกลางพุทธศตวรรษที่ 23 ส่งผลให้เกิดการ เชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีนทางตะวันออกไป อันเป็นเส้นทางเชื่อมโยงไปสู่

ปากอ่าวทางใต้และบ้านเมืองทางตะวันตก² ความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่เกิดขึ้นเมื่อปลาย พุทธศตวรรษที่ 21 หลังจากการขุดลัดแม่น้ำอ้อมทำให้เกิดชุมชนใหม่ คือ บางกอกและไม่นานก็ขยาย เป็นเมือง คือ ทนบุรี หรือ ธนบุรี รวมทั้งเมืองรอบข้างด้วย คือ ตลาดขวัญ-นนทบุรี และบ้านท่าจีน-สาครบุรี ที่จะกลายเป็นศูนย์กลางสืบมาจนถึงกรุงเทพฯ และปริมณฑลในปัจจุบัน³ และจากหลักฐาน ศิลปกรรมที่พบในพื้นที่นี้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมา มีการกระจายตัวของชุมชนเรื่อยมา รวมถึงบ้านท่าจีน โดยมีวัดใหญ่สาครบุรีหรือวัดใหญ่จอมปราสาท ซึ่งตั้งอยู่เหนือปากคลองสุนัขหอน เป็นศูนย์กลาง ซึ่งสอดคล้องกับชื่อเรียกและตำแหน่งที่ระบุชื่อ “Taquin” อยู่บนแม่น้ำท่าจีนหรือ คลองแม่กลอง แสดงว่าแต่เดิมบ้านท่าจีนหรือสาครบุรีมีลักษณะเป็นเมืองท่าปากอ่าวและยังเป็น ชุมทางเดินเรือที่สำคัญจากกรุงศรีอยุธยาโดยผ่านเส้นทางคลองด่านลงแม่น้ำท่าจีน และสามารถ ออกไปทางแม่น้ำแม่กลองโดยใช้เส้นทางคลองสุนัขหอน⁴

หลักฐานจากงานวรรณกรรม ส่วนใหญ่เป็นหลักฐานที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยรูปแบบของงานวรรณกรรมที่พบมาก ปรากฏอยู่ในงานประเภทนิราศ ที่เน้นการพรรณนา รำพึง รำพันถึงคนรัก อาลัยอาวรณ์ การจากลา การกล่าวเปรียบเปรยกับชื่อสถานที่ เปรียบเสมือนเป็นการ บันทึกเส้นทางระหว่างการเดินทางและสามารถใช้ในการตรวจสอบเส้นทางการคมนาคม ทำความ เข้าใจสภาพสังคม เศรษฐกิจและภูมิปัญญาของท้องถิ่นได้อีกด้วย เช่น โคลงนิราศนิทรินทร์ นิราศเมือง เพชร งานวรรณกรรมเหล่านี้ระบุชื่อภูมินามที่กล่าวถึงสภาพแวดล้อม ชุมชน วิถีชีวิตของผู้คน โดยเฉพาะมิติด้านสังคมและเศรษฐกิจซึ่งอยู่ระหว่างเส้นทางการคมนาคมทางน้ำเชื่อมต่อระหว่าง บางกอก (กรุงเทพฯ) ธนบุรี มหาชัย ตามระบบคลองสาขาแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีน หรือจาก กรุงศรีอยุธมายังภูมิภาคตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา หรือไม่ก็เดินทางไปทางภาคใต้ ซึ่งต้องผ่าน พื้นที่ของสมุทรสาคร อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญที่ติดต่อกับเมืองอื่นๆ และมีความสำคัญของ ฐานทรัพยากรการผลิตทางเศรษฐกิจ ได้แก่ แหล่งรายได้ภาษี ส่วยอากร สินค้าส่งออก

4.1.1 ความสำคัญของพื้นที่: ด้านยุทธศาสตร์ที่ตั้ง การตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของ ชุมชน ก่อนสมัยกรุงเทพฯ

พื้นที่บ้านท่าจีน สมุทรสาคร มีความสำคัญในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของที่ราบลุ่มภาคกลาง ของประเทศไทยและแม่น้ำท่าจีนไหลลงสู่ทะเลที่อ่าวไทย อีกทั้งยังเป็นส่วนหนึ่งทางทิศตะวันตกของที่

² ประภัสสร ชูวิเชียร, รายงานการวิจัยเรื่อง หลักฐานศิลปกรรมอยุธยาที่กรุงเทพมหานครและ ปริมณฑล วิเคราะห์ในฐานะชุมชน “ปากใต้” สมัยกรุงศรีอยุธยา, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557, 457.

³ เรื่องเดียวกัน, 456-458.

⁴ เรื่องเดียวกัน, 70-71.

ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและมีแม่น้ำแม่กลองอยู่ทางทิศตะวันตก ลุ่มน้ำท่าจีนมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มยาวริตามลำน้ำ มีอาณาเขตตั้งแต่จังหวัดชัยนาทลงไปทิศใต้จรดอ่าวไทย

แม่น้ำท่าจีนมีความยาวประมาณ 200 กิโลเมตร เป็นลำน้ำสาขาที่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่บริเวณอำเภอวัดสิงห์ ตอนใต้จังหวัดชัยนาท เรียกแม่น้ำท่าจีนในเขตจังหวัดชัยนาทว่า “แม่น้ำมะขามแต่ม้า” ลำน้ำนี้ไหลมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ผ่านจังหวัดสุพรรณบุรี เรียกว่า “แม่น้ำสุพรรณบุรี” ผ่านจังหวัดนครปฐม เรียกว่า “แม่น้ำนครชัยศรี” และไหลผ่านจังหวัดสมุทรสาครออกสู่อ่าวไทย ช่วงนี้เรียกว่า “แม่น้ำท่าจีน”

พื้นที่บริเวณลุ่มน้ำท่าจีนอยู่ระหว่างแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำเจ้าพระยาขนานอยู่ ส่วนใหญ่มีอาณาบริเวณครอบคลุม 3 จังหวัด คือ จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดนครปฐมและจังหวัดสมุทรสาคร พื้นที่บริเวณจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดนครปฐมเป็นที่ราบกว้างใหญ่ มีคลองสาขามากมาย จึงมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำนา ทำไร่ และตั้งถิ่นฐาน ดังนั้นในอดีตเมืองสุพรรณบุรีและนครปฐมจึงเป็นเมืองที่มีความสำคัญและมีบทบาทสืบเนื่องตั้งแต่สมัยทวารวดี อยุธยาและรัตนโกสินทร์ ส่วนจังหวัดสมุทรสาครนั้น บางส่วนน้ำทะเลท่วมถึงและเป็นดินเค็ม ไม่เหมาะต่อการเกษตรกรรมจึงมักมีผู้คนอาศัยอยู่น้อยและเพิ่งมีการขยายตัวของการตั้งถิ่นฐานของผู้คนชัดเจนในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น⁵ ประกอบกับมีชาวจีนโพ้นทะเลอพยพเข้ามาทำการประมง ค้าขาย ซึ่งได้กลายเป็นกลุ่มคนหลักที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาย่านชุมชน ตลาดการค้าและดำเนินธุรกิจในช่วงเวลาต่อมา

จากสภาพพื้นที่ตั้งของชุมชนบ้านท่าจีน ที่ตั้งบริเวณปากอ่าวไทยอีกทั้งยังเป็นเส้นทางเชื่อมต่อกับชุมชนหลายต่อหลายแห่งทางตอนใต้ของกรุงศรีอยุธยา โดยใช้เส้นทางคลองด่าน-มหาชัย เพื่ออำนวยความสะดวกในการติดต่อจากราชธานีลงไปหัวเมืองชายฝั่งทะเลทางใต้และตะวันตก จึงมีการขุดคลองลัดตัดเส้นทางคลองด่านโดยเลือกขุดบริเวณที่แนวคลองคดโค้งแถบโคกขามตรงมาออกแม่น้ำท่าจีน ตรงหัวคู้งแม่น้ำที่จะเลี้ยวลงปากอ่าว พระราชพงศาวดารได้บันทึกความล้ำสมัยของงานขุดครั้งนี้ว่า “จึงให้ฝรั่งเศสส่องกล้องแก้วดูให้ตรงปากคลอง” คือมีการใช้วิทยาการจากตะวันตกเข้ามาช่วยวัดรังวัดแนวคลองให้ตรงเป็นเส้นทางคมนาคมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาที่เมืองบางกอกกับแม่น้ำท่าจีนที่เมืองท่าจีน⁶ ซึ่งต่อมาคลองนี้มีชื่อว่า “คลองมหาชัย” ชุมชนที่เกิดตรงปากคลองนี้จึงถูกเรียกติดปากว่า “มหาชัย” ไปด้วย

⁵ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์, ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2554), 23-24.

⁶ สัจจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), ย่านข้าหลวงเดิม บางขุนเทียน เส้นทางคลองประวัติศาสตร์ฝั่งทวารวดี, กรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2561), 50.

ลักษณะการค้าสมัยอยุธยา ใช้วิธีการผูกขาดการค้า หมายถึงการห้ามซื้อขายสินค้าบางชนิดที่กำหนดให้เป็นสินค้าผูกขาดจะต้องซื้อผ่านกรมพระคลังสินค้าเท่านั้น ราษฎรหรือไพร่ที่มีสินค้าที่ประกาศเป็นสินค้าผูกขาดต้องนำมาขายให้แก่กรมพระคลังสินค้าเท่านั้น การประกาศผูกขาดสินค้าหลายชนิดเป็นช่องทางให้ขุนนางท้องถิ่นและมูลนายมีโอกาสเข้าถึงส่วยสินค้าก่อนราชสำนักเพราะต้องจัดหาสินค้า ซึ่งมีขุนนางที่เกี่ยวข้องกับการค้าโดยตรง คือ “พระคลัง” หรือเสนาบดีพระคลัง ดังเช่นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง อำนาจของเสนาบดีสูงเทียบเท่าตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม โดยมีหน้าที่ควบคุมหัวเมืองชายทะเลแปดหัวเมืองที่เคยอยู่ภายใต้การควบคุมของสมุหกลาโหม ได้แก่ จันทบูรรมณ ตราด ระยอง บางลมุง นนทบุรี สมุทรปราการ สมุทรสงคราม และสาครบุรี

ความสำคัญของพื้นที่ด้านหัวเมืองชายทะเลที่ส่งผลต่อการค้าในช่วงสมัยอยุธยาแสดงว่าในพื้นที่บริเวณนี้น่าจะมีความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องของทรัพยากรทางทะเล โดยเฉพาะสัตว์ทะเล อาหารทะเลแปรรูป และ เปลือก ตลอดจนพื้นที่บริเวณนี้ยังใช้เป็นเส้นทางคลองเดินทางที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์ระหว่างเมืองบางกอก ท่าจีน แม่กลอง หรือลงไปยังพื้นที่ภาคใต้ ดังปรากฏในหลักฐานงานวรรณกรรมหลายชิ้นที่กล่าวถึงพื้นที่ชุมชนย่านนี้

ในสมัยอยุธยามีการสงครามกับอาณาจักรพม่าซึ่งอยู่ทางตะวันตกของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและทำสงครามกับเขมรซึ่งอยู่ทางด้านตะวันออกของอาณาจักรอยุธยาหลายครั้ง มีการกวาดต้อนผู้คนและเกิดการอพยพคนไปมาส่งผลให้บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา มีการผสมผสานของหลายกลุ่มชาติพันธุ์ โดยเฉพาะมอญ ซึ่งถูกเกณฑ์เป็นกำลังในการทำสงคราม เนื่องจากดินแดนมอญซึ่งอยู่ตอนล่างของพม่าเป็นฐานทัพเข้ามาตีไทยหลายครั้ง โดยผ่านทางด่านเจดีย์สามองค์ เมืองกาญจนบุรี ผ่านสุพรรณบุรีไปยังอยุธยา ปรากฏหลักฐานการอพยพเข้าสู่ไทยหลายครั้งในพื้นที่ลุ่มน้ำต่างๆ ของภาคกลาง รวมทั้งลุ่มน้ำท่าจีน⁷ เห็นได้ว่าในสมัยอยุธยามีประชากรหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งกลุ่มคนไทย มอญ เขมร ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน รวมทั้งชาวจีนซึ่งมีจำนวนไม่น้อยและมีบทบาททางเศรษฐกิจด้วยการเป็นแรงงาน พ่อค้าคนกลาง และบางคนมีโอกาสเป็นเจ้าของกิจการ ตลอดจนผู้นำที่มีบทบาทสำคัญในท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของชุมชน และหลักฐานคำบอกเล่าที่กล่าวเกี่ยวกับการสร้างศาสนสถาน ซึ่งนอกเหนือจากคนไทยแล้วยังมีกลุ่มคนมอญและชาวจีน ที่เป็นกำลังศรัทธาหลักในการสร้างหรือการบูรณะวัดวาอารามสำคัญของท้องถิ่นสมุทรสาคร และสอดคล้องกับงานแหล่งศิลปกรรมสำคัญบริเวณบ้านท่าจีน ที่มีอายุร่วมสมัยอยุธยา ได้แก่ วัดใหญ่จอมปราสาท หรือชื่อเดิมเรียกว่าวัดใหญ่สาครบุรี และวัดกลางอ่าแก้ว จากการศึกษาของประภัสสร ชูวิเชียร ได้วิเคราะห์หลักฐานศิลปกรรมที่ปรากฏภายในวัดทั้งสอง จากพระพุทธรูปหินทราย ซึ่งอาจมี

⁷ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์, ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน, 36.

ความเก่าแก่ของอายุสมัยถึงช่วงอยุธยาตอนต้น-ตอนกลาง โดยวัดทั้งสองมีการใช้งานสืบเนื่องจนถึง สมัยรัตนโกสินทร์และยังเรียกชุมชนบริเวณนี้ว่า “บ้านท่าจีน” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวัดใหญ่จอมปราสาท คงทำหน้าที่เป็นวัดหลวงประจำเมืองสาครบุรีก่อนการย้ายความสำคัญของชุมชนลงไปตอนล่าง⁸ ซึ่ง สอดคล้องกับการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนบ้านเมืองในบริเวณลุ่มน้ำท่าจีน แม่กลองและ เพชรบุรี โดยเฉพาะตั้งแต่บริเวณปากแม่น้ำเข้ามาภายใน รวมทั้งการพบตุ่มไหขนาดใหญ่ที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่เป็นพื้นที่น้ำกร่อยของป่าชายเลนบริเวณปากแม่น้ำ กล่าวคือผู้คนที่ เข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่บริเวณนี้ต้องควบคุมภาวะการมีน้ำจืดใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคให้ได้ สะท้อน ได้จากตุ่มไหขนาดใหญ่ที่มีกพบตามบ้านเรือน ซึ่งในอดีตแต่ละบ้านมีไม่ต่ำกว่า 10 หรือ 15 ใบ สันนิษฐานว่าน่าจะมีการนำเข้ามาของคนจากภายนอกและน่าจะมีเตาผลิตในดินแดนตอนใต้ของ ประเทศจีนซึ่งมาพร้อมกับพ่อค้า เช่น กวางตุ้ง กวางสี เนื่องจากคนในท้องถิ่นย่านนี้ไม่มีความรู้ทาง เทคโนโลยีที่จะผลิตขึ้นมา⁹ ประกอบกับชื่อเรียกภูมินามของพื้นที่ที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ชุมชนทำการค้าและชาติพันธุ์ชาวจีน คือ “บ้านท่าจีน” เห็นได้ว่าการตั้งถิ่นฐานในระยะแรกของผู้คน ในชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร มีการกระจายบ้านเรือน ชุมชนบริเวณริมฝั่งแม่น้ำและริมคลองสาขา เท่านั้นแต่ยังไม่ค่อยมีการตั้งถิ่นฐานตอนในของฝั่งแม่น้ำซึ่งไม่เหมาะแก่การเกษตรกรรมและการค้า รวมทั้งยังไม่สะดวกต่อการคมนาคม

4.1.2 การขยายตัวของชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาครในสมัยกรุงเทพฯ

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีเหตุการณ์สำคัญหลายประการที่ส่งผลกระทบต่อพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองสังคมและวัฒนธรรม เริ่มจากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแก้ไขการปกครองส่วนหัวเมืองให้เป็นไปตามแบบแผนการปกครองสมัย อยุธยา เมืองสาครบุรี มีฐานะเป็นเมืองจัตวา ผู้ปกครองเมืองมีบรรดาศักดิ์เป็น พระสมุทรสาคร สภาพ สังคมก่อนการทำสนธิสัญญาเบาริ่ง ในพ.ศ. 2398 ชุมชนต่างๆ มีทั้งกลุ่มคนไทย ลาว จีน มอญ ญวน และเขมร กระจายตัวอยู่เป็นกลุ่มๆ มีวัฒนธรรมและภาษาของตนเองรวมตัวเป็นหมู่บ้านไม่ต่างจาก สมัยอยุธยาตอนปลายและสมัยธนบุรี ความสัมพันธ์กับรัฐนั้นประชากรทุกกลุ่ม ยกเว้นคนจีนติดอยู่ กับระบบไพร่ที่ต้องสังกัดมูลนายไม่มีแรงงานเสรี ต้องถูกเกณฑ์แรงงานหรือส่งส่วย อันเป็นการควบคุม

⁸ ประภัสสร ชูวิเชียร (บรรณาธิการ), รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร: ท่าฉลอม ท่าจีน มหาชัย ภายใต้โครงการศึกษาข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม ชุมชนท่าฉลอมและริมฝั่งมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร, คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ร่วมกับ บริษัทสมุทรสาครพัฒนาเมือง (วิสาหกิจเพื่อ สังคม) จำกัด, 2561, 7.

⁹ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ (บรรณาธิการ), ลุ่มน้ำเจ้าพระยา รากเหง้าแห่งสยามประเทศ (กรุงเทพฯ: มุลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2560), 130-131.

กำลังคนในท้องถิ่นให้ขึ้นกับศูนย์กลางอำนาจรัฐที่กรุงเทพฯ รัฐยังไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการปกครองท้องถิ่นในระดับหมู่บ้าน คงปล่อยให้แต่ละกลุ่มเลือกผู้ปกครองกันเอง ทำหน้าที่คุมกำลังคนเพื่อเกณฑ์แรงงานหรือเก็บส่วยสาอากรส่งให้หน่วยงานระดับเหนือ คืออำเภอและเมืองเพื่อส่งต่อไปยังกรุงเทพฯ¹⁰ ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพหลัก คือ การทำเกษตรกรรม นาข้าว ประมง นาเกลือ ตัดจาก เผาไม้พินถ่าน

การเพิ่มขึ้นของผู้คนกลุ่มต่างๆ ในเขตบ้านท่าจีน สมุทรสาคร เกิดขึ้นด้วยเหตุผลหลัก คือ การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้ที่ถูกกวาดต้อนเป็นเชลยสงครามหรือการหลบหนีสงครามเข้ามาตลอดจนการเคลื่อนย้ายภายในที่ต้องการเข้ามาบุกเบิกที่ดินทำกิน เข้ามาค้าขาย หรือเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างในระบบเศรษฐกิจที่ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น ดังเช่น กรณีการขยายตัวของมอญในประเทศไทย ชาวมอญส่วนมากจะอยู่ริมแม่น้ำ โดยเฉพาะบริเวณสองฝั่งแม่น้ำ มอญที่อพยพเข้าตั้งแต่ช่วงสมัยอยุธยา ส่วนใหญ่จะได้รับพระราชทานที่ดินให้ทำมาหากินแถบชานพระนครหรือไม่ไกล เช่น แถบบริเวณจังหวัดนนทบุรี สามโคก เมืองปทุมธานี และต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เป็นแม่กองเสด็จดำเนินการสร้างเมืองขึ้นที่ปากลัดและในการนี้ได้ตัดเอาท้องที่แขวงกรุงเทพมหานครกับเมืองสมุทรปราการ รวมกันตั้งเป็นเมืองใหม่อีกเมืองและพระราชทานชื่อว่า “เมืองนครเขื่อนขันธ์” และแต่งตั้ง สมิงทอมา บุตรเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) เป็นพระยานครเขื่อนขันธ์รัชมัญราชชาติเสนาบดีศรีสิทธิสงคราม ผู้รักษาเมือง พร้อมกับตั้งกรมการทุกตำแหน่ง¹¹ ส่วนมอญที่อพยพมาในครั้งหลังสุดใน พ.ศ. 2358 โปรดเกล้าฯ ให้อยู่ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์บ้างปทุมธานีบ้างนนทบุรีบ้าง นอกจากนี้คร่อมอญที่เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ไปกวาดต้อนมาจากหัวเมืองเมาะตะมะ ในตอนต้นรัชกาลที่ 3 ก็โปรดเกล้าฯ ให้อยู่เมืองนครเขื่อนขันธ์ด้วย และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมวิเชียรโชฎกจากนั้นโปรดให้ชาวมอญ เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองนี้ “...โปรดให้ยกเอาคร่อมอญในเจ้าพระยามหาโยธาไปตั้งทำมาหากินที่เมืองสาครบุรี...” เห็นได้ว่าการกระจายตัวของชุมชนมอญในช่วงเริ่มต้นจะอยู่ใกล้ๆ กรุงเทพฯ แผ่กระจายไปตามสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา จากอำเภอปากเกร็ด อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี ร่องลงมา ได้แก่ ตามลำน้ำแม่กลอง ในอำเภอบ้านโป่ง โปธาราม จังหวัดราชบุรี และในจังหวัดกาญจนบุรี และอีกบริเวณที่สำคัญคือ ปากลัดหรือพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ และบริเวณอื่นๆ จะพบได้ในจังหวัดต่างๆ โดยเฉพาะที่มหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งเป็นพวกที่ย้าย

¹⁰ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์, ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน, 42.

¹¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พระนคร: ครุสภา, 2505, 204.) อ้างในสุภาภรณ์ โอเจริญ, มอญในเมืองไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541).

มาจากจังหวัดปทุมธานี และกลายเป็นผู้บุกเบิกที่ดินทำกินโดยเฉพาะที่ราบริมแม่น้ำและตามแนว
ลำคลองสุนัขหอน¹² ได้แก่ ชุมชนบางหญ้าแพรก ชุมชนวัดน้อยนางหงส์ (วัดหงส์) และชุมชนชีผ้าขาว

ส่วนกลุ่มคนจีนได้อพยพเข้ามาระลอกใหญ่ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเข้ามาตั้งหลัก
แหล่งทำมาหากินบริเวณริมแม่น้ำท่าจีน บริเวณปากคลองสุนัขหอน หรือ พื้นที่ในเขตบ้านท่าจีน ตำบล
ท่าจีน ในปัจจุบัน และค่อยกระจายตัวไปยังพื้นที่ท่าฉลอม มหาชัย ดังปรากฏหลักฐานประวัติศาสตร์
สำคัญ ได้แก่ ป้ายไม้สลักตัวอักษรจีนที่ศาลเจ้าปูนเกล้าท่าฉลอม แปลความหมายได้ว่า “ศาลเจ้าเก่า
ท่าจีน” สันนิษฐานได้ว่าอาจเคลื่อนย้ายมาจากศาลเจ้าหลังเดิมที่ตั้งอยู่ที่บ้านท่าจีน ซึ่งต่อมาชุมชน
ชาวจีนได้ขยายมาตั้งถิ่นฐานที่ท่าฉลอม ชุมชนใหม่ทางตอนล่างของบ้านท่าจีนซึ่งน่าจะเกิดขึ้นหลังจาก
การชุกคองมหาชัย ตลอดจนหลักฐานจากโบราณสถาน อาคารอุโบสถและปราสาทสมัยอยุธยาและ
ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายที่พบในวัดใหญ่จอมปราสาทหรือวัดใหญ่สาครบุรี และวัดกลางอ่างแก้ว
ซึ่งมีอายุเก่าแก่ที่สุดอาจเก่าถึงสมัยอยุธยาตอนต้นถึงตอนกลาง แสดงให้เห็นว่าพื้นที่บ้านท่าจีนบริเวณ
ที่อยู่เหนือปากคลองสุนัขหอนซึ่งเชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลองทางฝั่งตะวันตกเป็นชุมชน
เริ่มแรกก่อนที่จะย้ายความสำคัญของชุมชนลงไปอยู่ตอนล่าง รวมทั้งหลักฐานแผนที่ของชาวตะวันตก
ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ประมาณสมัยพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.2190-2233) ระบุที่ตั้งบ้านท่าจีน
จากแผนที่ตั้งอยู่เหนือปากคลองแม่กลอง (คลองสุนัขหอน) และสังเกตจากแผนที่ได้ว่าปากแม่น้ำท่าจีน
ยังขึ้นมาใกล้กับเมืองสาครบุรีเกินนี้มากกว่าปัจจุบัน โดยคูกน้ำตอนล่าง ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบันยังไม่มี
จึงยืนยันได้ว่าชุมชนท่าฉลอมและมหาชัยเกิดขึ้นภายหลังจากเมืองสาครบุรีตรงบ้านท่าจีนเก่า¹³
ในประเด็นนี้ประภัสสร ชูวิเชียร ได้อธิบายเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่ใหม่ทาง
ตอนล่างลงมาของบ้านท่าจีนซึ่งน่าจะเกิดหลังจากการชุกคองมหาชัยประกอบกับการร่นตัวของ
ปากแม่น้ำลงมาอีกราว 4-5 กิโลเมตร ทำให้พื้นที่สาครบุรีที่บ้านท่าจีนตั้งลึกห่างไกลจากเส้นทางออก
ทะเลมากขึ้น ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้เกิดย่านการค้าแห่งใหม่ที่ท่าฉลอม ซึ่งเป็นพื้นที่แนวโค้งของแม่น้ำ
ท่าจีนโดยประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวจีนโพ้นทะเล ตลอดจนหลักฐานทางศิลปกรรมสมัยอยุธยาตอน
ปลายจะเกาะกลุ่มอยู่แถบคลองมหาชัยซึ่งสัมพันธ์กับช่วงเวลาการชุกคองมหาชัย เช่น ใบเสมาหิน
ทรายแดง วัดติ๊กมหาชยาราม ใบเสมา เจดีย์ วัดโคกขาม เป็นต้น¹⁴ ซึ่งสอดคล้องการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุ
60-70 ปีขึ้นไปในบ้านท่าฉลอม ที่เล่าถึงประวัติชีวิตของครอบครัวตนเองว่าบรรพบุรุษอพยพมาจาก
เมืองจีน (จีนโพ้นทะเล) เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่ท่าฉลอมและมาแต่งงานกับผู้หญิงคนไทยในท้องถิ่น ดังเช่น

¹² สัมภาษณ์ เอี้ยว เขียวประทุม และ กุล รัชฎาภรณ์, 3 มกราคม 2563.

¹³ ประภัสสร ชูวิเชียร, รายงานการวิจัยเรื่อง หลักฐานศิลปกรรมอยุธยาที่กรุงเทพมหานครและ
ปริมณฑล วิเคราะห์พื้นฐานชุมชน “ปากใต้” สมัยกรุงศรีอยุธยา, 7-8.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

กรณีของป้าม่วย อายุ 89 ปี เล่าว่าตัวเองเป็นคนในตระกูลแซ่ลี้ เป็นชาวจีนแต้จิ๋ว นามสกุลเดิมของพ่อคือ ลี้สุวรรณ อากัง(ปู่) อพยพมาจากเมืองจีน แล้วมาแต่งงานกับย่าซึ่งเป็นคนไทย อยู่บ้านโกรกกราก โดยรุ่นพ่อเปิดร้านขายของชำ อย่างร้านนี้ก็เปิดมาตั้งแต่รุ่นพ่อแล้ว ที่ร้านจะขายทุกอย่าง เช่น น้ำปลา ปลาแห้ง กุ้งแห้ง ข้าวสาร ของใช้ ของชำต่างๆ¹⁵

ต่อมาในช่วงเวลาหลังการทำสนธิสัญญาเบาริ่งมีผลให้ไทยต้องยกเลิกระบบการผูกขาดการค้า เปิดเสรีทางการค้า ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตที่มีลักษณะเป็นการผลิตเพื่อส่งออกมากขึ้น ข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจที่สำคัญ เช่น การขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าว สภาพของระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพค่อยๆ ลดความสำคัญลง ระบบเงินตราเข้ามามีบทบาทในการค้าขาย ทำให้การค้าในท้องถิ่นเติบโตขึ้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ชัดเจนที่สุดคือ การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร โดยเฉพาะชาวจีนที่เข้ามาเป็นแรงงาน พ่อค้า ผู้ประกอบการ

การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของสาครบุรีเกิดขึ้นในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นเมืองสาครบุรีไม่ได้มีชื่อเสียงด้านการประมงและพาณิชย์อย่างเดียว แต่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจในภาคเกษตรกรรมที่เกิดจากนโยบายการขยายเส้นคลองที่เชื่อมต่อจากกรุงเทพฯมายังพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ดังเช่นพื้นที่ราบทางตอนเหนือบริเวณท้องที่บ้านแพ้วและกระทุ่มแบน เรื่อยไปจนถึงนครชัยศรี สุพรรณบุรี ก็ยังเป็นพื้นที่สำคัญในการผลิตข้าวและอ้อย¹⁶ และได้ขยายพื้นที่เกษตรกรรมกว้างขวางขึ้นมากหลังจากที่มีการขุดคลองดำเนินสะดวกและคลองภาษีเจริญ เพื่ออำนวยความสะดวกในการจับจองที่ดินเพาะปลูกใหม่ๆ และเส้นทางคมนาคมขึ้นจากเดิมซึ่งมีคลองมหาชัยและคลองสุนัขหอน นับเป็นการพัฒนาฝั่งตะวันตกตอนล่างของแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อมุ่งการคมนาคมและการค้า โดยเฉพาะการค้าน้ำตาลเพื่อส่งออกในขณะนั้น แต่สิ่งที่เป็นผลพลอยได้ทางอ้อมคือ การขยายที่นาทั้งสองฝั่งคลอง จากปัจจัยนี้ทำให้มีการจับจองที่ดินและเริ่มขยายที่ดินทางการเกษตร รวมไปถึงในช่วงเวลานี้ยังเกิดชุมชนมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานประวัติการสร้างวัดในพุทธศาสนาที่กระจายตัวทั่วบริเวณคิ่งน้ำท่าจีน- มหาชัย โดยเฉพาะหลังการประกาศเลิกทาสและไพร่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้การตั้งบ้านเรือนของชาวมอญ ชาวลาวและชาวไทยเป็นโดยอิสระมากขึ้นตามเป็นจำนวนมาก ในขณะที่คนจีนมิได้อยู่ในบังคับใดๆ ของทางการมาแต่ต้น ทำให้มีโอกาสในการประกอบอาชีพได้หลากหลาย ตั้งแต่อาชีพกสิกรรม ทำนา ทำไร่ ทำสวน เลี้ยง

¹⁵ สัมภาษณ์นงนุช เลหาสม, ชาวบ้านท่าฉลอม, 23 กุมภาพันธ์ 2562.

¹⁶ มณฑล คงแถวทอง, **เศรษฐกิจข้าวและน้ำตาลทรายในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน พ.ศ. 2398-2453**, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524, 107-109.

สัตว์ คำขาย พ่อค้าคนกลาง จนไปถึงกิจการโรงบ่อน โรงฝิ่น ส่วนการก่อสร้างระบบสาธารณูปโภค ขุดคลอง สร้างทางรถไฟและถนน เพื่อพัฒนาเส้นทางคมนาคม การพาณิชย์และการขยายพื้นที่ เพาะปลูกล้วนทำให้มีความต้องการแรงงานรับจ้างชาวจีนภายนอกมากขึ้นไปอีก¹⁷

ครั้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีพ.ศ. 2438 ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมณฑลนครชัยศรี ประกอบด้วย 3 เมืองหลัก คือ นครชัยศรี สุพรรณบุรี และสมุทรสาคร และในช่วงเวลาดังกล่าวการ คมนาคมในพื้นที่มีการพัฒนาอย่างรวดเร็ว อาทิ การสร้างเส้นทางรถไฟสายท่าจีน (คลองสาน-มหาชัย) พ.ศ. 2444 และสายแม่กลอง (วัดแหลม-แม่กลอง) พ.ศ. 2450 และยังมีเหตุการณ์ในความทรงจำของ ผู้คนท้องถิ่นสำคัญในช่วงเวลานี้ คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน มาสมุทรสาครหลายครั้ง ได้แก่ ปีพ.ศ. 2447 เสด็จพระราชดำเนินทางรถไฟสองครั้ง และพ.ศ. 2448 เสด็จประพาสเมืองสมุทรสาครเมื่อครั้งเสด็จผ่านจากกลับจากการประพาสเมืองเพชรบุรี และคราวเสด็จ เปิดถนนถวายเป็นการจัตุรัสขากิจบาลหัวเมืองซึ่งเป็นต้นแบบการปกครองท้องถิ่นแห่งแรกของ ประเทศไทย

ตลอดจนการบุกเบิกพื้นที่ทางด้านริมทะเลปากอ่าวไทยเพื่อการทำนาเกลือ เริ่มมีความสำคัญ ในช่วงพุทธศวรรษที่ 25 เป็นต้นมา ดังปรากฏหลักฐานเอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1227 (พ.ศ.2408) หนังสือจากเจ้าพระยาวรวิงวงษ์มหาโกษาธิบดีถึงพระสมุทหาครานุรักษ์ เจ้าเมืองสาครบุรี มีใจความสำคัญเกี่ยวกับการจับจองพื้นที่รกร้างว่างเปล่า ในเขตตำบลบางหญ้าแพรกเพื่อทำนาเกลือ ดังข้อความว่า

“ หนังสือ เจ้าพระยาวรวิงวงษ์มหาโกษาธิบดี มาถึง พระสมุทหาครานุรักษ์ ด้วยสมเด็จพระเจ้า ลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ให้มหัดเลกนายรองชั้น นำเรื่องราวมายื่น นายอยู่เข้าไปทูล พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ว่า (ที่ดิน) ตำบลบางหญ้าแพรก ไม่มีผู้ใดจับจองหวงแหน ขอให้นายรองชั้นออกมาจับจองโดนทรวงเปนที่นาเกลือ ถวายในสมเดจ์ฯ.... นับถ้าเป็นที่รกร้างว่างเปล่า ยังไม่มีผู้ใดจับจอง เป็นเรือกสวนไร่นา เหนว่านาเกลือ เป็นประโยชน์แก่แผ่นดิน มาก ถ้าที่ซึ่งนายรองชั้น จทำนาเกลือถวายนิ เป็นที่รกร้างว่างเปล่า และเปนที่ห้พื้น ก็ให้นายรองชั้น ทำเทิด ด้วยที่ห้พื้นนั้น ในพระราชบัญญัติก็มีให้ห้ามผู้ใดหวงแหนไว้ จหวงแหนได้ก็แต่ที่เรือกสวนไร่นา ถึงกันั้นจับจองไว้ครบ ๓ ปี แล้วไม่ทำจหวงแหน ไว้ไม่ได้แลที่ห้พื้นนี้ก็เป็น

¹⁷ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์, ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน, 2554.

ราษฎรทำมาหากิน ให้นายรองชั้นจับจองหวงแหงนที่ไว้ให้มากเหลือเกินให้จับจองไว้จำเพาะ ที่จ่านาเกลือเท่านั้น นอกจากที่นาเกลือก็ให้ราษฎรได้อาไรสดข ทำมาหากินต่อไป...”¹⁸

นอกจากนี้หลักฐานลายลักษณ์อักษรที่เกี่ยวข้องกับความสำคัญของบุคคลสำคัญที่มีบทบาท ในการพัฒนาพื้นที่ชุมชนท่าฉลอม ท่าจีน บางหญ้าแพรก รวมทั้งมหาชัย ราวสมัยรัชกาลที่ 5-7 คือ นายเม่งฮะ หรือนายมิ่ง มณิรัตน์ (พ.ศ. 2422- 2489) ที่ได้ทำนุบำรุงวัด สร้างโรงเรียน บริจาคเงินเพื่อ การกุศล จนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนสมุทรมณิรัตน์ หมายถึง คุณงามความดีของท่าน ดุจแก้วอันมีค่าแห่งเมืองสมุทรสาครและท่านยังเป็นผู้ก่อตั้ง “นาเกลือมณิรัตน์” โดยในระยะเริ่มต้น การสร้างนาเกลือตามบันทึกส่วนตัวขุนสมุทรมณิรัตน์ เมื่อปี พ.ศ. 2478¹⁹ ข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า

“...การทำที่ว่างให้มีประโยชน์นั้น ข้าพเจ้าได้เห็นมีที่ว่างอยู่แห่งหนึ่งที่ตำบลบางหญ้าแพรก ควรจะทำนาเกลือหรือนาข้าวได้ ในบริเวณนั้นมีที่คุดจอมมารตากลิ่น ขวางหน้าอยู่ เมื่อตกลงซื้อได้ แล้วข้าพเจ้าจึงจับจองที่ต่อไป ต่อมา พ.ศ.2469 ข้าพเจ้าได้ทำคำร้องขอเช่าเรือชุดของกรมชลประทาน มาชุดคลองนาเกลือก็สำเร็จเช่าได้ เรือได้ทำการชุดเมื่อวันที่ 30 มกราคม พ.ศ.2469 คลองนี้ต้องชุด ยาว 119 เส้น หรือเท่ากับ 4,660 เมตร กว้าง 5 วา หรือเท่ากับ 10 เมตร ลึกจากพื้นดิน 1 วา หรือ เท่ากับ 2 เมตร เป็นค่าจ้างชุด 10,000 บาท ขณะเวลาชุดอยู่ หม่อมเจ้าอำรงศิริ เทศาภิบาลมณฑล นครไชยศรี มีคำสั่งห้ามไม่ให้ชุด ถ้าจะชุดต่อไปต้องขอพระบรมราชานุญาตก่อน ข้าพเจ้ายื่นขอพระ บรมราชานุญาต 15 วัน ก็ได้รับอนุญาตให้ชุดได้ ระหว่างขออนุญาตข้าพเจ้าไม่ได้หยุดการชุดเลย ขณะนั้นข้าพเจ้าได้รับอุปถัมภ์ต่างๆ ซึ่งเกือบทำให้ข้าพเจ้าเลิกความคิดอันนี้เสีย เมื่อชุดเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ประกาศให้ผู้ที่มีว่างงานสมัครจะทำนาเกลือต่อไป

ข้าพเจ้าวางระเบียบสำหรับการสร้างนาเกลือว่า ข้าพเจ้าให้ค่าจ้างตามราคาที่เขาจ้างกัน ที่อยู่ เครื่องปลูกบ้าน กระดาน ตุ่มน้ำ ข้าพเจ้าออกให้ทั้งสิ้น แต่ผู้ทำนาต้องปลูกกันเอง เครื่องประกอบการ ทำนาเกลือ เช่น ยุงเกลือ และของใช้ในการทำนาเกลือต่างๆ เป็นของข้าพเจ้าทั้งสิ้น ผู้เข้าทำนั้นมีแต่ ตัวเปล่ามาทำก็ทำได้ การเงินใช้สอย ข้าพเจ้าทดลองให้ เวลาทำเกลือได้แบ่งกันคนละครึ่ง เมื่อพ.ศ. 2470 ราคาเกลือ ซื้อขายกันที่นา เกวียนละ 2 บาท 50 สตางค์ ถึง 3 บาท แต่รัฐบาลเก็บภาษีเกวียน ละ 6 บาท ชวนาขาดทุน เพราะภาษีเก็บแพงกว่าตัวเกลือตั้ง 2-3 เท่า ค่าจ้างหาบก็แพงค่ากินอยู่ใช้ สอยก็แพง บางรายทำได้เกลือแล้วกองทิ้งไว้ที่นา ไม่มีเงินจ้างหาบเข้ายุ้ง สมัยนั้นประจวบกับสมเด็จพระ

¹⁸ “นายรองชั้นมหาดเล็ก ขอจับจองที่ดินที่ป่า ตำบลบางหญ้าแพรก เมืองสมุทรสาคร”, สมุดไทยดำ, เส้นดินสอขาว, จมท.ร.4 จ.ศ.1227 เลขที่ 135, หอสมุดแห่งชาติ.

¹⁹ อ่างใน เสถียรโกเศศ, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสมุทรมณิรัตน์ (แห่ง สมุทมนิ รัตน์) วันที่ 9 ธันวาคม 2508.

พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเสวยราชย์ ทรงตั้งข้าหลวงออกมาตรวจการทำมาหากินของราษฎร ข้าพเจ้า พร้อมด้วยพวกทำนาเกลือหลายตำบลทำคำร้องยื่นขอลดภาษีเกลือ ต่อมาทางการจึงยกเลิกภาษีเกลือ เสียทั้งสิ้น ราคาเกลือดีขึ้นอยู่หนึ่งปี ซื่อขายกันที่นาราคาเกวียนละ 9 บาท ถึง 15 บาท เป็นอย่างสูง ที่เป็นเช่นนี้เพราะเกลือมีน้อยไม่พอขาย ประกอบด้วยเงินเหรียญฮ่องกงมาก 36 เหรียญ แลกได้ เงินสยาม 300 บาท ปีต่อมาคือพ.ศ. 2471 กับ พ.ศ. 2472 จึงมีคนมาทำนาเกลือของข้าพเจ้าตั้ง 37 ครัวเรือน ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ 190 กว่าคน เวลาทำเกลือได้มีเงินและไทยเข้าไปรับจ้างทาบเกลือในนาอีก 30-40 คน พ.ศ.2472-2473 ราคาเกลือเริ่มลง กระทั่งซื่อขายกันที่นาเกวียนละ 3 บาท หรือ 3 บาท 25 สตางค์ เพราะราคาเงินฮ่องกงถูกมาก 170 เหรียญต่อเงินสยาม 300 บาท ราคาเกลือจึงตก มาจนทุกวันนี้ ข้าพเจ้าอุสาหะประคับประคองคนทำนาเกลือ พร้อมทั้งข้าพเจ้าเองมาด้วยความลำบาก ที่สุด เวลานี้ข้าพเจ้ายังปกครองอยู่อีก 35 ครัว ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ 170 กว่าคน..."

การขยายตัวของชุมชนบ้านทำจิ้นจากหลักฐานชื่อเรียกภูมินามที่มีความสัมพันธ์กับลักษณะ ที่ตั้งและอาชีพการทำมาหากิน รวมทั้งงานศิลปกรรม ศาสนาสถานสำคัญของชุมชนที่ประจักษ์ให้เห็น ในท้องถิ่น ตลอดจนคำสัมภาษณ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวในอดีต ได้สะท้อนถึงความสำคัญในแง่ของ ยุทธศาสตร์พื้นที่ที่มีความสำคัญทางด้านการเมือง เศรษฐกิจการค้า ในฐานะเมืองท่าการค้าเป็น จุดเปลี่ยนถ่ายหรือแลกเปลี่ยนสินค้า แม้ว่าจะมีความสำคัญที่ต่างออกไปในแต่ละยุคสมัย กล่าวคือ ก่อนการขุดคลองมหาชัย ศูนย์กลางการค้าอยู่ที่บ้านทำจิ้น โดยมีวัดใหญ่จอมปราสาทเป็นศูนย์กลาง ชุมชน ซึ่งสะท้อนถึงหมู่บ้านที่เป็นถิ่นอาศัยของคนจีน มีทำเลที่ตั้งเหมาะสมเป็นท่าจอดเรือหรือ แลกเปลี่ยนซื่อขายสินค้า เนื่องจากสามารถใช้เส้นทางน้ำเชื่อมต่อไปยังพื้นที่ทางด้านฝั่งตะวันตกหรือ เชื่อมต่อกับบางกอกโดยใช้เส้นทางน้ำ และต่อมาเมื่อมีการขุดคลองมหาชัย ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ และการขยายตัวของชุมชนได้ย้ายมาบริเวณปากคลองมหาชัย โดยเฉพาะพื้นที่ท่าฉลอมที่พัฒนาขึ้น จากการเป็นชุมชนคนจีนโพ้นทะเล เป็นที่จอดเรือประมงหรือเพื่อการขนถ่ายสินค้า รวมทั้งพื้นที่ชุมชน มหาชัยซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามก็ได้พัฒนาความเจริญเป็นตลาดย่านการค้า ทำเทียบเรือประมง สถานที่ ราชการ และศูนย์กลางของสมุทรสาครในปัจจุบัน

4.2 ความทรงจำของสังคมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสมุทรสาคร

ความสนใจความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น เกิดขึ้นอย่างน้อยในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพราะในช่วงเวลาดังกล่าว กรุงเทพฯ ได้มีบทบาทและขยายอิทธิพลทางการเมืองเข้าไปยังดินแดนต่างๆ มากขึ้น ดังนั้นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับท้องถิ่นจึงมีความสำคัญ ซึ่งเห็นได้จากหลักฐานในรูปแบบเอกสารราชการ จดหมายเหตุ หรือการเขียนพงศาวดารเมืองที่เป็นเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเมืองหรือท้องถิ่นที่มีความสำคัญ ซึ่งถูกตีพิมพ์ในรูปแบบเอกสารของรัฐ เช่น ราชกิจจานุเบกษา รายงานการตรวจราชการ เอกสารตอบโต้ทางราชการ²⁰ ในส่วนนี้ผู้ศึกษาต้องการนำเสนอเรื่องราวของพื้นที่ที่ยังหลงเหลืออยู่ของความทรงจำที่ถูกเลือก ซึ่งสะท้อนจากหลักฐานและสถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ในพื้นที่สมุทรสาคร

4.2.1 กรณีศึกษา “พื้นที่ที่ยังหลงเหลือ” จากพื้นที่ประวัติศาสตร์ชาติสู่ความทรงจำที่ถูกเลือก

ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีต แต่ไม่ใช่เรื่องราวในอดีตทุกอย่างจะกลายเป็นประวัติศาสตร์ ขณะเดียวกันความทรงจำบางส่วนเท่านั้นที่สามารถเป็นภาพตัวแทนของอดีต หรือกล่าวอีกแง่หนึ่งคือ ภาพที่เกิดขึ้นใหม่จากพื้นที่ความทรงจำ ซึ่งเกิดขึ้นจากปัจเจกและกลุ่มสังคม ก่อให้เกิดความทรงจำร่วมของคนในสังคมได้ถูกถ่ายทอดออกมาในรูปแบบต่างๆ เช่น เรื่องราวเหตุการณ์สำคัญในอดีต บุคคลในประวัติศาสตร์ อนุสาวรีย์ คำขวัญ พิธีกรรม ความเชื่อ สัญลักษณ์ อันส่งผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่น และเมื่อพิจารณาในแง่ของมิติทางด้านความทรงจำของประวัติศาสตร์ชาติที่ปรากฏในท้องถิ่น คงต้องนึกถึงวีรกรรมของพื้นที่ที่ยังหลงเหลือ บุคคลสำคัญของท้องถิ่นซึ่งปรากฏอยู่ในตำราประวัติศาสตร์ชาติไทย เรื่องเล่าของท้องถิ่นจังหวัดสมุทรสาคร

เนื้อหาจากพระราชพงศาวดาร: หลักฐานประวัติศาสตร์ชาติไทย

พื้นที่ที่ยังหลงเหลือ ถือเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ มีชื่อปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ ดังเช่น พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ซึ่งเป็นต้นฉบับให้แก่พระราชพงศาวดารอื่นๆ หลายฉบับ อันได้แก่ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล หรือที่เรียกกันว่า พระราชพงศาวดารฉบับสองเล่มนี้ ชำระในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ผู้ชำระคือสมเด็จพระพนรัตน์ หรือพระพิมลธรรม แห่งวัดพระเชตุพน นักประวัติศาสตร์คนสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 1 และสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสได้ชำระต่อจากสมเด็จพระพนรัตน์ บางครั้งเรียกพระราชพงศาวดารฉบับนี้ว่า พระราชพงศาวดาร ฉบับหลวง เนื่องจากสมเด็จพระพนรัตน์ ทรงทำงานนี้เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช²¹

²⁰ ยงยุทธ ชูแว่น, *เครื่องศตวรรษแห่งการค้นหาและเส้นทางสู่ออนาคตประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2551), 33.

²¹ วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ, *ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา* (นนทบุรี: สารคดี, 2560), 22.

พระอภัยแก่ข้าพระพุทธเจ้า ผู้ถึงแก่ภรรยาโศกนี้เลย จงทรงพระอภัยถึงพระราชประเพณี อย่าให้เสียขนบธรรมเนียมไปนั้นดีกว่า อันพระราชกำหนดมีมาแต่โบราณนั้นว่า ถ้าแลพันท้ายผู้ใดถือท้ายเรือพระที่นั่ง ให้ศิระเรือพระที่นั่งนั้นหัก ท่านว่าผู้นั้นก็ถึงภรรยาโศกให้ตัดศิระเสีย แลพระเจ้าอยู่หัว จงทรงพระกรุณาโปรดให้ตัดศิระข้าพระพุทธเจ้าเสียตามโบราณราชกำหนดนั้นเถิด...”²³

ตลอดจน พระเจ้าเสือพยายามขอร้องหลายครั้ง และยื่นขอเสนอแนวทางออกของเหตุการณ์นี้ ดังกรณีเรื่อง การปั้นดินแทนตัวพันท้ายแล้วให้จำลองการตัดศิระแทนตัวจริง ดังข้อความที่ระบุว่า “... จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้ฝีพายทั้งปวง ปั้นมูลดินเป็นรูปพันท้ายนรสิงห์ขึ้นแล้วก็ให้ตัดศิระรูปดินนั้นเสีย แล้วดำรัสว่า ไอ้พันท้ายซึ่งโทษเอ็งถึงตายนั้น กูประหารชีวิตเอ็งเสียพอเป็นเหตุแทนตัวเอ็งแล้ว เอ็งอย่าตายเลย จงกลับมาลงเรือไปด้วยกับกูเถิด...”²⁴

เมื่อวิเคราะห์เนื้อหาพบว่า ภาพลักษณ์ของพันท้ายนรสิงห์ ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารนั้น แสดงถึงความจงรักภักดีจนยอมตายเพื่อพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ ดังที่ระบุว่า “...พระเจ้าอยู่หัวอย่าทรงพระอภัยแก่ข้าพระพุทธเจ้า ผู้ถึงแก่ภรรยาโศกนี้เลย จงทรงพระอภัยถึงพระราชประเพณี อย่าให้เสียขนบธรรมเนียมไปนั้นดีกว่า...”

นอกจากการอธิบายเรื่องราววีรกรรมของพันท้ายนรสิงห์ในพระราชพงศาวดารไทยแล้ว ยังพบการผลิตงานประเภท โคลงประกอบภาพ ที่เรียกว่า “โคลงภาพพระราชพงศาวดาร” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ประพันธ์ขึ้นเพื่อเป็นการถ่ายทอดภาพเรื่องราวของประวัติศาสตร์ชาติไทย ผ่านบทประพันธ์ประเภทโคลงสี่สุภาพ จำนวน 276 บท มีภาพประกอบพระราชพงศาวดาร 92 ภาพ

เรื่องโคลงภาพพระราชพงศาวดารนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ตำนานอธิบายไว้เมื่อพิมพ์ครั้งแรกในพ.ศ. 2465 ว่า หนังสือโคลงภาพพระราชพงศาวดารนี้ เกิดขึ้นจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคัดเลือกเรื่องราวในพระราชพงศาวดารเพื่อให้คนไทยได้รู้จักและเรียนรู้เรื่องราววีรกรรมของพระมหากษัตริย์ขุนนางข้าราชการไทย โดยมีจุดมุ่งหมายให้เกิดความภาคภูมิใจในเกียรติคุณและวีรกรรมที่มีค่าแก่การยกย่องของบรรพชนไทย พระองค์โปรดให้ช่างเขียนที่มีฝีมือเขียนรูปภาพและให้มีโคลงบอกเรื่องราว ภาพขนาดใหญ่ให้มีโคลงประกอบภาพละหกบท ภาพขนาดกลางและขนาดเล็กมีโคลงประกอบภาพละสี่บท พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยพระองค์เองบ้าง โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการแต่งถวายบ้าง เมื่อแล้วเสร็จโปรดให้ประดับในงานพระเมรุมาศ สมเด็จพระเจ้าฟ้าพหุรัตมณีนมัย สมเด็จพระเจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง สมเด็จพระเจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ และพระอัครชายาเธอ

²³ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบลัดเล (กรุงเทพฯ: โฆษิต, พิมพ์ครั้งที่ 2, 2549), 381.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, 382.

พระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์ ที่ห้องสนามหลวง เมื่อพ.ศ. 2430 ทั้งยังได้พิมพ์บทโคลงเป็นเล่ม พระราชทานเป็นของแจกในงานพระเมรุคราวนั้นด้วย เมื่อเสร็จงานแล้วโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งรูปและ เรื่องโคลงภาพพระราชพงศาวดารชุดนี้ไปประดับไว้ ณ สถานที่สำคัญหลายแห่ง เช่น พระที่นั่งอัมพร วินิจฉัย พระที่นั่งวโรภาสพิमान ณ พระราชวังบางปะอิน เป็นต้น²⁵

เรื่องราวของพันท้ายนรสิงห์ อยู่ในรูปที่ 56 มีชื่อว่า แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเสือ ภาพพัน ท้ายนรสิงห์ถวายชีวิต โดยโคลงประกอบภาพนั้นผู้ทรงพระราชนิพนธ์คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เมื่อปี พ.ศ.2432

๑-สรรเพชญ์ที่แปดเจ้า	อยุธยา
เสด็จประพาศทรงปลา	ปากน้ำ
ล่องเรือเอกไชยมา	ถึงโคก ขามพ่อ
คลองคดโขนเรือค้ำ	ซัดไม้หักสลาย ฯ
๑-พันท้ายตกประหม่าสิ้น	สติคิด
โดดจากเรือทูลอุทิศ	โทษร้อง
พันท้ายนรสิงห์ผิด	บทฆ่า เสียเทอญ
หัวกับโขนเรือต้อง	คู่เส้นทำศาล ฯ
๑-ภูบาลบำเหน็จให้	โทษถนอม ใจนอ
พันไม่ยอมอยู่ยอม	มอดม้วย
พระโปรดเปลี่ยนโทษปลอม	พันรูป แทนพ่อ
พันกราบทูลทัดด้วย	ท่านทิ้งประเพณี ฯ
๑-ภูมีปลอบกลับตั้ง	ขอบรรร ลัยพ่อ
จำสั่งเพชฌฆาตพัน	ฟาดเกล้า
โขนเรือกับหัวพัน	เส้นที่ ศาลแล
ศาลสี่บกฤตศิคุณเค้า	คติไว้ในสยาม ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวงศ์เธอ
(กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)²⁶

²⁵ ศิลปากร,กรม, โคลงภาพพระราชพงศาวดาร. หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมจันทร์ เทวกุล (กรุงเทพฯ: พระจันทร์, 2513), คำนำ.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, 64.

จากเนื้อหาคำประพันธ์ในโคลงภาพพระราชพงศาวดาร ที่กล่าวถึงเรื่องราวของพันท้ายนรสิงห์พ้องกับเรื่องราวที่ถูกนำเสนอในพระราชพงศาวดารไทย สะท้อนให้เห็นถึงวิกรมของบุคคลในประวัติศาสตร์ชาติไทย และกลายเป็นตัวอย่างต้นแบบที่ดีในเรื่องความรับผิดชอบต่อหน้าที่และการเสียสละชีวิตตน (ผลประโยชน์ส่วนตน) เพื่อธำรงรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดีที่ต้องการปกป้องพระมหากษัตริย์จากคำครหาที่เดียนดูหมิ่น และในสมัยหลังเรื่องราวของพันท้ายนรสิงห์ถูกบรรจุไว้ในแบบเรียน หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย วรรณคดี และวรรณกรรม กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้บทร้อยกรองประเภทโคลง ซึ่งนอกจากจะทำให้ผู้เรียนได้เข้าใจเรื่องฉันทลักษณ์ คำประพันธ์ในการเลือกสรรคำที่ไพเราะ มีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ ก่อให้เกิดจินตนาการ อารมณ์ความรู้สึกแล้วยังได้เรียนรู้เกี่ยวกับข้อคิดที่ได้จากโคลงภาพพระราชพงศาวดารอีกด้วย โดยในแบบเรียนได้คัดเลือกตัวอย่างจากหนังสือโคลงภาพพระราชพงศาวดาร จำนวน 2 เรื่อง ได้แก่ โคลงประกอบภาพที่ 10 แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ภาพพระสุริโยทัยขาดคอช้าง และ โคลงประกอบภาพที่ 56 แผ่นดินพระเจ้าเสือ ภาพพันท้ายนรสิงห์ถวายชีวิต เรื่องราวของพันท้ายนรสิงห์ ผู้มีความซื่อสัตย์ รับผิดชอบต่อหน้าที่เสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อรักษาเกียรติภูมิแด่องค์พระมหากษัตริย์นั้น²⁷ เห็นได้ว่าเนื้อความที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารไทยได้กลายเป็นพื้นที่ความทรงจำหลักที่ถูกเลือกบรรจุในประวัติศาสตร์ชาติไทยทั้งในรูปแบบงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ โคลงพระราชพงศาวดาร หรือแบบเรียนล้วนมีความสัมพันธ์กับบทบาทของชนชั้นนำไทยและรัฐไทย ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ประมวล เลือกรสรเหตุการณ์เหล่านั้นมาผลิตและส่งต่อในสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง

“พันท้ายนรสิงห์” เรื่องราว ความทรงจำ ภาพตัวแทนวีรบุรุษชาติไทยในท้องถิ่นสมุทรสาคร

ปัจจุบันเรื่องเล่าของพันท้ายนรสิงห์ในฐานะตัวแทนวีรบุรุษแห่งความซื่อสัตย์ซึ่งธำรงไว้ซึ่งความกตัญญูต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ยึดในธรรมเนียมปฏิบัติตามหลักกฎหมาย ยังปรากฏในรูปแบบลักษณะที่ถูกสร้างขึ้นต่างยุคสมัย แม้ว่าทั้งหมดจะสะท้อนให้เห็นถึงการทำให้เรื่องราวของบุคคลนี้อยู่ในความทรงจำของผู้คนแม้กระทั่งยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกรมศิลปากรได้สำรวจรวบรวมข้อมูลแหล่งโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีในช่วงเวลาก่อนทศวรรษ 2500 และได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานที่เป็นแหล่งประวัติศาสตร์อันมีความเกี่ยวเนื่องกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เรื่องพันท้ายนรสิงห์ ที่ระบุว่าเมื่อปีพ.ศ. 2247 สมเด็จพระเจ้าเสือเสด็จโดยเรือพระที่นั่งเอกชัยจะไปประพาสเพื่อทรงเบ็ด ณ ปากน้ำเมืองสาครบุรี ได้แก่ 1) ศาลพันท้ายนรสิงห์ (ศาลเดิม) หมู่ 3

²⁷ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, *แบบเรียนภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2* (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของ สกสศ, 2554).

บ้านพันท้ายนรสิงห์ ตำบลพันท้ายนรสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าชายเลน ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ติดกับลำคลองสหกรณ์ ทางด้านทิศใต้ติดกับลำคลองโคกขาม ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ ในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 27 กันยายน 2479 และ 2) ศาลพันท้ายนรสิงห์ (ศาลจำลองปากคลองโคกขาม) ตั้งอยู่ที่ปากคลองโคกขาม ตำบลโคกขาม อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ ในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 4 มกราคม 2498²⁸

ในบริบทท้องถิ่นสมุทรสาคร ความทรงจำที่เกี่ยวข้องกับพันท้ายนรสิงห์ ไม่ได้เป็นความทรงจำที่มาจากพระราชพงศาวดารเพียงอย่างเดียว หากแต่เกิดจากเรื่องเล่า ตำนาน ความเชื่อ สิ่งปาฏิหาริย์ที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่นซึ่งเกิดจากการผลิตซ้ำในรูปแบบต่างๆ ทั้งจากคนภายในท้องถิ่น หน่วยงานราชการในระดับท้องถิ่นและระดับจังหวัด รวมทั้งผู้มีความศรัทธาต่อพันท้ายนรสิงห์ในมิติต่างๆ ประกอบกับสืบสานจากบทละครอิงประวัติศาสตร์ชาติไทย จนก่อให้เกิดความทรงจำต่อพันท้ายนรสิงห์แตกต่างกันออกไปในแต่ละช่วงเวลา โดยผู้ศึกษาแบ่งช่วงเวลาออกเป็น 3 ช่วง เพื่อให้เห็นถึงสาเหตุปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำเสนอและถ่ายทอดเรื่องราวความทรงจำที่แตกต่างกัน ได้แก่

ช่วงแรก: ก่อนบทละครอิงประวัติศาสตร์ชาติไทย (ก่อนพ.ศ. 2488)

ช่วงที่สอง: ยุคการผลิตและตอกย้ำความทรงจำในท้องถิ่น (พ.ศ. 2490-2540)

ช่วงที่สาม: ยุคองค์พ่อพันท้ายนรสิงห์ เทพเจ้าแห่งโชคสามในนครแห่งความซื่อสัตย์ (พ.ศ. 2540-ปัจจุบัน)

ช่วงแรก: ก่อนบทละครอิงประวัติศาสตร์ชาติไทย (ก่อนพ.ศ. 2488) จากข้อความในพระราชพงศาวดารที่กล่าวถึงรายละเอียดของเหตุการณ์เมื่อคราวที่สมเด็จพระเจ้าเสือเสด็จประพาสทรงเบ็ดผ่านมายังบริเวณคลองโคกขามที่มีความคดเคี้ยวจนเป็นเหตุให้เกิดเหตุสุตวิสัย ศีรษะเรือพระที่นั่งกระทบกับกิ่งไม้ใหญ่จนหักตกลงในน้ำ พันท้ายนรสิงห์จึงขอร้องให้ลงโทษด้วยการตัดศีรษะ แต่พระเจ้าเสือไม่ต้องการลงโทษจึงได้วิ่งวอนเป็นหลายครั้ง ดังความที่ระบุว่า²⁹

“...สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินตรัสได้ทรงฟังดังนั้นก็ดำรัสวิ่งวอนไปเป็นหลายครั้ง พันท้ายนรสิงห์ก็มียอมอยู่ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาภาพแก่พันท้ายนรสิงห์เป็นอันมาก จนกลั้นน้ำพระเนตรนั้นไว้ไม่ได้ จำเป็นทำตามพระราชกำหนด จึงดำรัสสั่งนายเพชฌฆาตให้ประหารชีวิต พันท้ายนรสิงห์เสีย แล้วให้ทำศาลขึ้นสูงประมาณเพียงตา แลให้เอาศีรษะพันท้ายนรสิงห์กับศีรษะเรือพระที่นั่งซึ่งหักนั้นขึ้นพลีกรรมไว้ด้วยกันบนศาลนั้น แล้วให้ออกเรือพระที่นั่งไปประพาสทรงเบ็ด

²⁸ ศิลปากร,กรม, ทะเบียนโบราณสถานจังหวัดสมุทรสาคร (ราชบุรี: กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 1, 2553), 32.

²⁹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบลัดเล (กรุงเทพฯ: ไซมอน, 2549), 382-383.

ณ ปากน้ำเมืองสาครบุรี แล้วเสด็จกลับมายังพระมหานคร แล้วศาลเทพารักษ์ที่ตำบลโคกขามนั้น ก็มีปรากฏมาตราบาทเท่าทุกวันนี้

จึงพระบาทบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระราชดำริว่า ณ คลองโคกขามนั้นคดเคี้ยว นัก คนทั้งปวงจะเดินเรือเข้าออกก็ยาก ต้องอ้อมวงไปไกลกันดารนัก ควรเราจะให้ขุดลัดตัดเสียให้ตรง จึงจะชอบ อนึ่งพันท้ายนรสิงห์ซึ่งตายเสียนั้น เป็นคนซื่อสัตย์มั่นคงนัก สู้อภัยสละชีวิตมิได้อาลัย กล่าวว่าจะเสียพระราชประเพณีไป เรามีความเสียดายนัก ด้วยเป็นข้าหลวงเดิมมาแต่ก่อนอันจะหาผู้ซึ่งรักใคร่ซื่อตรงต่อเจ้าเหมือนพันท้ายนรสิงห์นี้ยากนัก แล้วดำรัสให้เอาเพชรพันท้ายนรสิงห์นั้น มาแต่ง การมาปนกิจพระราชทานเพลิง แลบุตรภรรยา นั้น พระราชทานเงินทองสิ่งของเป็นอันมาก แล้วมี พระราชโองการตัดสิ่งสมุหนายกให้กะเกณฑ์เลขหัวเมืองให้ได้สามหมื่น ไปขุดคลองโคกขาม แลให้ ขุดลัดตัดให้ตรงตลอดไป โดยลิกหกคอก ปากคลอง กว้างแปดวา พื้นคลองกว้างห้าวา แลให้พระราช สงครามเป็นแม่กอง คุมพลหัวเมืองทั้งปวง ขุดคลองจนแล้วสำเร็จจุจุพระราชกำหนด....” ข้อความใน พระราชพงศาวดารระบุน่าจะมีการตัดศิระชะพันท้ายนรสิงห์และสร้างศาลเพียงตาไว้ที่บริเวณตำบล โคกขามโดยไม่ได้ระบุตำแหน่งที่ชัดเจน

จากคำสัมภาษณ์คุณตาชาญ อายุ 81 ปี (เกิดพ.ศ.2481) ชาวบ้านโคกขาม เล่าให้ฟังเกี่ยวกับ สภาพพื้นที่บริเวณหมู่บ้านว่าเมื่อก่อนไม่ค่อยมีบ้านคน จำนวนคนอยู่อาศัยละแวกนี้น้อยถึงขนาดพระ ที่วัดโคกขามยังต้องหุงข้าวฉันเอง บิณฑบาตไม่พอและได้เล่าเกี่ยวกับการสร้างศาลพันท้ายนรสิงห์ ปากคลองโคกขามว่า

“ศาลหลังที่เห็นปัจจุบันนี้เป็นหลังที่ห้าแล้ว หลังแรกอยู่ติดริมน้ำ แต่พังลงไปแล้วเป็นศาล เพียงตา ไม่มีรูปปั้นพ่อพันท้าย มีหัวกะโหลกกระเซ้ 2 หัว และพื้นปลาฉนาก 1 ชิ้น ตั้งอยู่ในศาล ต่อมา ก็สร้างหลังที่สองแถวต้นหูกวาง ขยับขึ้นมาห่างจากตำแหน่งเดิมเล็กน้อย แล้วก็รื้อสร้างศาลใหม่เป็น หลังที่สาม มีองค์พ่อพันท้ายที่แกะด้วยไม้เนื้อหอม ประดิษฐานอยู่ในศาล แล้วก็ย้ายมาสร้างหลังที่สี่ เป็นศาลปูน และศาลปัจจุบันนี้เป็นหลังที่ห้าทางอบต.พันท้ายนรสิงห์ที่ห่างก่อสร้าง เหตุที่เราเรียกว่า ศาลพ่อพันท้าย ก็เป็นไปตามประวัติเกี่ยวกับคราวที่พระเจ้าเสือเสด็จมาปากคลองโคกขาม ชาวบ้าน มีความเชื่อว่าเป็นองค์พ่อพันท้ายแน่นอน ชาวบ้านนับถือมากเกี่ยวกับความซื่อตรง มีความเชื่อ ว่า ขอพรได้ร้อยแปด ก็แล้วแต่จะขอ บางคนก็ขอองค์พ่อ บางคนก็บน มีแก้บนด้วยละคร หนัง ผลไม้” และได้เล่าเกี่ยวกับ พื้นที่บริเวณศาลในอุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์ ว่า

“เมื่อลุงอายุ 30 กว่า (50 กว่าปีที่แล้ว) เคยไปเลี้ยงกุ้งกับเพื่อนที่ข้างๆ ศาลพันท้าย (อุทยาน ประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์) ตอนนั้นยังไม่มีการสร้างศาลพันท้ายนรสิงห์ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน มีแต่ ศาลเจ้าแม่หัวนาเกลือ ที่เรียกว่าหัวนาเกลือ เพราะบริเวณนั้นเดินทางไกลยากลำบาก ไม่มีน้ำอาบ พอจะกลับออกมาที่ซีเกลือจับหูกจับหัว เลยเรียกว่า ศาลเจ้าแม่หัวนาเกลือบ้าง บางคนก็เรียกศาลเจ้า แม่ศรีนวล เรียกสองอย่าง คลองโคกขามบริเวณนั้นแคบ มีขนาดไม่กว้าง คดเคี้ยวเดินทางลำบาก

เป็นป่าชายเลนหนา มีต้นแสมแคะระเล็ๆ ออกทางปากแม่น้ำได้เป็นคลองสายเก่าที่แคบ และ
คลองโคกขามตรงนั้นคดเคี้ยวมาก...”

ส่วนด้านความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาลเจ้าแม่หัวนาเกลือ ชาวบ้านละแวกนั้นเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์
คุ้มครองผู้คนที่สัญจรเดินทางไปมาในคลองโคกขาม รวมทั้งการขอโชคในเรื่องการจับปลา “เมื่อเรือผม
ผ่านศาลเจ้าแม่หัวนาเกลือ ก็ยกมือไหว้ขอท่านว่าขอให้ได้ปลาลำหนึ่ง พอขากลับออกมา ผมกับเพื่อน
ที่ไปด้วยกันทุกลำเรือ ได้ปลาดุกกลับมา คนละร้อยกว่าตัว”³⁰

ในบันทึกเรื่อง ไปดูศาลเจ้าและที่ประหารชีวิตพันท้ายนรสิงห์ ของหลวงวิศาลดรุณกร (อัน
สาริกบุตร) ได้เดินทางไปที่ปากคลองโคกขามเมื่อปีพ.ศ. 2458 พบพระอธิการนิ่มเจ้าอาวาสวัดโคกขาม
เล่าให้ฟังเกี่ยวกับสร้างศาลเทพารักษ์ที่พระเจ้าเสือโปรดให้สร้างขึ้นเพื่อรำลึกถึงและให้เก็บโขนเรือ
พระที่นั่งที่ชนกิ่งไม้หักตกน้ำไปนั้นไว้ที่ศาลนั้น เรียกว่า ศาลเจ้าพันท้ายนรสิงห์ ศาลนั้นอยู่ห่างจาก
วัดโคกขามไปทางปลายคลองที่จะออกปากอ่าวสมุทรสาคร ที่ตั้งศาลนี้ต้องไปทางเรือ ห่างจากวัดนี้ไป
ต้องใช้เวลา 6 ชั่วโมงเศษกว่าจะถึง หลวงวิศาลดรุณกรพร้อมด้วยคนพายเรือ 4 คนและผู้ใหญ่บ้านชื่อ
สาย พายเรือไปได้ 2 ชั่วโมง ก็เปลี่ยนแผนเดินทางบก เนื่องจากว่าคลองคดอ้อมมาก การใช้เรือจึงช้า
ใช้เวลานาน เมื่อเดินลัดเลาะที่ลุ่ม เห็นต้นไม้ใหญ่สองต้นอยู่คนละปากคลองล้อมพาดกันอยู่จึงไต่ต้นไม้
นั้นข้ามคลองไปได้ แล้วเดินทวนขึ้นมาทางเหนือหน่อยก็ถึงศาลเจ้า ในบันทึกได้อธิบายสภาพของ
ศาลเจ้าว่า “...ศาลเจ้านี้ดูท่าทางไม่เป็นศาลเจ้าธรรมดา เพราะเอาต้นแสมปัก 4 ต้น เป็นศาลเจ้าและ
หลังคามุงด้วยจาก ระหว่างเสาทั้ง 4 ต้นนี้ มีไม้ขวางผูกถึงกัน และไม้ท่อนหนึ่งพาดอยู่ยาวประมาณ
2 คอกคืบ ผู้ใหญ่บ้านสายบอกว่า นี่เป็นหัวเรือพระที่นั่งที่หัก ไม้หัวเรือนี้เป็นรอยฉีกจากท่อนใหญ่จริง
วัดดูยาว 2 คอก 6 นิ้ว กว้าง 10 นิ้ว เนื้อละเอียดมากคล้ายไม้ตะเคียน แต่ผู้เติมทีแล้ว เอาเล็บขูดดูก็
เกือบจะเป็นขุย และผู้ใหญ่บ้านบอกต่อไปว่า ศาลเดิมได้ผู้ฟังไปหมดแล้วจึงได้ช่วยกันทำศาลพะเพิง
รักษาหัวเรือนี้ไว้ ข้าพเจ้าดูตลอดแล้ว จึงให้คนที่มาด้วยกันไปค้ำหาเสา พบเสาด้านหนึ่งอยู่ในดิน
เสาใหญ่ขนาด 1 กำกึ่ง แต่ผู้จวนจะเป็นดินไปหมดแล้ว เสานี้เป็นเสาศาลเจ้าหรือไม่ว่าก็เหลือจะ
สันนิษฐาน...”³¹

จากคำสัมภาษณ์และบันทึกการเดินทางที่เกี่ยวข้องกับความทรงจำในเรื่องพันท้ายนรสิงห์
และศาลพันท้ายนรสิงห์ในช่วงเวลาก่อนพ.ศ. 2488 ที่จะมียุทธศาสตร์เรื่อง พันท้ายนรสิงห์ พบว่ามี
ความทรงจำกับพื้นที่นั้นมีความเกี่ยวข้องอยู่สองแห่ง คือ ศาลบริเวณปากคลองโคกขาม และศาลที่อยู่
ลึกเข้าไปตรงปลายคลองโคกขาม ส่วนชื่อเรียกที่ปรากฏในช่วงเวลานี้ มีชื่อเรียกว่า ศาลเจ้าพันท้าย

³⁰ สัมภาษณ์ ชาญ ส่งแสง, ชาวบ้านโคกขาม, 8 มิถุนายน 2562.

³¹ รัตนา เพ็ญประยูรและ กุลธิดา เชิงฉลาด, พันท้ายนรสิงห์ (สมุทรสาคร: สถาบันการพลศึกษา
วิทยาเขตสมุทรสาคร กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2552), 18-20.

นรสิงห์ ศาลเจ้าแม่หัวนาเกลือ ซึ่งเป็นที่เคารพของคนในท้องถิ่น ด้านความเชื่อเกี่ยวกับศาลพบว่า ชาวบ้านในละแวกนี้มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ใช้ล่าคลองสัญจรไปมาระหว่างบ้านเป็นเส้นทางหลัก การทำมาหากินพึ่งพาอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติเป็นสำคัญ เช่น การยึดอาชีพตัดไม้โก่งก่างทำฟืน ตัดใบจาก จับปลาในแม่น้ำลำคลอง ดังนั้นจึงเป็นเรื่องจำเป็นในชีวิตของคนแถบนี้ที่ให้ความสำคัญและการเคารพที่มีความสัมพันธ์กับระบบคิดความเชื่อของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ดังเช่น เทพเจ้า เทวดา เจ้าพ่อ ผี วิญญาณ และอำนาจเหนือธรรมชาติ

ช่วงที่สอง: ยุคการผลิตและตอกย้ำความทรงจำในท้องถิ่น (พ.ศ. 2490-2540) ในช่วงเวลานี้ เป็นช่วงการผลิตและตอกย้ำความทรงจำเรื่องราวของท้องถิ่นสมุทรสาคร โดยเฉพาะเมื่อเกิดแนวคิดรัฐชาติสมัยใหม่ ที่ต้องการบอกกล่าวเกี่ยวกับความสำคัญของรัฐที่มีประวัติศาสตร์อย่างยาวนาน ส่วนความเป็นพลเมืองภายในรัฐนั้นจำเป็นต้องนำอดีตมาสู่การสร้างประวัติศาสตร์ หรือบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ เพื่อผนวกท้องถิ่นให้เป็นหน่วยหนึ่งของบริบทประวัติศาสตร์ชาติไทย กล่าวคือ ภาพลักษณ์ของพันท้ายนรสิงห์ได้ถูกผลิตซ้ำ ดำเนินเรื่อยมาหลากหลายรูปแบบ ทั้งงานประวัติศาสตร์ นิพนธ์ เรื่องเล่าตำนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปีพ.ศ. 2488 คณะศิวารมณห์ ทำการแสดงละครเวทีแนวความรักสะเทือนใจ อิงประวัติศาสตร์ เรื่อง “พันท้ายนรสิงห์” ที่ศาลาเฉลิมกรุง ซึ่งเป็นผลงานนิพนธ์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล โดยเนื้อหาของบทประพันธ์ดำเนินเรื่องอย่างเข้มข้นในบทบาทของพันท้ายนรสิงห์และพระเจ้าเสือ พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงอยู่ในทศพิธราชธรรมแต่ถูกขุนนางให้ร้ายจนชาวบ้านเกลียดและกลัว อีกทั้งยังเพิ่มบทละครให้พันท้ายนรสิงห์ตั้งใจตัดท้ายให้หัวเรือพระที่นั่งชนต้นไม้ เพราะมีคนลอบทำร้ายพระเจ้าเสือ อีกทั้งยังเพิ่มตัวละครภรรยาของพันท้ายนรสิงห์ โดยสมมติให้ชื่อว่า นวล ดังนั้นชื่อนวลจึงเป็นเพียงนามสมมติในบทละครไม่ได้มีตัวตนอยู่จริง³²

จนกระทั่งในปี 2491 บริษัทอัศวินภาพยนตร์ โดยพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ประกาศสร้าง พันท้ายนรสิงห์ ฉบับภาพยนตร์ ถ่ายทำในระบบฟิล์ม 16 ม.ม. และเปิดฉายครั้งแรกเมื่อ 1 เมษายน 2493 ที่โรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมกรุงและถูกนำมาฉายใหม่อีก 3 ครั้ง ในปี 2501 2509 และปีพ.ศ. 2517 ถูกนำกลับมาฉายใหม่ในระบบขยายฟิล์มเป็น 35 ม.ม. บันทึกเสียงพากย์ลงบนฟิล์ม จากนั้นในปีพ.ศ. 2525 บริษัทไซโย ภาพยนตร์ ได้นำเรื่องราวของพันท้ายนรสิงห์มา

³² ศิลปากร,กรม, *ปึกฉกคตปฐวตศสตรทไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2557), 252.

สร้างใหม่ในชื่อ “พระเจ้าเสือ พันท้ายนรสิงห์” ซึ่งฉบับปี 2525 บทภาพยนตร์เน้นเนื้อหาเรื่องราวและความผูกพันระหว่างพระเจ้าเสือกับพันท้ายนรสิงห์มากกว่าฉบับปี 2493³³

ขณะเดียวกันในการถ่ายทำภาพยนตร์ช่วงปี 2491 โดยพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล เข้ามาตั้งกองถ่ายละครบริเวณปากคลองโคกขาม และมีการสร้างศาลเพียงตาจำลองเพื่อใช้ในการถ่ายทำภาพยนตร์อีกด้วย เรื่องราวที่ถูกถ่ายทอดจากสื่อเหล่านี้ช่วยต่อยอดให้นายสินหรือพันท้ายนรสิงห์ และภรรยาชื่อแม่ศรีนวล กลายเป็นบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏเรื่องราวในท้องถิ่น และในวันที่ 4 มกราคม 2498 กรมศิลปากร กำหนดระวางแนวเขตศาลพันท้ายนรสิงห์ (อุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์) ด้านละ 10 เส้น (400 เมตร) ทั้ง 4 ทิศ เป็นเนื้อที่ 100 ไร่ โดยวางแผนแม่บทในการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งประวัติศาสตร์ เพื่อประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์และเป็นแหล่งท่องเที่ยว³⁴ จึงทำให้ช่วงเวลาต่อมาพื้นที่บริเวณนี้ถูกพัฒนาตามแผน

ในช่วงปีพ.ศ. 2519 พระราชสาครมณี อดีตเจ้าคณะจังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดเจษฎาราม ร่วมกับประชาชนทำการหล่อรูปพันท้ายนรสิงห์สูงขนาดเท่าตัวคน โดยได้เชิญคุณประเสริฐ ชินะจิต ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสาครในขณะนั้น มาเป็นประธานเททองหล่อและมีนักการเมืองท้องถิ่นของจังหวัด จากหลายหน่วยงานเข้าร่วม ตลอดจนพ่อค้า ประชาชน ได้ทำพิธีแห่รูปหล่อพันท้ายนรสิงห์ บริเวณหน้าศาลากลาง โดยผู้ว่าราชการจังหวัดพร้อมนายอำเภอทำการปิดทองเป็นปฐมฤกษ์ แล้วแห่มาที่วัดเจษฎาราม พระอารามหลวงประจำจังหวัดสมุทรสาคร จากนั้นนำรูปหล่อลงเรือมาประดิษฐานที่ศาลในคลองโคกขาม (บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์) โดยในขณะนั้นประชาชนและภาคเอกชนร่วมกันบริจาคทรัพย์สร้างศาลขึ้น เป็นอาคารไม้ชั้นเดียวเพื่อประดิษฐานรูปหล่อพันท้ายนรสิงห์และจัดให้มีงานบวงสรวงประจำปีนับตั้งแต่นั้นมา³⁵

ศาลพันท้ายนรสิงห์ ในอุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์ เป็นพื้นที่ที่หน่วยงานองค์กรภาครัฐ และเอกชน ต้องการพัฒนาพื้นที่นี้ให้กลายเป็นเขตประวัติศาสตร์เพื่อประโยชน์ด้านการท่องเที่ยว เรียนรู้เรื่องราวของวีรกรรมพันท้ายนรสิงห์ มีการรวมกลุ่มของชาวบ้านและผู้นำท้องถิ่น ตำบลพันท้ายนรสิงห์ ในนาม “กองทุนพัฒนาศาลพันท้ายนรสิงห์” ซึ่งเกิดจากการรวมเงินบริจาคของผู้มีจิตศรัทธาต่อองค์พ่อพันท้ายนรสิงห์ เริ่มจากเงิน 5,000 50,000 100,000 ไปเรื่อยๆ ซึ่งตอนนั้นบุคคลในภาคเอกชนที่เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้อง เริ่มต้นจากเฮียโก้ หรือคุณปรีชา ศิริแสงอารำพี อดีตประธานหอการค้าจังหวัดสมุทรสาคร และดร.สุนทร วัฒนาพร เจ้าของโรงงานน้ำพริกเผาพันท้าย

³³ วีระยศ สาราณสุขทิวาเวทย์, “หนังกับหนังสือ: พันท้ายนรสิงห์.” ในวารสารศิลปวัฒนธรรม 30, 6 (เมษายน), 2552, 26.

³⁴ ศิลปากร,กรม, ทะเบียนโบราณสถานจังหวัดสมุทรสาคร, 35.

³⁵ รัตนา เพ็ญประยูรและ กุลธิดา เชิงฉลาด, พันท้ายนรสิงห์, 10.

นรสิงห์ รวมทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลพันท้ายนรสิงห์ ที่เข้ามาเริ่มต้นพัฒนาพื้นที่และก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้มีจิตศรัทธาในต้วองค์พ่อพันท้ายนรสิงห์³⁶

ในช่วงเวลานี้มีการสร้างศาลพันท้ายนรสิงห์เพิ่มเติม จนปัจจุบันพื้นที่จังหวัดสมุทรสาคร มีจำนวน 4 แห่ง ได้แก่ 1)ศาลปากคลองโคกขาม 2)ศาลในวัดโคกขาม 3)ศาลในอุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์ และ 4)ศาลในวัดพันท้ายนรสิงห์ ริมถนนพระรามสอง

ศาลพันท้ายนรสิงห์ในวัดโคกขาม ตั้งอยู่บริเวณหน้าโบสถ์เก่าของวัดโคกขาม ซึ่งชาวบ้านเล่าว่าแต่ก่อนเป็นศาลไม้หลังคาทรงไทย ภายในมีรูปปั้นพันท้ายนรสิงห์ยืนถือไม้พาย แต่งกายด้วยชุดทหารโบราณ ในช่วงเดือนมีนาคม – เมษายน มีงานประจำปี “ชาวบ้านละแวกวัดโคกขามมีความเชื่อเรื่องลี้ลับศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับองค์พ่อพันท้ายนรสิงห์ ช่วงงานประจำปีมีการทำสมุนไพรรักษาอาการเจ็บป่วย ความเชื่อหลักๆ ของชาวบ้าน จะมีสองเรื่อง คือ ขอร้องการสอบบรรจุเข้ารับราชการ และขอให้หายจากโรคร้ายไข้เจ็บ ไม่ได้มีเรื่องความซื่อสัตย์อะไรเลย ความซื่อสัตย์เพิ่งจะมาเกิดในช่วงหลัง”³⁷

ศาลในวัดพันท้ายนรสิงห์ ตั้งอยู่หมู่ 5 ตำบลพันท้ายนรสิงห์ ริมถนนพระรามสอง ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อปีพ.ศ. 2527 บริเวณด้านหน้าวัดมีศาลาปูนทรงไทยจตุรมุข ด้านหน้าเขียนว่า วิหารท่านพ่อพันท้ายนรสิงห์ ภายในมีรูปปั้นพันท้ายนรสิงห์ หล่อด้วยโลหะและแม่ศรีนวล ยืนคู่กัน

ช่วงเวลานี้ชาวบ้านในท้องถิ่นและภายนอกได้รับรู้เรื่องราวของวีรบุรุษชาติไทย จากการผลิตซ้ำในรูปแบบสื่อต่างๆ ยิ่งทำให้พันท้ายนรสิงห์เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง ในฐานะบุคคลที่ถูกยกย่องเชิดชู อีกทั้งในช่วงเวลาต่อมาศาลทั้งสี่แห่ง โดยเฉพาะศาลพันท้ายนรสิงห์ที่อุทยานประวัติศาสตร์ กลายเป็นสถานที่ดึงดูดผู้คนให้เข้ามาขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่อพันท้ายนรสิงห์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ให้ช่วยส่งเสริมความร่ำรวย อำนาจบารมี โชคลาภ การสะเดาะห์เคราะห์ โดยมีชื่อเรียกศาลต่างๆ เช่น ศาลเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ หรือเจ้าพ่อโคกขาม หรือชื่อเรียกศาลเจ้าแม่ศรีนวล กลายเป็นเทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์ และเป็นเจ้าพ่อแห่งโชคลาภในเวลาเดียวกัน ดังปรากฏในคาถาบูชาพ่อพันท้ายนรสิงห์ ที่มีคำว่า มหาลาภ ปรากฏอยู่ เห็นได้ว่าพันท้ายนรสิงห์ ที่เป็นบุคคลต้นแบบด้านความซื่อสัตย์จงรักภักดี ถูกนำมาใช้ในบริบททางสังคมแบบใหม่ที่ต้องการมีฐานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคงท่ามกลางสภาวะความไม่มีเสถียรภาพทางการเมืองและเศรษฐกิจไทย

³⁶ สัมภาษณ์ บุญชู ถาดทอง, ปลัดอบต.พันท้ายนรสิงห์, 27 มิถุนายน 2562.

³⁷ สัมภาษณ์ ณีภูษญาภา ทองกี, ชาวบ้านโคกขาม, 3 มิถุนายน 2562.

ช่วงที่สาม: ยุคองค์พ่อพันท้ายนรสิงห์ เทพเจ้าแห่งโชคลาภในนครแห่งความซื่อสัตย์ (พ.ศ. 2540-ปัจจุบัน) ภายใต้บริบทของการพัฒนาเศรษฐกิจระบบทุนนิยมที่เปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมเมืองอุตสาหกรรม ความสัมพันธ์ทางการผลิตที่อาศัยความอุดมสมบูรณ์จากธรรมชาติเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เป็นความสัมพันธ์ที่ขึ้นอยู่กับการใช้แรงงานในครัวเรือน กระทั่งการเป็นลูกจ้างในระบบอุตสาหกรรม ตลอดจนการอพยพเข้ามาของแรงงานข้ามชาติกลุ่มต่างๆ เช่น พม่า มอญ ที่เข้ามาเป็นลูกจ้างแรงงานในภาคเกษตรกรรม ภาคการประมง และโรงงานอุตสาหกรรม ก่อให้เกิดความหลากหลายและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ตลอดจนนโยบายรัฐบาลช่วงทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ต้องการพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นด้านการท่องเที่ยวและการขับเคลื่อนเศรษฐกิจภายใต้การใช้ทุนทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ประกอบกับนโยบายของจังหวัดสมุทรสาครที่ต้องการผลักดันให้เป็น “นครแห่งความซื่อสัตย์” ในปีพ.ศ. 2557 ยิ่งทำให้ความทรงจำที่เกี่ยวข้อกับพันท้ายนรสิงห์ได้แปรเปลี่ยนอย่างมหาศาลในช่วงเวลานี้

การปรับปรุงและพัฒนาศาลพันท้ายนรสิงห์ ในสมัยผู้ว่าราชการจังหวัด นายวิเชียร เปาอินทร์ ได้ร่วมมือกับส่วนราชการ องค์กรร้านค้าเอกชน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำท้องถิ่น และชาวบ้านในท้องถิ่น ดำเนินการพัฒนาพื้นที่ศาลในอุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์ ซึ่งทางกรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน บนพื้นที่ 100 ไร่ ให้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจและแหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ เริ่มดำเนินการอย่างจริงจังตั้งแต่ปีพ.ศ. 2541 เป็นต้นมา โดยหน่วยงานจากภาครัฐ ได้แก่ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสมุทรสาคร ได้ขออนุญาตกรมศิลปากรสร้างเขื่อนริมคลองโคกขาม บริเวณพื้นที่เสาหลักประหาร เพื่อยกเสาหลักประหารขึ้นมา เพราะแต่เดิมอยู่ในคลองโคกขาม ขณะเดียวกัน กองทุนพัฒนาศาลพันท้ายนรสิงห์ดำเนินการรวบรวมเงินบริจาคสำหรับการก่อสร้างศาลหลังใหม่ การปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โดยรอบใช้งบประมาณจากการบริจาคของประชาชน หน่วยงานภาครัฐ และองค์กรเอกชน ซึ่งในขณะนั้นองค์กรเอกชนและหอการค้าจังหวัดสมุทรสาคร ได้ร่วมระดมทุนในการดำเนินการตามผังแม่บท และในส่วนของจังหวัดก็ได้มีโครงการปรับปรุงเส้นทางถนน จากตัวเมืองมหาชัย-สหกรณ์ เพื่ออำนวยความสะดวกในการเดินทาง รวมทั้งโครงการขุดลอกคลองโคกขามให้กว้างขวางขึ้น

ศาลพันท้ายนรสิงห์และสถานที่โดยรอบอุทยานประวัติศาสตร์ถูกพัฒนาและปรับปรุงภูมิทัศน์เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่พาคูคนจากภายนอกหลั่งไหลเข้ามาในพื้นที่ โดยมีเรื่องราวของอดีตเชื่อมโยงอธิบายเหตุการณ์ โดยเฉพาะความเชื่อที่ว่าพื้นที่บริเวณนี้ใช้เป็นหลักประหารชีวิตของพันท้ายนรสิงห์ อาคารของศาลที่สร้างใหม่ในปีพ.ศ. 2541 ภายในประดิษฐานรูปหล่อของพันท้ายนรสิงห์สวมชุดทหารโบราณ บริเวณด้านข้างศาล มีอาคารฉายภาพยนตร์ ด้านหน้าของอาคารมีป้ายเชิญชวนชมภาพยนตร์ฟรี เรื่อง พระเจ้าเสือ-พันท้ายนรสิงห์ ซึ่งจะเปิดฉายเฉพาะรอบ ในวันเสาร์ อาทิตย์และวันหยุดนักขัตฤกษ์ ด้านหลังของศาลเป็นคลองโคกขาม และมีศาลที่สร้างด้วยไม้สองหลัง มีป้ายเขียนชื่อว่า

ศาลแม่ศรีนวล และตำหนักเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ ถัดไปมีศาลเพียงตา 1 หลัง และหลักประหารเดิม ถัดไปเป็นศาลาที่สร้างคลุมเรือโบราณไม้ตะเคียน ผู้ที่มากกราบไหว้พ่อพันท้ายนรสิงห์ จะนิยมมาขอ โชคลาภและเมื่อประสบผลสำเร็จก็จะนำไปบูชาน้ำหรือสิ่งของอื่นๆ แล้วแต่จะถวาย เช่น ไม้พาย นวม จากการสัมภาษณ์คุณธนาภิจ เขมจอก หนึ่งในคณะกรรมการมูลนิธิศาลพันท้ายนรสิงห์ เล่าให้ฟังเกี่ยวกับ ความเชื่อ ความศรัทธาต่อพันท้ายนรสิงห์ ว่า

“ความเชื่อของคนในท้องถิ่นเกี่ยวกับองค์พ่อพันท้ายนรสิงห์จะมีมิติความเชื่อหลักสองด้าน ได้แก่ มิติแรก คือด้านการเดินทาง แคล้วคลาดปลอดภัย อย่างเช่นตัวผู้ใหญ่บ้านหมู่ 3 ห้อยเหรียญพ่อ พันท้ายนรสิงห์ ฎกยั้งแต่ไม่เป็นอะไร มีให้เห็นแต่รอย มิติที่สอง คือ ความเชื่อด้านความเจริญรุ่งเรือง ค้าขาย โชคลาภ อย่างมีคนมาบนขอให้ถูกรางวัลที่หนึ่งแล้วได้ บนไก่ไว้หนึ่งคู่ ต่อมาเมื่อมีคนขอบบน บานแล้วได้ก็จะแก้บนด้วยไก่ตามๆ กัน หรือกรณีเจ้าของร้านอาหารแห่งหนึ่ง ก่อนหน้านี้ทำมาค้าขาย ไม่ขึ้น บ้านก็ไฟไหม้ ก็มาขอพรจากพ่อพันท้ายให้ค้าขายดี จนปัจจุบันนี้ร้านอาหารใหญ่โตมาก ต่อมาเรื่อยๆ ก็มีคนบอกว่าที่นี้บนขออะไรก็ได้ จึงเกิดความเชื่อศรัทธาของผู้คนที่หลังไหลเข้ามา บางคนมา ขอเลื่อนยศเลื่อนตำแหน่ง องค์พ่อพันท้าย ขอพรได้ทุกเรื่อง มียกเว้นอยู่เรื่องเดียวคือขอไม่ให้ติดทหาร ห้ามพูดห้ามขอ เหตุเพราะตัวพันท้ายนรสิงห์เป็นทหาร ตัวชีวิตที่บ่งบอกความสำเร็จ คือจำนวน ไก่บูชาน้ำที่เยอะมาก คนที่ขอพรสำเร็จก็จะนำมาถวาย มีหลายขนาด แต่ละขนาดไซส์เล็กหรือใหญ่ก็ จะบ่งบอกถึงความสำเร็จที่ได้รับ”³⁸

เห็นได้ว่าในช่วงเวลานี้ ความทรงจำเกี่ยวกับพันท้ายนรสิงห์ วิรบุรุษของชาติไทยในสมัย กรุงศรีอยุธยาได้แปรเปลี่ยนกลายเป็นเทพที่สามารถดลบันดาลตามคำขอของผู้คนที่ศรัทธาและมีความ เชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังคำสัมภาษณ์ของคุณบุญชู ปลัดอบต.พันท้ายนรสิงห์ กล่าวว่า

“มีคนสร้างบ้านเข้ามา 4-5 ปีแล้ว ไม่มีคนเช่าถึงมีก็เช่าๆออกๆบ่อย มาบนบานต่อองค์พ่อ พันท้ายที่ศาลว่าถ้ามีคนเช่าจะมาถวายไก่บูชาน้ำ หลังจากนั้นไม่นานก็มีคนมาติดต่อเช่าบ้าน.. หรือ อย่างกรณีตัวผม ผมเป็นคนบ้านเดียวกับพ่อพันท้าย จังหวัดอ่างทอง เมื่อปี 2538 ผมเพิ่งสอบบรรจุได้ และเข้ามารับตำแหน่งใหม่ที่นี้ ผมถูกกลั่นแกล้งจนต้องเอาเงินเดือนผม 8,000 บาท คืนให้หลวง วันนั้นผมจูดรูปบอกพ่อพันท้ายว่าผมโดนกลั่นแกล้ง ไม่ได้ทำผิด ในงวดนั้นผมถูกลื้อตเตอร์ี 8,000 บาท พอดี ซึ่งผมก็มองว่าเป็นเรื่องความเชื่อความศรัทธาของคนแต่เราต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของ ความซื่อสัตย์ด้วย”³⁹

³⁸ สัมภาษณ์ ธนาภิจ เขมจอก, คณะกรรมการมูลนิธิศาลพันท้ายนรสิงห์, 14 มิถุนายน 2562.

³⁹ สัมภาษณ์ บุญชู ถาดทอง, ปลัดอบต.พันท้ายนรสิงห์, 27 มิถุนายน 2562.

มูลนิธิพันท้ายนรสิงห์ ที่จัดตั้งในปีพ.ศ. 255 คณะกรรมการมูลนิธิประกอบด้วยข้าราชการท้องถิ่น ตัวแทนนักธุรกิจภาคเอกชน ประชาชนในพื้นที่รวมตัวกันจัดตั้งโดยพัฒนากิจกรรมเดิมจากกองทุนพัฒนาศาลพันท้ายนรสิงห์ที่บริหารเรื่องของเงินบริจาค และนำมาพัฒนาดูแลพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์ “ที่ดินบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ฯ เป็นกรรมสิทธิ์ของกรมธนารักษ์ แต่มอบให้ทางอบต.บริหารจัดการดูแล เดิมที่เราก็มีกองทุนพัฒนาศาลพันท้ายนรสิงห์ เงินในกองทุนมาจากการบริจาคของคนที่มาทำบุญแล้วนำมาใช้บริหารจัดการพัฒนาดูแลภายในศาล แต่ต่อมาเมื่อกองทุนฯ มีจำนวนเงินบริจาคเพิ่มมากขึ้น เราก็จัดตั้งและจดทะเบียนในรูปแบบมูลนิธิ ใช้ชื่อว่ามูลนิธิพันท้ายนรสิงห์ มีสมาชิกทั้งหมด 30 กว่าคน... มูลนิธิเราเป็นหน่วยงานสาธารณประโยชน์ที่ไม่ได้แสวงหากำไร มีวัตถุประสงค์ด้านการส่งเสริม สนับสนุน ช่วยเหลือด้านสาธารณกุศล เช่น แจกสิ่งของแก่ผู้ยากไร้ จ้างครูบุคลากรทางการศึกษาให้แก่โรงเรียนที่ขาดแคลนในพื้นที่ตำบลพันท้ายนรสิงห์ รวมทั้งดำเนินการจัดงานประเพณีบวงสรวงประจำปีและการปรับปรุง บำรุงที่ดินสิ่งก่อสร้างภายในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์”⁴⁰

ส่วนความช่วยเหลือจากภาคเอกชน มาในรูปแบบการบริจาค ดังเช่น การก่อสร้างศาลพันท้ายนรสิงห์หลังใหม่ในปีพ.ศ. 2544 ก็ได้รับการบริจาคเงินจากเจ้าของโรงงานท้องถิ่นอีก 3.6 ล้านบาท หรือการสร้างห้องสุขาหลังใหม่นั้นก็ได้รับการสนับสนุนงบประมาณก่อสร้างจาก ดร.สุนทร วัฒนาพร เจ้าของโรงงานพันท้ายนรสิงห์⁴¹ ในงานศึกษาของนฤพนธ์ ดั่งวิเศษ ศึกษาถึงการให้ความหมายต่อพันท้ายนรสิงห์ระหว่างคติชาวบ้านกับอุดมการณ์ราชการ พบว่าเมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างมูลนิธิกับคนที่มากราบไหว้องค์พ่อพันท้ายนรสิงห์ พบว่ากลุ่มข้าราชการท้องถิ่นเชิดชูพันท้ายนรสิงห์ในฐานะ “เทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์” ส่วนพ่อค้าและนักธุรกิจภาคเอกชนยกย่องพันท้ายนรสิงห์ให้เป็น “เทพเจ้าแห่งความมั่งคั่งร่ำรวย” เพราะประธานมูลนิธิ คือนายกองคการ บริหารส่วนตำบลพันท้ายนรสิงห์ ส่วนคณะกรรมการมูลนิธิเป็นข้าราชการและนักธุรกิจท้องถิ่น ดังนั้น ความหมายของพันท้ายนรสิงห์ที่ปรากฏอยู่ในช่วงเวลานี้จึงมีสองความหมายซ้อนทับกันอยู่⁴²

อย่างไรก็ตามความทรงจำเกี่ยวกับพันท้ายนรสิงห์ที่เปลี่ยนแปลงตามบริบททางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมในท้องถิ่นสมุทรสาคร เป็นหนึ่งกรณีตัวอย่างที่ผู้ศึกษาต้องการอธิบายผ่าน ข้อเสนอเทศหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ พระราชพงศาวดาร แบบเรียน บทละครเวที ละครโทรทัศน์ หนังสือการ์ตูนและภาพยนตร์มาอย่างต่อเนื่อง สะท้อนให้เห็นถึงการผลิตซ้ำความทรงจำเกี่ยวกับ

⁴⁰ สัมภาษณ์ ธนากิจ เขมจอก, คณะกรรมการมูลนิธิศาลพันท้ายนรสิงห์, 14 มิถุนายน 2562.

⁴¹ สัมภาษณ์ ชลอ ปราสาททอง, เจ้าของร้านค้าในอุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์, 14 มิถุนายน 2562.

⁴² นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ, “การให้ความหมายเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์: ความย้อนแย้งระหว่างคติชาวบ้านกับอุดมการณ์ราชการ.” ในวารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. 10, 1;: 15-53.

เรื่องราวของวีรบุรุษซึ่งเป็นบุคคลสามัญชนธรรมดาในพื้นที่ประวัติศาสตร์ชาติโดยแฝงความคิดเรื่องชาตินิยม มุ่งเน้นให้ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใดต้องปฏิบัติตามหน้าที่เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของบ้านเมือง ทั้งยังดำเนินควบคู่กันไประหว่างเรื่องเล่าเกี่ยวกับภาพลักษณ์บุคลิกลักษณะของนายท้ายเรือผู้ที่ยอมเสียสละชีวิตของตน เพื่อความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่และจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถานะเทพเจ้าแห่งความโชคลาภ ความร่ำรวยที่ถูกผลิตขึ้นจากพลังความเชื่อความศรัทธาของผู้คนที่หลั่งไหลเข้ามาในพื้นที่

สรุป ภาพสะท้อนจากสถานภาพความรู้ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสมุทรสาคร นอกจากจะเห็นถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ซึ่งมีความสัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งที่อยู่ในเส้นทางยุทธศาสตร์ทางการเมืองและเศรษฐกิจที่สำคัญแล้วยังสะท้อนถึงกลไกในการสร้างความรู้และ “ข้อเท็จจริง” ที่ขยายพื้นที่ของความรู้สอดคล้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ขยายตัวและก้าวหน้าทั้งในด้านปริมาณและวิธีวิทยาในการศึกษาจากนักวิชาการในท้องถิ่นที่เป็นปราชญ์ผู้รู้อาวุโส นักวิชาการ ซึ่งมีส่วนช่วยผลักดันให้เกิดองค์ความรู้ในมิติที่หลากหลายทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของพื้นที่สมุทรสาคร

บทที่ 5

บทสรุป

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร ที่ปรากฏในหลักฐานและเอกสารการค้นคว้า ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ทำให้เห็นถึงความเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีพื้นฐานจากการเป็นเมืองท่าปากน้ำที่อยู่ไม่ไกลจากราชธานี ทั้งกรุงศรีอยุธยาและกรุงเทพมหานคร จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏร่วมสมัย และงานนิพนธ์ที่เขียนในเชิงการรวบรวมหลักฐานและพัฒนาการทางวัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดสมุทรสาคร โดยถูกผลิตจากหน่วยงานราชการ เช่น เทศบาลนครเมืองสมุทรสาคร สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด หรือ หน่วยงานของท้องถิ่น ส่วนใหญ่จะนำเสนอความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ที่มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชาติไทย ทั้งในด้านของบุคคลสำคัญ เหตุการณ์สำคัญ หรือสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดสมุทรสาคร เช่น คลองโคกขาม พันท้ายนรสิงห์ วัดโคกขาม คลองมหาชัย ท่าฉลอม การจัดตั้งสุขาภิบาลหัวเมืองแห่งแรก สถานีรถไฟมหาชัย คลองสุนัขหอน อย่างไรก็ตามจากการค้นคว้า รวบรวมเอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของผู้ศึกษาสรุปวิเคราะห์และตั้งข้อสังเกตสำคัญต่อพรมแดนความรู้และสถานภาพความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านท่าจีน สมุทรสาคร ดังนี้

5.1 ความสำคัญของพื้นที่จากบ้านท่าจีนสู่มหาชัยในฐานะเมืองท่าการค้าปากแม่น้ำ

ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พบว่า บ้านท่าจีน สมุทรสาคร เป็นเมืองเก่าแก่ ที่สั่งสมอารยธรรมและความเจริญมาอย่างยาวนาน ตลอดจนเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญในเชิงยุทธศาสตร์ที่ตั้งปรากฏบทบาทเด่นชัด ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา เรื่อยมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ในฐานะที่อยู่ในเส้นทางเดินทางลงปักษ์ใต้โดยใช้ระบบการคมนาคมทางน้ำ ในระบบแม่น้ำลำคลองสาขาของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง และแม่น้ำเพชรบุรี

การตั้งถิ่นฐาน จากการสำรวจหลักฐานและทบทวนสถานภาพองค์ความรู้ในพื้นที่บ้านท่าจีน สมุทรสาคร สามารถวิเคราะห์ได้ว่าการเกิดชุมชนระยะแรกนั้นสันนิษฐานได้ว่าพื้นที่บริเวณนี้เป็นทางผ่านของพ่อค้าเรือสำเภาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งปรากฏชัดจากหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่กล่าวถึงความสำคัญของบ้านท่าจีน (B.Taqian) ท่าจีน (Taqian) คลองมหาไชย (K.Mahachai) รวมทั้งหลักฐานจากสถาปัตยกรรม และงานศิลปกรรมที่พบในพื้นที่โดยเฉพาะตำแหน่งของวัด ซึ่งเป็นศาสนสถานที่สำคัญ พบการกระจายตัวของวัดและหลักฐานศิลปกรรมร่วมสมัยกรุงศรีอยุธยา ตอนกลางและตอนปลาย อยู่เรียงตั้งแต่คลองด่าน คลองสนามชัย คลองมหาชัย รวมทั้งการขุดคลอง

ลัดเพื่อออกสู่ปากอ่าวและแม่น้ำท่าจีน วัดที่เก่าแก่ ได้แก่ วัดใหญ่จอมปราสาท วัดโคกขามและวัดติกรมหาชยาราม ซึ่งเกิดขึ้นสมัยอยุธยาเมื่ออายุมากกว่า 300 ปี ซึ่งช่วยให้ทำความเข้าใจเรื่องการตั้งถิ่นฐานในช่วงแรกของสมุทรสาคร โดยเริ่มจากบริเวณที่เรียกว่า บ้านท่าจีน ซึ่งหมายถึงชุมชนที่อยู่เหนือปากคลองสุนัขหอน ตรงริมแม่น้ำท่าจีน โดยมีวัดใหญ่จอมปราสาท หรือ วัดใหญ่ เป็นศูนย์กลาง นอกจากนี้ชื่อบ้านท่าจีนยังสะท้อนให้เห็นถึงกลุ่มคนจีน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หลักที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ คือเป็นพื้นที่เมืองท่า หรือ ชุมชนท่าการค้าที่มีความเกี่ยวข้องกับคนจีน ซึ่งน่าจะหมายถึงกลุ่มคนดั้งเดิมในพื้นที่ซึ่งมีบทบาททางเศรษฐกิจ เช่น พ่อค้าคนกลาง แรงงาน และต่อมาในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ มีหลักฐานแผนที่แสดง เขียนขึ้นโดย John Arrowsmith ในปีพ.ศ.2398 แสดงแผนที่แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำใกล้เคียง ปรากฏชื่อ เล่งเกียฉู (Lengkiachu) และ มหาชัย (Mahachai) ในแผนที่ฉบับนี้ ซึ่งความหมายว่ามีชุมชนขยายจากตอนในลงมาบริเวณปากคลองมหาชัย สอดคล้องกับข้อมูลการสัมภาษณ์คนดั้งเดิมของชุมชนว่าท่าฉลอม เดิมเรียกว่า เล่งเกียฉู ในภาษาแต้จิ๋ว มีความหมายว่า ถิ่นมังกร โดยในงานศึกษาเรื่องภูมินามในอำเภอเมืองสมุทรสาคร ได้วิเคราะห์ความหมายนี้ว่ามีสองนัยยะ คือ หนึ่งลักษณะการวางตัวของชุมชนเป็นแนวยาว โค้งตามลำน้ำ มีรูปลักษณะคล้ายมังกร โดยส่วนหัวจะอยู่ทางวัดแหลม (สถานีรถไฟวัดแหลม) และส่วนท้ายอยู่ทางวัดสุทธิวราวราราม (วัดช่องลม) และอีกความหมายนัยยะหนึ่ง หมายถึง ถิ่นที่อยู่ของคนจีนซึ่งใช้สัญลักษณ์ มังกร แทนลูกหลานของบรรพบุรุษที่อพยพมาจากประเทศจีน¹ และหลังจากที่มีการเดินรถไฟจากเส้นทาง คลองสาน-มหาชัย ในปีพ.ศ. 2448 เป็นต้นมา ทำให้เกิดชุมชนใหม่ฝั่งตรงข้ามท่าจีนท่าฉลอม คือ ชุมชนมหาชัย ซึ่งเรียกชื่อตามคลองมหาชัยที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำท่าจีนก่อนไหลลงสู่ทะเลอ่าวไทย

ด้านสภาพสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม จากความสำคัญของพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างลุ่มน้ำเจ้าพระยา ลุ่มน้ำท่าจีนและแม่กลอง ตลอดจนเป็นเส้นทางที่ใช้ในการสงคราม การขนส่งสินค้า และการเดินทางทั่วไป จึงปรากฏร่องรอยของชื่อเรียกชุมชน ตัวอย่างเช่น เส้นทางพระราชดำเนินทางชลมารคของพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ที่นิยมเสด็จมาประพาสตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา อีกทั้งยังเป็นเส้นทางของกองทัพเดินทางไปรบโดยเป็นทางผ่านหรือแวะพักก่อนที่จะลงไปยังหัวเมืองปักษ์ใต้ หรือการใช้เส้นทางคลองมหาชัยและคลองสุนัขหอนหลบเลี่ยงทัพพม่าดังในวีรกรรมค่ายบางกุ้งนำทัพโดยพระเจ้ากรุงธนบุรี พ.ศ. 2310 เส้นทางเคลื่อนทัพศึกนางแก้ว ในพ.ศ. 2317

¹ ตรงใจ หุตางกูรและคณะ, รายงานวิจัยเรื่องภูมิสังคมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสมุทรสาคร กรณีศึกษาภูมินามในอำเภอเมืองสมุทรสาคร (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2559), 170.

โดยใช้หยุดประทับ ณ พระตำหนักค่ายท่าจีน ก่อนที่จะเคลื่อนย้ายพลต่อไปยังค่ายบางกุ้งและราชบุรี รวมทั้งยังเป็นเส้นทางลำเลียงกำลังพลในศึกสงครามเก้าทัพ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พ.ศ. 2328 และจากความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ที่ตั้งของพื้นที่ดังกล่าว นำมาซึ่งปัจจัยดึงดูดผู้คนที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมทั้งชาวไทยพื้นถิ่น ชาวจีนโพ้นทะเลและชาวมอญที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยซึ่งได้ย้ายมาตั้งถิ่นฐานในชุมชนบริเวณลุ่มน้ำท่าจีนตอนล่าง ซึ่งรวมถึงพื้นที่ท่าจีน มหาชัยและชุมชนที่ราบริมคลองสุนัขหอนซึ่งเชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง ตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา จีนอพยพรุ่นแรกที่เข้ามาในไทยมักเชื่อมโยงกับการค้าข้าวระหว่างสยามและจีนที่กำลังเจริญรุ่งเรือง หลังจากนั้นในช่วงทศวรรษ 2360 ก็มีจำนวนเพิ่มขึ้น และมีหลายคนที่ตัดสินใจตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ บางก็จับจองที่ดินบริเวณชายขอบของที่ราบลุ่มปากแม่น้ำเจ้าพระยาไม่ก็อพยพไปตามลำน้ำแล้วตั้งรกรากตามเมืองต่างๆ เป็นเจ้าของร้านค้า พ่อค้าคนกลางกระจายพืชผล เปิดโรงสีข้าว อยู่ต่อเรือ² เนื่องจากสมุทรสาครเป็นเมืองท่าทางทะเลที่มีความสำคัญจึงส่งผลให้ผู้คนชาวจีนอพยพเข้ามาในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นจำนวนมาก ซึ่งสอดคล้องกับประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านในบริเวณบ้านท่าจีนและท่าฉลอม เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมกับคนพื้นถิ่น อีกทั้งยังเป็นกลุ่มที่ประสบความสำเร็จทางด้านเศรษฐกิจ เริ่มต้นจากการเข้ามาประกอบอาชีพแรงงานรับจ้าง (กุลี) ทำประมง เปิดโรงน้ำแข็ง เปิดร้านค้าขายของชำ รวมทั้งการทำนาเกลือ ซึ่งเป็นอาชีพที่มีความสำคัญของชุมชนที่อยู่ริบชายทะเล ในปัจจุบันคนจีนบางกลุ่มที่เข้ามาในช่วงเวลานี้ สามารถปรับตัวและสะสมทุนพัฒนาเป็นทุนท้องถิ่นที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจของจังหวัดสมุทรสาคร อยู่ในภาคธุรกิจต่างๆ เช่น ภาคการประมง อาหารทะเลแปรรูป อุตสาหกรรมในด้านต่างๆ เป็นต้น

บริเวณที่ตั้งชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาครและบริเวณใกล้เคียง นับได้ว่าเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม อันเนื่องมาจากการเข้ามาของหลายกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งไทย จีน มอญ โดยเฉพาะหลักฐานที่เป็นศาสนสถาน ศาลเจ้า ที่ตั้งเรียงรายบริเวณริมสองฝั่งแม่น้ำ รวมทั้งยังสะท้อนถึงความเป็นศิลปะของช่างพื้นถิ่นที่ได้สร้างสรรค์ไว้ เห็นได้จากโบราณสถานที่มีการสร้างสรรค์ออกแบบให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม เช่น โบสถ์ที่สร้างด้วยไม้ หรือศาลเจ้าที่มีโครงสร้างไม้ เพื่อชะลอการสึกกร่อนของปูนซึ่งเป็นวัสดุที่กร่อนง่ายเมื่อโดยกระแสลมและความเค็มจากปากอ่าวทะเล ส่วนในด้านประเพณีความเชื่อ ส่วนใหญ่จะสะท้อนจากวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ อันได้แก่คนจีน มอญ และคนไทยพื้นถิ่น ซึ่งแสดงออกจากกิจกรรมงานประเพณีที่สอดคล้องกับศาสนาและ

² คริส เบเกอร์และผาสุก พงษ์ไพจิตร, *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 70-71.

ความเชื่อของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการผสมผสานและปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสภาพสังคมอย่าง มีพลวัต เช่น งานประเพณีแห่เจ้าพ่อหลักเมือง งานไหว้เจ้า 9 ศาลเทศกาลกินเจสมุทรสาคร งานลุยไฟ เจ้าแม่ทับทิม ทำฉลอม งานบรวงสรวงศาลพันท้ายนรสิงห์ เป็นต้น และในช่วงกว่าครึ่งศตวรรษ ที่ผ่านมา จังหวัดสมุทรสาครเกิดการขยายตัวของภาคการเกษตรและอุตสาหกรรม มีการตั้ง นิคมอุตสาหกรรมสมุทรสาคร ในปีพ.ศ. 2533 มีระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานที่ทันสมัย เป็นศูนย์กลาง ของธุรกิจการประมง มีท่าเทียบเรือและห้องเย็นจำนวนมาก จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจในช่วงเวลานี้ได้ส่งผลให้มีความต้องการแรงงานในภาคการผลิต โดยเฉพาะในระบบโรงงานอุตสาหกรรม เกิดการย้ายถิ่นของแรงงานที่เป็นคนไทยจากภาคอีสานในช่วง 2530 และหลังจากนั้นจึงเริ่มมีแรงงาน ข้ามชาติกลุ่มต่างๆ จากประเทศเพื่อนบ้าน เช่น มอญ พม่าและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ โดยแรงงาน ข้ามชาติกลุ่มที่นับถือศาสนาพุทธก็รวมตัวทำกิจกรรมทางศาสนาและสงเคราะห์ร่วมกันในชุมชน รวมถึงการนำเงินไปก่อสร้าง ซ่อมแซม บูรณะวัด ดังเช่น วัดน้อยนางหงส์ ในเขตตำบลท่าจีน หรือการ ก่อตั้งศูนย์คาทอลิกนักบุญอันนาเพื่อผู้อพยพย้ายถิ่น ซึ่งก่อตั้งขึ้นในช่วงพ.ศ. 2532 ก็เพื่อช่วยเหลือ และให้ความรู้แก่แรงงานข้ามชาติในด้านสุขภาพ กฎหมายแรงงาน สิทธิมนุษยชนและจัดการศึกษา อย่างไม่เป็นทางการให้แก่ลูกหลานแรงงานข้ามชาติ

5.2 สถานภาพความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสมุทรสาคร

สถานภาพความรู้ท้องถิ่นในช่วงเวลาก่อนรัชกาลที่ 4 ความสนใจใคร่รู้เรื่องราวของท้องถิ่นมัก ได้รับความสนใจจากรัฐไทย เนื่องจากการขยายอิทธิพลทางการเมืองไปยังดินแดนต่างๆ ที่อยู่เลย เขตแดนที่ราบลุ่มภาคกลางออกไป โดยมีลักษณะงานบันทึกเกี่ยวกับท้องถิ่นในรูปแบบต่างๆ เช่น บันทึกการเดินทาง จดหมายเหตุ การเขียนหรือการชำระพระราชพงศาวดาร ตลอดจนงานวรรณกรรม ต่างๆ ทั้งนี้ก็เพื่อต้องการทำความรู้จักท้องถิ่นให้กว้างขวางขึ้น ต่อมาในช่วงหลังรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ความอยากรู้เกี่ยวกับเรื่องท้องถิ่นเพิ่มขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากปัจจัยบริบทภายนอกที่สำคัญคือ การคุกคาม ทางวัฒนธรรมนำมาสู่การปรับตัวของชนชั้นนำไทยที่มีสำนึกในเรื่องเอกลักษณ์และความพยายาม อธิบายตัวตนโดยไม่กระทบต่อโครงสร้างอำนาจและผลประโยชน์ที่มีมาแต่เดิม³ หลังการเปลี่ยนแปลง ทางการปกครอง 2475 บรรยาการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีความคึกคักขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “200 ปี ของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า” ใน กรุงเทพ, พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), 12-13.

ทั้งนี้เพราะจุดมุ่งหมายสำคัญของการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้คือ การให้ท้องถิ่นต่างๆ ได้มีบทบาทมากขึ้นในการปกครองประเทศ ด้วยเหตุดังนั้นเรื่องราวของท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่รัฐควรรับรู้และทำความเข้าใจมากยิ่งขึ้น จากกรณีการที่รัฐบาลเชิญตัวแทนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรรุ่นแรกให้มาปาฐกถาเรื่องสภาพจังหวัดของตัวเอง ไม่ว่าจะเป็นด้านประวัติความเป็นมา สภาพภูมิศาสตร์และความเป็นอยู่ทั่วไปของราษฎรย่อมสะท้อนถึงความสนใจต่อท้องถิ่นไทย เช่นเดียวกับเนื้อหาบางส่วนของปาฐกถาเหล่านี้ที่แสดงให้เห็นถึงสำนึกที่ผู้แทนราษฎรแต่ละคนที่มีต่อท้องถิ่น ตลอดจนความมุ่งหวังในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐสมัยใหม่ ปาฐกถาดังกล่าวได้รับการตีพิมพ์ รวมครั้งแรกในปีพ.ศ. 2478 ภายใต้ชื่อว่า “ปาฐกถาของผู้แทนราษฎรเรื่อง สภาพของจังหวัดต่างๆ” และได้รับการตีพิมพ์ซ้ำอีกครั้งเมื่อ พ.ศ. 2539⁴ เป็นที่น่าสังเกตว่าความสนใจเกี่ยวกับท้องถิ่นได้ขยายตัวพร้อมกับปัญญาชนไทย เกิดการผลิตผลงานทางประวัติศาสตร์ที่ใช้หลักฐานอย่างหลากหลายมากขึ้น เช่น หลักฐานทางโบราณคดี ศิลปกรรม ประเพณีพิธีกรรมของท้องถิ่น รวมทั้งการใช้คำบอกเล่า เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์เรื่องราวในอดีตของท้องถิ่น

การศึกษาเรื่องราวของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดังกล่าวมานี้ นับได้ว่าเป็นพื้นฐานและหลักฐานที่สำคัญยิ่งของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เติบโตตั้งแต่ประมาณพ.ศ. 2500 เป็นต้นมา โดยเฉพาะการนำเสนอเรื่องราวของท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับเนื้อหาในประวัติศาสตร์ชาติที่ให้ความสำคัญกับเรื่องราวของเหตุการณ์ บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชาติหรือประวัติศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งเป็นอุดมการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เน้นความเป็นศูนย์กลางและกลายเป็นจารีตทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยที่สำคัญ ดังเช่น การเน้นเรื่องราวกษัตริย์ดังปรากฏอยู่ในพงศาวดาร มีผลไปถึงการกำหนดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องเฉพาะเหตุการณ์ทางการเมือง อย่างในกรณีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสมุทรสาครที่มักนำเสนอเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับรัฐไทยในแต่ละช่วงเวลา ดังเช่น เรื่องการขุดคลองโคกขามกับวีรกรรมผู้สตัยของพันท้ายนรสิงห์ ทำฉลอมกับการจัดตั้งสุขาภิบาลแห่งแรก การให้ความสำคัญกับความเป็นชาติไทยและถ้ามองในแง่ของวิธีการและการวิพากษ์หลักฐาน การเขียนประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานี้คือการชงก้นของพัฒนาการแต่ก็ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในด้านหลักฐานข้อมูล ซึ่งมีผลต่อความคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ให้ออกไปครอบคลุมเรื่องของ

⁴ ยงยุทธ ชูแว่น, **ครึ่งศตวรรษแห่งการค้นหาและเส้นทางสู่นาคต ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย ว่าด้วยความเป็นมา สถานภาพ แนวคิด วิธีการศึกษาและบทบาทในสังคมปัจจุบัน** (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2551), 36.

สังคมทั้งหมดในกรอบของสังคมและวัฒนธรรม⁵ ในด้านปริมาณองค์ความรู้จากการทบทวน สถานภาพความรู้ พบว่ามีการขยายกรอบคิดทางการศึกษาในมิติต่างๆ ซึ่งเพิ่มเติมจากรูปแบบการ เขียนเรียบเรียงอธิบายประวัติบ้านเมือง จังหวัด สถานที่สำคัญและบุคคลสำคัญของท้องถิ่น หรือที่ เรียกว่า “พัฒนาการประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม” ของท้องถิ่นสมุทรสาคร ที่ตีพิมพ์ในโอกาสหรือ วาระพิเศษซึ่งมีอิทธิพลต่อการผลิตความรู้ทางประวัติศาสตร์ในส่วนราชการอย่างเหนียวแน่น แต่ในช่วงเวลาหลังทศวรรษ 2550 เป็นต้นมา เห็นได้ว่าสถานภาพความรู้ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สมุทรสาคร มีพัฒนาการการศึกษาที่เริ่มขยายองค์ความรู้ในมิติด้านต่างๆ เช่น ด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะ งานทางมานุษยวิทยาที่เก็บรวบรวมข้อมูลความทรงจำของสังคม ตลอดจนการตีความจากชื่อ ภูมินามหมู่บ้าน งานประเพณีพิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่ออธิบายและสะท้อนให้เห็นถึง ความสัมพันธ์ของผู้คนกับระบบนิเวศทางสังคมอันมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม การทำงาน ทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ในสาขาต่างๆ ที่ผ่านมานั้น เป็นความพยายามที่จะประมวล องค์ความรู้ของท้องถิ่นสมุทรสาคร เพื่อเพิ่มเติมองค์ความรู้ให้มีความชัดเจนรอบด้านและเป็นพื้นฐาน ให้แก่สาขาวิชาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

5.3 ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะเพิ่มเติมจากการวิจัย

ข้อสังเกตบางประการของผู้ศึกษาที่มีต่อการศึกษา รวบรวมหลักฐานและวิเคราะห์สถานภาพ ความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร พบว่าแม้การศึกษาเรื่องราวของ ประวัติศาสตร์ไทยได้ขยายความสนใจจากส่วนกลางมาสู่ท้องถิ่นมากขึ้น แต่งานศึกษากระแสหลัก ในพื้นที่ท้องถิ่นสมุทรสาคร ยังคงดำเนินอยู่ภายใต้กรอบประวัติศาสตร์ชาติ กล่าวคือ ยกย่องท้องถิ่น ของตนว่ามีความสำคัญหรือเป็นส่วนหนึ่งของความสำคัญในโครงเรื่องของประเทศชาติไทย จึงขาดการให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้คนซึ่งจะช่วยให้เห็นถึงพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลง ทางสังคมอย่างเป็นพลวัตจากภายในท้องถิ่นเอง ผู้ศึกษาจึงมีประเด็นที่น่าสนใจอยากเสนอแนะ เพิ่มเติม ดังนี้ ประเด็นการศึกษาเรื่องราวของประวัติหมู่บ้านและกลุ่มชาติพันธุ์ ประเด็นเรื่อง การปรับตัวของกลุ่มทุนท้องถิ่นสมุทรสาครที่สัมพันธ์กับบริบทภายนอก และประเด็นการศึกษาภายใต้ เจ็อนไซบริบทใหม่ของสังคมไทย เช่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับแรงงานต่างด้าว พลวัตความ เปลี่ยนแปลงของพื้นที่เมืองภายใต้กระแสการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการท่องเที่ยว

⁵ ธิดา สาระยา, “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในบริบทการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย” ใน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์ (กรุงเทพฯ: ด่านสุทธาการพิมพ์, 2539), 19-47.

พลวัตความเปลี่ยนแปลงทางด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การทำประมงพื้นบ้าน การทำนาเกลือ รวมทั้งประเด็นศึกษาที่เกี่ยวข้องกับมิติความเชื่อและการแสดงออกบนพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ในท้องถิ่นสมุทรสาคร เป็นต้น

รายการอ้างอิง

หนังสือ

กรมศิลปากร. **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: องค์การคำครุสภา, 2526.

_____. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี**, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2538

_____. **นิราศพระแท่นดงรัง ของสามเณรกลั่น (ฉบับชำระใหม่)**. ม.ป.ท, 2506.

_____. **โคลงภาพพระราชพงศาวดาร**. กรุงเทพฯ: พระจันทร์ (หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมจันทร์ เทวกุล, 2513.

_____. **ปกิณคดีประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2557

กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย. **สุขาภิบาลท่าฉลอม ปฐมบทการปกครอง**, ม.ป.ท., ม.ป.ป.

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ. **นิราศนรินทร์คำโคลงและนิราศปลีกย่อย**, ตรวจสอบชำระใหม่โดย พ.ณ. ประมวลมารค. พระนคร: แพร์พิทยา, 2513.

ก.ศ.ร.กุหลาบ. **นิราศยี่สาร**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2543.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์**

เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสมุทรสาคร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ครุสภาลาดพร้าว, 2543.

คณะกรรมการจัดทำหนังสือฯ. **ประวัติและความเป็นมา ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาคร**.

ม.ป.ท., ม.ป.ป.

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. 2534.

โคลด์ เซเบเรต์ เดอ บูล. **จดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบเรต์ แพลโดย ราชบัณฑิตยสภา**.

กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2560.

คริส เบเกอร์และผาสุก พงษ์ไพจิตร. **ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: มติชน. 2557.

ตรงใจ หุตางกูร และคณะ. **รายงานวิจัยเรื่องภูมิสังคมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสมุทรสาคร**

กรณีศึกษาภูมินามในอำเภอเมืองสมุทรสาคร. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2559.

ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช. **กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.

_____. **จากปากน้ำสู่อยุธยา: ทำเนียบนามโบราณในแผนที่ฝรั่ง**, เอกสารประกอบการ

สัมมนาวิชาการเรื่อง “จดหมายเหตุสยาม: จากกรุงธนบุรีศรีมหาสมุทรถึงเมืองจันทบูร”

ณ โรงแรมรอยัลริเวอร์ บางพลัด กรุงเทพฯ ในวันที่ 22-23 กรกฎาคม 2553.

- นฤพนธ์ ตัววิเศษ (บรรณาธิการ). **สาครบุรี จากวิถีชาวบ้าน: การเปลี่ยนแปลงผ่านวิถีชีวิตท้องถิ่น**
ในกลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2561.
- นฤพนธ์ ตัววิเศษ และปณวัฒน์ ผ่องจิต. **รายงานการวิจัยเรื่องชุมชนกับความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใน**
อำเภอเมืองสมุทรสาคร. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2559.
- นาฏวิภา ชลิตานนท์. **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย**. กรุงเทพฯ: มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์, 2524.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์และ อาคม พัตถิยะ. **หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ:
ดวงดีการพิมพ์, 2525.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: มติชน, 2543.
- _____. **ปากไก่อและใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์**
ต้นรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2555.
- _____. “200 ปี ของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า” ใน **กรุงแตก,**
พระเจ้าตากฯและประวัติศาสตร์ไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์.
กรุงเทพฯ: มติชน, 2550, 3-39.
- ธิดา สาระยา, “จากการเมืองทางปัญญาสู่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ใน **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**.
กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2529, 9-28.
- _____. “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในบริบทการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย” ใน **ประวัติศาสตร์**
ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.
2539, 19-47.
- บรัดเลย์, แดน, ปีช. **จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศสยาม**, ป่วน อินทวงศ์ (แปล).
พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468. (พิมพ์ในงานศพพระยาสาธิตสินสวามิภักดิ์
(เทียนฮี้ สาระสิน) ตุลาคม, 2468).
- ประภัสสร ชูวิเชียร. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง หลักฐานศิลปกรรมอยุธยาที่กรุงเทพมหานคร**
และปริมณฑล วิเคราะห์ในฐานชุมชน “ปากใต้” สมัยกรุงศรีอยุธยา.
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี, 2557.
- ประภัสสร ชูวิเชียร (บรรณาธิการ). **รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร:**
ท่าฉลอม ท่าจีน มหาชัย ภายใต้โครงการศึกษาข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม
ชุมชนท่าฉลอมและริมฝั่งมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร. คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
ร่วมกับ บริษัท สมุทรสาครพัฒนาเมือง (วิสาหกิจเพื่อสังคม) จำกัด, 2561.

पालเลอกัวซ์. **เล่าเรื่องกรุงสยาม**, สันต์ ท.โกมลบุตร (แปล), 2520

ประมวลโวหารของ พระยาโกมารกุลมนตรี เล่ม 1. (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ ขุนสมุทมนีรัตน์
ณ วัดแหลมสุวรรณาราม จังหวัดสมุทรสาคร ในวันอาทิตย์ที่ 6 เมษายน), 2490.

ประวัติวัดในจังหวัดสมุทรสาคร (ฝ่ายมหานิกาย). พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม: ระฆังทอง, 2549.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2506.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), 2547

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล, กรุงเทพฯ: โฆษิต, 2549

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก. **กลอนเพลงยาวนิราศเรื่องรบพม่าที่ทำดินแดง.**
พิมพ์ครั้งที่ 1.พระนคร: ม.ป.พ., 2464.

พระยาตรัง. “โคลงต้นนิราศตามเสด็จ(ทัพ)ลำน้ำน้อย” ใน **วรรณกรรมพระยาตรัง.** กรุงเทพฯ:
สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2547.

พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรั่ง ศรีเพ็ญ). “นิราศเกาะจาน” ใน **ประชุมนิราศภาคที่ 2.**
กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2553.

ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. **ย้อนรอย ทำฉลอม เส้นทางวิถีชีวิต
ชุมชนประมงลุ่มแม่น้ำท่าจีน.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2561.

มงเชออร์ ปาลเลอกัวซ์. **เล่าเรื่องกรุงสยาม**, สันต์ ท.โกมลบุตร (แปล). กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2552.

มณฑล คงแถวทอง. “เศรษฐกิจข้าวและน้ำตาลทรายในลุ่มแม่น้ำท่าจีน พ.ศ. 2398-2453”.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.

ไมเคิล ไรท. **แผนที่ แผนทางในประวัติศาสตร์โลกและสยาม.** กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.

ยงยุทธ ชูแว่น. **ครึ่งศตวรรษแห่งการค้นหาและเส้นทางสู่นาคตประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย
ว่าด้วยความเป็นมา สถานภาพ แนวคิด วิธีการศึกษา และบทบาทในสังคมปัจจุบัน.**
กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2551.

รัตนา เพ็ญประยูรและ กุลธิดา เชิงฉลาด. **พันท้ายนรสิงห์.** สมุทรสาคร: สถาบันการพลศึกษา
วิทยาเขตสมุทรสาคร กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (เอกสารอัดสำเนา), 2552

วิณา เอี่ยมประไพ. **หลักฐานทางประวัติศาสตร์.** กรุงเทพฯ: โอ เอส พริ้นติ้ง, 2535.

วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ. **ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา.** กรุงเทพฯ: มติชน, 2560.

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ (บรรณาธิการ). **ลุ่มเจ้าพระยา รากเหง้าแห่งสยามประเทศ.** กรุงเทพฯ:
มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2560.

สมเกียรติ วันทะนะ. **โลกที่คิดว่าคุ้นเคย?: ความคิดทางการเมืองไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา**

พ.ศ.1893-2310. กรุงเทพฯ: ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2561.

สมพงษ์ เขาวรรณแหลม. **นามเมือง เมืองสาครบุรี**. เอกสารอัดสำเนา. ม.ป.ท., 2537

_____. **สมุทรสาครบุรี**. พิมพ์ในงานครบรอบวาระ 60 ปี สมาคมประมงสมุทรสาคร. ม.ป.ท., 2545.

_____. **สมุทรสาครในประวัติศาสตร์และวรรณคดี**. มปท. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสุภาณี สุวรรณชัย บ.ภ. ณ เมรุวัดตึกมหาชยาราม ตำบลมหาชัย อำเภอเมืองจังหวัดสมุทรสาคร, วันพุธ ที่ 17 พฤศจิกายน), 2547.

สุนทรภู่. **นิราศเมืองเพชร**. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเล็ก จินดาสิริ ณ เมรุวัดปลับปลายชัย จังหวัดเพชรบุรี), 2505 .

สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). **ย่านข้าหลวงเดิม บางขุนเทียน เส้นทางคลองประวัติศาสตร์ฝั่งทวารวดี**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2561.

สุเทพ สุนทรภัสส์. **มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548.

สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์สมัยใหม่-ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มน้ำท่าจีน**. ศูนย์วิจัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527.

_____. **ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2554.

สุภรณ์ โอเจริญ. **มอญในเมืองไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.

สุจริตลักษณ์ ดีผดุง. **ชื่อหมู่บ้านในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย: กาญจนบุรี นครปฐม ประจวบคีรีขันธ์ เพชรบุรี ราชบุรี สุพรรณบุรี สมุทรสงคราม สมุทรสาคร**. นครปฐม: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, 2547.

สุริยา สุดสวาท และ เดชา สุดสวาท. **ทะเบียนโบราณสถานจังหวัดสมุทรสาคร**.

ราชบุรี: กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี, 2553.

เสถียรโกเศศ. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. (พิมพ์ในงานฉาบปกกิจศพ นางสมุทมนีรัตน์ (แห่ง สมุทมนีรัตน์) วันที่ 9 ธันวาคม), 2508.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ. **แบบเรียนภาษาไทย**

วรรณคดีวิจักษ์. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของ สกสศ, 2554.

สำนักงานจังหวัดสมุทรสาคร. **ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดสมุทรสาคร**.

กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2526.

สำนักงานจังหวัดสมุทรสาคร. **สมุทรสาครเมืองแห่งทะเลและสาหร่าย**. ม.ป.ท., 2556.

_____ . **สมุทรสาคร**. ม.ป.ท, ม.ป.ป.

หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระรามัญมุนี (สมัย กมโล เปริยญธรรม 3

ประโยต น.ธ.เอก) ณ เมรุวัดป้อมวิเชียรโชติการาม ตำบลมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัด
สมุทรสาคร วันอาทิตย์ที่ 9 เมษายน 2538.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. **ความคิดทางประวัติศาสตร์และศาสตร์ของวิถีคิด: รวมบทความทาง
ประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2543.

บทความในวารสาร

ฉลอง สุนทรวานิชย์. “สถานะของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น”. **วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง**
ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 -4, 2529, 138-154.

ตรงใจ หุตงกูร. “การตีความใหม่เรื่องขอบเขตแนวชายฝั่งทะเลโบราณสมัยทวารวดีบนที่ราบ
ภาคกลางตอนล่าง”. **วารสารดำรงวิชาการ** 13(1), 2557, 11-44.

นฤพนธ์ ตัววิเศษ. “การให้ความหมายเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์: ความย้อนแย้งระหว่างคติชาวบ้าน
กับอุดมการณ์ราชการ”. **วารสารสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์**. 10, 1.2560,
15-53.

วีระยศ สำราญสุขทิวาเวทย์. “หนังสือกับหนังสือ: พันท้ายนรสิงห์.” **วารสารศิลปวัฒนธรรม**
30.6 (เมษายน), 2552, 26.

ราชกิจจานุเบกษา

ราชกิจจานุเบกษา เรื่อง “ประกาศแก่ภาษีโรงเรือน จัดสุขาภิบาลตลาดท่าฉลอม เมืองสมุทรสาคร”,
ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 22, ตอนที่ 51 (18 มีนาคม 2448): 1155.

ราชกิจจานุเบกษา เรื่อง “พระราชบัญญัติจัดตั้งสมุทรปราการ นนทบุรี สมุทรสาคร และนครนายก
พุทธศักราช 2489”. ใน ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ 29 เล่ม 63, 315-316.

เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

“สุขาภิบาลตำบลท่าฉลอม เมืองสมุทรสาคร”, 16 ส.ค. 124 - 27 พ.ค.127, เอกสารกรมราช
เลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย, แผนกสาธารณสุข (อนามัย) สุขาภิบาล-เทศบาล,
ร.5 ม.12.2/1 , หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

“บัญชีจำหน่ายปืนใหญ่ กระสุน ฤกษ์ปัดัน ไปให้ไว้หัวเมือง”, สมุดไทยดำ, เส้นดินสอขาว,
จมท.ก.ต. ร.3 จ.ศ. 1190 เลขที่ 154, หอสมุดแห่งชาติ.

“นายรองขันมหาดเล็ก ขอจับจองที่ดินที่ป่า ตำบลบางหญ้าแพรก เมืองสมุทรสาคร”, สมุดไทยดำ, เส้นดินสอขาว, จมท.ร.4 จ.ศ.1227 เลขที่ 135, หอสมุดแห่งชาติ.

“สารตราโปรดเกล้าฯตั้งเงินหู แห่เอี้ย”, สมุดไทยดำ, เส้นดินสอขาว, จมท.ร.4 จ.ศ.1227 เลขที่ 78, หอสมุดแห่งชาติ.

หนังสือกราบบังคมทูล เรื่องการจัดการศุขาภิบาลท่าฉลอม, 6 มีนาคม ร.ศ. 124, เอกสารกระทรวงมหาดไทย รัชกาลที่ 5 มร.5 ม/40, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

เรื่องพระอินทราภิบาลทำรายงานตรวจราชการแขวงเมืองนครไชยศรี, เอกสารกระทรวงมหาดไทย รัชกาลที่ 5 ม.2.14/60, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

กรมศิลปากร. “การศึกษาเรือโบราณพนมสุรินทร์ อำเภอเมืองสมุทรสาคร”, เข้าถึงเมื่อ 22 มิถุนายน 2562, เข้าถึงได้จาก <http://www.finearts.go.th/promotion/parameters/km/item.2562>, เข้าถึงได้จาก <http://www.finearts.go.th/promotion/parameters/km/item.2562>.

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. “การเดินทางของหมอบรัดเลย์ สู่อันทบุรี สมัยรัชกาลที่ 3”.เผยแพร่วันที่ 28 ตุลาคม 2561, เข้าถึงเมื่อ 8 มกราคม 2563. เข้าถึงได้จาก [www://muangboranjourn.com](http://www.muangboranjourn.com).

หอจดหมายเหตุอัครสังฆมณฑลกรุงเทพฯ. วัดนักบุญอันนา ทำจิ้น : ประวัติวัดในอัครสังฆมณฑลกรุงเทพฯ เขต 5 .เผยแพร่วันที่ 8 ธันวาคม 2015 เข้าถึงเมื่อ 20 สิงหาคม 2562. เข้าถึงได้จาก <http://catholichaab.com/main/index.php/1/church7/5/924-2015-12-08-03-18-54>

Super User. อุทยานพระโพธิสัตว์กวนอิม จังหวัดสมุทรสาคร. เข้าถึงเมื่อ 12 ตุลาคม 2562, เข้าถึงได้จาก <http://www.samutsakhon.go.th> .

คำสัมภาษณ์

กุล รัชฎาวรรณ. ชาวบ้านชุมชนศาลเจ้ากลาง ท่าฉลอม. สัมภาษณ์, 3 มกราคม 2563.

กฤตกร แห่เอี้ยบ. ชาวบ้านชายทะเลบางกระเจ้า. สัมภาษณ์, 26 ตุลาคม 2562.

เจ็ญ. ประธานกลุ่มพลังสตรีท่าฉลอม. สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2562.

ชาญ ส่งแสง. ชาวบ้านโคกขาม. สัมภาษณ์, 8 มิถุนายน 2562

ชลอ ปราสาททอง. สัมภาษณ์, 14 มิถุนายน 2562.

นงนุช เลหาสม. ชาวบ้านท่าฉลอม. สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2562.

ณัฐชญาภา ทองกี. ชาวบ้านโคกขาม. สัมภาษณ์, 3 มิถุนายน 2562.

ชนากิจ เขมจอก. คณะกรรมการมูลนิธิศาลพันท้ายนรสิงห์. สัมภาษณ์, 14 มิถุนายน 2562.

ธัญภัทร โพธิ์ร่มไทร. ชาวบ้านกระซ้าขาว. สัมภาษณ์, 26 ตุลาคม 2562.

บุญเชิด รอดพาที. อดีตพ่อค้าเรือเกลือ บ้านกาหลง. สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2562.

บุญชู ถาดทอง. ปลัดอบต.พันท้ายนรสิงห์. สัมภาษณ์, 27 มิถุนายน 2562.

ภาณุ ทองผาสุก. ชาวบ้านท่าฉลอม. สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2562.

สุมาลี เสือคง. หัวหน้าฝ่ายส่งเสริมการท่องเที่ยว อบต.พันท้ายนรสิงห์. สัมภาษณ์, 14 มิถุนายน 2562.

เอี้ยว เขียวประทุม. ชาวบ้านหลังศาล. สัมภาษณ์, 3 มกราคม 2563.

คุณลุงผู้ดูแลศาลเจ้าจ๊วยบ้วยเนี้ย ตำบลท่าฉลอม. สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2562.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล สิริวรรณ สิริวนิชย์

สถานที่ทำงาน หมวตวิชาประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ
ถนนหน้าพระลาน แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ประวัติการศึกษา

อักษรศาสตรบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศิลปากร (2546)

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2550)